

De herinneringsstrijd om de Slag bij Waterloo: Nationale herinneringsculturen en de ervaringen van de militairen

Martijn de Jong

341184

martijndejong_3@live.nl

Erasmus Universiteit Rotterdam

16-12-2015

**De herinneringsstrijd om de Slag bij Waterloo (1815):
Nationale herinneringsculturen en de ervaringen van de militairen**

Martijn de Jong

Master Thesis Maatschappijgeschiedenis

Erasmus School of History, Culture and Communication

Erasmus Universiteit Rotterdam

Rotterdam, 16-12-2015

Begeleider: Dr. Maarten van Dijk

Tweede lezer: Prof. dr. Ben Schoenmaker

Omslagafbeelding: 'De Slag bij Waterloo' (1824)

van de Nederlandse kunstenaar Jan Willem Pieneman.

Olieverf op doek.

Hangt nu in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Afbeelding afkomstig van: <http://historiek.net/waterloo-in-het-rijksmuseum/50692/>

Inhoudsopgave:	5
Hoofdstuk 1: Inleiding	6
Hoofdstuk 2: Uitleg theoretische concepten en historiografie	10
2.1 Theoretische concepten	10
2.2 De historiografie: Nationale herinneringsculturen van de Slag bij Waterloo en negentiende-eeuwse militaire autobiografieën en memoires	14
Hoofdstuk 3: Een inleiding op de Waterloo-bronnen	29
3.1 Verantwoording onderzoek, toelichting gebruikte bronnen en onderzoeksmethode	29
3.2 Een kwantitatieve analyse van het aantal Waterloo-publicaties tussen 1815 en 1875	35
3.3 Auteursinformatie	40
Hoofdstuk 4: Een kwalitatieve analyse van de Waterloo-verhalen	48
4.1 Zelfrepresentatie van de Nederlandse en Britse militairen	48
4.2 Beeldvorming van de Prins van Oranje en Wellington	56
4.3 Beeldvorming van de Franse vijand	65
4.4 Representatie van het Pruisisch aandeel in de slag	71
4.5 Britse beeldvorming van de Nederlandse troepen en vice versa	76
4.6 Nederlands beeld van de Belgen	80
4.7 Een vergelijking tussen Engelse en Schotse militairen	82
4.8 Een vergelijking tussen een Nederlandse en een Britse soldaat	88
Hoofdstuk 5: Conclusie en suggesties voor vervolgonderzoek	92
Lijst met primaire bronnen	99
Bibliografie	100
Lijst met internetbronnen	102

1. Inleiding

Iets meer dan tweehonderd jaar geleden vond een van de belangrijkste veldslagen uit de Europese geschiedenis plaats, namelijk de Slag bij Waterloo. De tweehonderdjarige herdenking van de slag is eerder dit jaar grootschalig gevierd. Zo vond er van 17 tot 21 juni een grote re-enactment voorstelling plaats nabij het slagveld, waaraan duizenden mensen deelnamen.¹ Tevens besloten verscheidene Europese regeringen om aandacht te schenken aan de 200-jarige herdenking. Bij de Koninklijke Nederlandse Munt konden bijvoorbeeld Waterloo-munten worden besteld, evenals een zilveren Waterloo-vijfje en een gouden Waterloo-tientje.² De Belgische regering wilde zelfs nog een stap verder gaan, namelijk via het slaan van speciale 2 euro munten waarmee daadwerkelijk in de winkels zou kunnen worden betaald. Toen dit leidde tot een officieel protest van Frankrijk aan de zijde van de Belgische regering, besloot het land om af te zien van het plan. In plaats daarvan werd er een Waterloo-munt geslagen van 2.50 euro, waarmee niet kon worden betaald.³ Gezien de grote belangstelling voor de slag op dit moment en het belang ervan voor de geschiedenis, heb ik besloten om mijn masterthesis eraan te wijden. Voordat er echter verder wordt ingegaan op mijn onderzoek lijkt het me goed om eerst een overzicht te geven van de Slag bij Waterloo.

Het is april 1815 en een nieuwe oorlog dreigt Europa te verscheuren. De oorzaak van deze oorlogsdreiging was de terugkeer van Napoleon Bonaparte (1769-1821), de Franse keizer die nog geen jaar eerder naar het eiland Elba was verbannen. Hij meerde in maart 1815 aan op de Zuid-Franse kust en wist binnen enkele weken op te rukken naar Parijs. Lodewijk XVIII kon niet anders dan uitwijken naar Gent, omdat een groot deel van zijn eigen leger zich aansloot bij Napoleon. De inname van Parijs was voor de coalitiemogendheden op het Congres van Wenen de aanleiding om Frankrijk opnieuw de oorlog te verklaren. Iedereen wachtte gespannen op het moment dat de strijd daadwerkelijk los zou barsten.⁴

De coalitiemogendheden hadden echter geen haast. Zij planden namelijk een gezamenlijke aanval op Frankrijk, waarbij het Engelse en Pruisische leger het land vanuit het noorden zouden binnenvallen terwijl het Oostenrijkse en Russische leger oprukten vanuit het Rijngebied. Deze gezamenlijke aanval zou echter enkele maanden op zich moeten laten

¹ <http://www.belgie-toerisme.nl/informations/evenementen-waterloo-200ste-verjaardag-van-de-slag-bij-waterloo-grootse-historische-reconstructie/nl/E/27278.html> (05-01-2015).

² <http://www.knm.nl/Over-KNM/nl/page/179/> (12-06-2015).

³ <http://nos.nl/artikel/2040208-belgie-ontwijkt-frans-veto-met-waterloo-munt-van-2-50-euro.html> (12-06-2015).

⁴ Alan Schom, *One hundred days. Napoleon's road to Waterloo* (Londen 1993) 34-58; William Seymour, Eberhard Kaulbach en Jacques Champagne., *Waterloo. Battle of three armies* (Londen 1979) 10-30.

wachten, omdat de Russische en Oostenrijkse legers zich nog achter de grote Europese rivieren bevonden.⁵

Napoleon merkte deze zwakte in de geallieerde strategie op en wachtte dan ook niet totdat Frankrijk omsingeld zou zijn. Binnen twee maanden bereidde hij het Franse leger voor op oorlog. Vervolgens trok hij op 15 juni met een leger van circa 120.000 man sterk de Zuidelijke Nederlanden binnen en veroverde hij de Belgische stad Charleroi. De volgende morgen liet hij een deel van zijn leger oprukken richting het Brits-Nederlandse bataljon dat Quatre-Bras verdedigde, terwijl hij zelf de aanval opende op het Pruisische leger bij Ligny. De aanval op Quatre-Bras slaagde niet, maar het lukte Napoleon wel om een overwinning op de Pruisen te behalen. Zij trokken zich aan het einde van de middag terug uit Ligny. Het duurde echter tot de volgende ochtend voordat Napoleon aan een van zijn generaals het bevel gaf om de achtervolging in te zetten, hetgeen een cruciale fout bleek te zijn.⁶

De situatie op 17 juni, de dag voor de slag bij Waterloo, zag er ondanks het slechte weer derhalve niet beroerd uit voor Napoleon. Ervan overtuigd dat de Pruisen zich richting het oosten terugtrokken, beval hij zijn hoofdtroepenmacht om op te rukken richting Quatre-Bras. Toen de Britse opperbevelhebber Wellington hier nieuws over kreeg, liet hij zijn troepen onmiddellijk terugtrekken richting de heuvelrug Mont St. Jean nabij het plaatsje Waterloo. Napoleon zette de achtervolging in en stelde zijn leger op aan de andere zijde van de heuvelrug.⁷

Zo begon de 18^e juni van het jaar 1815, de dag waarop de slag bij Waterloo plaatsvond. Napoleon wachtte lang met het openen van de aanval, omdat hij eerst de grond wilde laten drogen zodat de Franse artillerie meer verwoesting kon aanrichten. Rond het middaguur begon dan eindelijk het gevecht. De strijd ging een lange tijd gelijk op en de uitkomst ervan bleef lang onzeker. Aan het eind van de middag leken de Fransen echter aan de winnende hand. De cavaleriedivisie onder leiding van generaal Ney veroverde namelijk de boerderij La Haye Sainte op het Britse leger, terwijl het fort Hougomont in brand stond en Wellingtons centrum zware verliezen leed. Napoleon wist echter niet dat de klok tegen hem tikte. Het Pruisische leger had zich in de loop van de vorige dag immers gehegroepeerd en marcheerde richting het slagveld. Toen de Franse keizer tegen de avond het nieuws vernam dat de Pruisen het nabijgelegen plaatsje Plancenoit naderden, wist hij dat hij Wellington snel zou moeten verslaan als hij nog enige kans op een overwinning wilde behouden. Hij liet zijn leger dan ook vol de aanval openen

⁵ Seymour e.a., *Waterloo. Battle of three armies*, 10-30.

⁶ Ibidem, 10-20

⁷ Idem.

op Wellingtons centrum, terwijl hij een deel van zijn elitetroepen naar Plançenoit stuurde om de opmars van de Pruisen te vertragen. De troepen van Wellington wisten ondanks de immense druk echter stand te houden en het Pruisische leger bereikte uiteindelijk het slagveld. Het Franse leger werd, na een laatste wanhoopsoffensief van Napoleons keizerlijke garde, verpletterd en een chaotische terugtocht volgde. Uiteindelijk bedroeg het totale aantal slachtoffers van de drie dagen durende strijd circa 23.700 doden en 65.300 gewonden. Napoleon wist echter te ontkomen en vluchtte naar Parijs, waar hij zich een paar dagen later alsnog moest overgeven. De Britten namen dit keer geen risico en stuurden hem naar het afgelegen eiland Sint Helena, waar hij in 1821 stierf.⁸

Een goede invalshoek vinden voor mijn thesis was lastig, onder meer omdat er al zoveel over Waterloo geschreven is. Er zijn namelijk reeds talloze werken verschenen over de tactische, technische en organisatorische aspecten van de Slag bij Waterloo.⁹ Het leek mij daarom niet interessant, noch innovatief, om aan deze aspecten opnieuw een studie te wijden. Na wat literatuuronderzoek te hebben verricht, ontdekte ik echter tot mijn verbazing dat er nog maar weinig onderzoek is gedaan naar de ervaringen van de militairen zelf. Dit verraste me, aangezien zij wel hun herinneringen hebben opgeschreven in dagboeken, briefwisselingen, gedichten, romans, memoires en autobiografieën.¹⁰ Toen ik dit opmerkte, besloot ik dat dergelijke bronnen de basis zouden vormen voor mijn onderzoek.

Tijdens mijn zoektocht naar primair bronnenmateriaal stuitte ik echter op een aantal obstakels. Allereerst bleek het onmogelijk te zijn om alle beschikbare bronnen te analyseren in het korte tijdsbestek van deze thesis. Daarom heb ik me noodzakelijkerwijs beperkt tot twee van de strijdende partijen, namelijk Groot-Brittannië en Nederland. Ik heb gekozen voor deze landen, omdat veel van het Pruisische en Franse bronnenmateriaal niet vrij toegankelijk is vanuit Nederland. Daarnaast is mijn kennis van de Franse en Duitse taal te beperkt om dergelijke bronnen goed te kunnen vertalen en analyseren. Zelfs met deze selectie bleek het beschikbare bronnenmateriaal echter nog te omvangrijk. Daarom heb ik zowel voor Groot-

⁸ Idem; Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen en Oudenbosch, 2015) 71.

⁹ Ik kan hier een ellenlange lijst geven van allerlei overzichtswerken over de slag bij Waterloo, maar dat vind ik niet veel toevoegen. Daarom zal ik enkel de vier werken noemen die ik voor deze masterscriptie heb gebruikt, namelijk: Dr. N. Vels Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden* (Amsterdam 1990); Alan Schom, *One hundred days. Napoleon's road to Waterloo* (Londen 1993); William Seymour, Eberhard Kaulbach en Jacques Champagne, *Waterloo. Battle of three armies* (Londen 1979); Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen en Oudenbosch, 2015).

¹⁰ Alan Forrest, Karen Hagemann en Jane Rendall, 'Introduction: Nations in arms-people at war', in Alan Forrest, Karen Hagemann en Jane Rendall (eds.), *Soldiers, Citizens and Civilians Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790-1820* (Houndmills, Basingstoke en Hampshire 2009) 1-6.

Brittannië als Nederland enkele militaire autobiografieën/memoires uitgekozen. Het betreft in totaal een veertiental bronnen, die allen zijn gepubliceerd in de periode 1815-1875. In paragraaf 3.1 wordt er nader ingegaan op de bronnenselectie en analyse.

Uiteraard staan deze bronnen niet op zichzelf. De militairen die ze schreven, leefden immers in een bepaalde nationale context. Hierdoor kunnen de bronnen niet begrepen worden zonder kennis van de verschillende nationale herinneringsculturen waarin ze tot stand gekomen zijn.¹¹ Alle voorgaande elementen komen samen in mijn onderzoeksvraag, die als volgt is opgesteld: ‘Hoe verhoudt het beeld dat de onderzochte Britse en Nederlandse militairen in hun nagelaten autobiografieën/memoires van de Slag bij Waterloo schetsten zich tot de dominante nationale herinneringscultuur waarvan zij deel uitmaakten?’

Deze onderzoeksvraag kan weer worden opgesplitst in verschillende deelvragen:

1. Hoe werd de Slag bij Waterloo op nationaal niveau herinnerd in Nederland en Groot-Brittannië gedurende de negentiende eeuw, in het bijzonder tussen 1815 en 1875?
2. Hoe representeerden de Britse en Nederlandse Waterloo-militairen zichzelf en de overige strijdende partijen in hun autobiografieën/memoires?
3. Hoe verhoudt de communicatieve herinnering van de onderzochte Waterloo-militairen, zoals gerepresenteerd in hun autobiografieën en memoires, zich tot de dominante nationale herinneringscultuur waarvan zij deel uitmaakten?
4. In hoeverre verschilden de Nederlandse en Britse militairen van elkaar in hun beeldvorming omtrent de Slag bij Waterloo?

De hierboven genoemde deelvragen vormen de basis voor de rest van mijn thesis. In het volgende hoofdstuk worden enkele theoretische concepten uitgelegd die in het kader van dit onderzoek van belang zijn. Tevens wordt er een historiografisch overzicht gegeven, waarin de focus ligt op de eerste deelvraag.

¹¹ Enkele werken over autobiografieën en memoires in de negentiende eeuw zijn: Arianne Baggerman, ‘Autobiography and family memory in the nineteenth century’, in Rudolf Dekker (ed.), *Egodocuments and history. Autobiographical writing in its social context since the middle ages* (Hilversum 2002) 161-172; Marijke Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt 1850-1918* (Zutphen 2008); William C. Spengemann, *The forms of autobiography. Episodes in the history of a literary genre* (1980); Henk te Velde, ‘Egodocument en politieke cultuur’, in Remieg Aerts, Jany de Jong en Henk te Velde (eds.), *Het persoonlijke is politiek: egodocumenten en politieke cultuur* (Hilversum 2002) 9-32. Een voorbeeld van een autobiografie van een militair die online is in te zien is: Jan Bastiaan Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815 aangaande Quatre Bras en Waterloo. Een verhaal van de voornaamste gebeurtenissen tot den veldtocht van 1815 in de Nederlanden betrekkelijk* (Utrecht 1865).

Hoofdstuk 2: Uitleg theoretische concepten en historiografie

2.1 Theoretische concepten

In dit onderzoek staan vijf theoretische concepten centraal, namelijk ‘zelfrepresentatie’, ‘othering’, ‘communicatief geheugen’, ‘culturele herinnering’ en ‘nationale herinneringscultuur’. In dit hoofdstuk wordt een indruk gegeven van het wetenschappelijk debat dat er omtrent deze concepten bestaat. Tevens wordt aangegeven hoe ze in het kader van dit onderzoek worden toegepast.

Het eerste theoretische concept dat hier wordt behandeld is het concept ‘zelfrepresentatie’. Voordat op het wetenschappelijk debat omtrent dit concept wordt ingegaan, dient er te worden vermeld dat het ‘zelfbeeld’ van een persoon altijd mede afhankelijk is van het beeld dat diegene van anderen heeft. Mensen vormen namelijk een beeld van zichzelf door zich te vergelijken met anderen, hetgeen wordt aangeduid met de term ‘othering’. Autobiografieën en memoires zijn derhalve niet enkel een vorm van ‘zelfrepresentatie’ van de auteur. De schrijver geeft zijn lezers ook een bepaalde opvatting mee over anderen, waardoor er altijd sprake is van een ‘ik versus de ander’ of een ‘wij versus zij’ beeld.¹²

Nu de term ‘othering’ is uitgelegd, kan er worden ingegaan op de vraag wat ‘het zelf/ het ego/ *the self*’ nu eigenlijk is en of het überhaupt iets is dat wetenschappelijk kan worden onderzocht. De Duitse historicus Kaspar von Greyerz meent dat historici tot eind jaren tachtig geloofden dat historische actoren hun ‘ego/zelf’ blootlegden in ‘egodocumenten’, zoals autobiografieën, memoires, dagboeken en persoonlijke briefwisselingen. Volgens Greyerz hebben ontwikkelingen in de geschiedtheorie, met name de opkomst van ‘discoursanalyse’, echter gezorgd voor een verandering in het denken. Historici zijn namelijk gaan beseffen dat geen enkele historische bron directe toegang biedt tot het ‘ego/ zelf’ van de historische actor. ‘Het ego/zelf’ is immers iets innerlijks en kan daarom niet door de historicus worden onderzocht.¹³ Dit betekent echter niet dat autobiografieën/memoires ons helemaal niets zinnigs kunnen vertellen. De historici Arianne Baggerman en Rudolf Dekker menen namelijk dat dergelijke bronnen veel informatie bevatten over hoe de auteur tegen zichzelf en tegen zijn omgeving aankijkt. Zij stellen dan ook dat autobiografieën en memoires ons misschien niets over het innerlijke ego kunnen vertellen, maar wel over de wijze waarop de auteur naar buiten toe beelden van zichzelf en anderen uitdraagt. Verder menen Baggerman en Dekker dat

¹² Sara Mills, *Discourse* (Londen en New York 1997) 105-129.

¹³ Kaspar von Greyerz, ‘Egodocuments: The last word?’, in *German History* 28, 3 (2010) 273-276.

egodocumenten nuttige informatie kunnen bevatten over de visie van de auteur op allerlei eigentijdse maatschappelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen.¹⁴

Het is duidelijk geworden dat een auteur in zijn werk altijd bepaalde beelden construeert van zichzelf, anderen en de wereld om hem heen. Om dergelijke beelden goed te kunnen interpreteren, is het noodzakelijk om kennis te hebben van de auteur zelf en de historische context waarin hij/zij leefde.¹⁵ In het geval van deze masterthesis betekent dit dat er onderzoek zal moeten worden gedaan naar de nationale herinneringsculturen waarvan de Waterloo-militairen deel uitmaakten. Hiervoor zullen echter eerst de concepten ‘communicatief geheugen’ en ‘nationale herinneringscultuur’ nader moeten worden uitgelegd.

Het concept ‘communicatief geheugen’ is afkomstig van het Duitse echtpaar Jan en Aleida Assmann. Zij maken een onderscheid tussen het ‘communicatief geheugen’ en de ‘culturele herinnering’ van een groep of samenleving. Het ‘communicatief geheugen’ stellen zij gelijk aan de herinneringen van degenen die een bepaalde gebeurtenis zelf hebben meegemaakt. In het geval van dit onderzoek bestaat het ‘communicatief geheugen’ derhalve uit de herinneringen van de Waterloo-militairen, die gerepresenteerd worden in hun nagelaten autobiografieën en memoires.¹⁶

Volgens Assmann zal het communicatief geheugen echter verdwijnen na verloop van tijd, omdat alle ooggetuigen van een bepaalde gebeurtenis uiteindelijk uitsterven. Een herinnering kan op de langere termijn dan ook enkel bewaard blijven wanneer een bredere groep deze gaat delen. Wanneer dit gebeurt, wordt de communicatieve herinnering opgenomen in het ‘culturele geheugen’ van een groep of samenleving en blijft deze zodoende bewaard voor volgende generaties. De hierboven beschreven ontwikkeling is overigens niet altijd zo rechtlijnig. Sommige gebeurtenissen, zoals de Slag bij Waterloo, hadden namelijk zo’n grote invloed dat er naast het communicatief geheugen van de ooggetuigen meteen al een breder gedeelde culturele herinnering ontstond.¹⁷

¹⁴ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, “‘De gevaarlijkste van alle bronnen’” Egodocumenten: Nieuwe wegen en perspectieven”, in A. Baggerman en R. Dekker (eds.) *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen* (Amsterdam, Aksant 2004) 9-10.

¹⁵ Greyerz, ‘Egodocuments: The last word?’, 280.

¹⁶ Willem Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Rotterdam 2011) 13-16; W. Kansteiner, ‘Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies’, *History and Theory* 41 (2002) 181-183.

¹⁷ Frijhof, *De mist van de geschiedenis*, 13-16; Kansteiner, ‘Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies’, 181-183.

Volgens Assmann kan de ‘culturele herinnering’ van een groep verschillende uitingsvormen aannemen. Bij religieuze groepen zijn meestal één of enkele heilige objecten belangrijk, zoals de Bijbel. Bij natiestaten is er meestal sprake van vele verschillende soorten uitingsvormen en daarom wordt er vaak gesproken van een ‘nationale herinneringscultuur’. Tot deze ‘nationale herinneringscultuur’ behoren verscheidene culturele instituties, zoals archieven, musea en het geschiedonderwijs. Daarnaast kunnen ook nationale feestdagen, herdenkingen en monumenten ertoe worden gerekend. Zoals reeds is vermeld, ontwikkelt de culturele herinnering zich in sommige gevallen gelijktijdig met het communicatief geheugen.¹⁸ Dit was zeker het geval bij de Slag bij Waterloo en daarom kan het communicatief geheugen van de militairen absoluut niet los worden gezien van de nationale herinneringscultuur waarvan zij deel uitmaakten.

Bij het concept ‘nationale herinneringscultuur’ dienen nog enkele belangrijke kanttekeningen te worden geplaatst. Allereerst moet erop worden gewezen dat een nationale herinneringscultuur nooit statisch is. Deze kan namelijk veranderen in de loop der tijd, onder invloed van allerlei nieuwe gebeurtenissen. Tevens is er nooit sprake van één nationale herinneringscultuur, maar altijd van meerdere. Dit komt doordat verschillende groepen in de samenleving verschillende visies hebben op het verleden en zich daardoor dit verleden ook verschillend herinneren. Meestal is het wel zo dat een van de groepen dominant is in de samenleving. Deze groep bepaalt welke herinneringen in de officiële herinneringscultuur, via nationale herdenkingen, monumenten en musea, worden opgenomen. Naast de dominante herinneringscultuur bestaan er vrijwel altijd verschillende subdominante herinneringsculturen, maar sporen daarvan zijn vaak moeilijk terug te vinden omdat ze meestal niet opgenomen zijn in de officiële nationale herinneringscultuur. Dit geldt zeker voor periodes van voor de twintigste eeuw, waarvan weinig ‘onofficiële’ bronnen bewaard zijn gebleven. Vanwege deze redenen beperkt dit onderzoek zich tot de dominante Nederlandse en Britse herinneringscultuur van de Slag bij Waterloo.¹⁹ In het schema op de volgende bladzijde wordt alles nogmaals kort weergegeven.

¹⁸ Frijhof, *De mist van de geschiedenis*, 13-16; Kansteiner, ‘Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies’, 181-183.

¹⁹ Frijhof, *De mist van de geschiedenis*, 13-16; Kansteiner, ‘Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies’, 181-183; Sara Mills, *Discourse* (Londen en New York 1997) 1-6.

Communicatief geheugen

- Levend, sterft uit
- Kleine groep: Ooggetuigen
- Opgeschreven of op een andere manier bewaard?
- Onderdeel culturele herinnering

Culturele herinnering

- Gedeeld door grotere groep (**bijv. natie > nationale herinneringscultuur**)
- Geïnstitutionaliseerd
- Dynamisch
- Meervoudig

2.2. De historiografie: Nationale herinneringsculturen van de Slag bij Waterloo en negentiende-eeuwse militaire autobiografieën/memoires

Deze paragraaf is opgesplitst in twee delen. In het eerste gedeelte wordt ingegaan op de Nederlandse en Britse nationale herinneringscultuur omtrent de Slag bij Waterloo. Vervolgens wordt in het tweede deel aandacht besteed aan de analyse van negentiende-eeuwse autobiografieën/memoires. Hierbij ligt de focus op militaire autobiografieën/memoires, omdat deze centraal staan in mijn primaire bronnenanalyse. Het onderscheid tussen de twee delen wordt aangeduid met een aparte tussenkop, zodat er geen vreemde overgang plaatsvindt. Voordat er verder over dit alles wordt uitgeweid, lijkt het me echter verstandig om eerst het een en ander te vermelden over de verschillende legers die meevochten in de Slag bij Waterloo.

In de Slag bij Waterloo vochten drie verschillende partijen mee, namelijk de Fransen, de Pruisen en het leger van de hertog van Wellington. Het Franse leger werd geleid door Napoleon Bonaparte (1769-1821) en bestond oorspronkelijk uit circa 120.000 troepen. Van dit aantal vochten er uiteindelijk circa 70.000 mee bij Waterloo. De rest was gesneuveld in de slagen bij Quatre-Bras en Ligny of bevond zich in het leger van generaal Grouchy, dat van Napoleon het bevel had gekregen om de achtervolging op de Pruisen in te zetten. Het grootste gedeelte van de militairen in het Franse leger was jong en onervaren. De rest bestond uit veteranen die opnieuw waren opgeroepen om te vechten. Een klein gedeelte van deze veteranen behoorde tot Napoleons keizerlijke garde, een elitekorps dat alleen werd ingezet voor speciale doeleinden zoals de verdediging van Plançenoit tegen het Pruisische leger.²⁰

Tot de komst van de Pruisen vochten de Fransen echter enkel tegen het leger van de hertog van Wellington, wat meestal ook wel het Britse leger wordt genoemd. Dit is een misvatting, want slechts een derde deel van de troepen in Wellingtons leger was daadwerkelijk Brits. Van de overige militairen had ongeveer de helft de Nederlands-Belgische nationaliteit. De rest behoorde tot het Kings German Legion, een Europees vreemdelingenlegioen dat voor het grootste deel bestond uit troepen afkomstig uit verschillende Duitse steden en vorstendommen. In totaal was het leger van Wellington circa 100.000 man sterk, waarvan ongeveer 90.000 troepen meevochten in de Slag bij Waterloo.²¹

Het 'Britse' leger werd geleid door Arthur Wellesley (1769-1852), de eerste hertog van Wellington. De legertop bestond vrijwel uitsluitend uit Britse edellieden die hun benoeming te

²⁰ Seymour e.a., *Waterloo. Battle of three armies*, 10-30; Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 21-22.

²¹ Seymour e.a., *Waterloo. Battle of three armies*, 10-30; Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 21-22.

danken hadden aan hun afkomst en rijkdom.²² De meeste onderofficieren en gewone soldaten waren afkomstig uit de lagere sociaaleconomische klassen. Vaak kwamen ze uit arme (plattelands)families en hadden ze zich bij het leger aangesloten in de hoop uit de armoede te kunnen ontsnappen.²³ Veel van de Britse soldaten die meevochten in de Slag bij Waterloo waren jong en onervaren. De meeste Britse veteranen waren op dat moment namelijk uitgezonden naar de Verenigde Staten.²⁴

Circa een derde van Wellingtons leger bestond uit Nederlands-Belgische troepen, daarom is iets meer informatie over hen op zijn plaats. In totaal vochten circa 30.000 Nederlands-Belgische militairen mee in de slag bij Waterloo, waarvan de meesten jong, onervaren en dienstplichtig waren. Zij waren verdeeld over 33 bataljons en 23 eskadrons.²⁵ Hiervan werd alleen het 1^e legerkorps geleid door de prins van Oranje, de latere koning Willem II (1792-1849).²⁶

Toen het nieuws van Napoleons terugkeer Nederland bereikte, meldden ook veel vrijwilligers zich aan voor de krijgsmacht. De meeste vrijwillige compagnieën werden door Willem I officieel erkend en uitgerust met professionele kledij en wapens, maar vaak nam dit proces enkele maanden in beslag. Hierdoor kwam de Slag bij Waterloo voor vrijwel alle Nederlandse vrijwilligers te vroeg. De compagnieën bevonden zich op 18 juni 1815 namelijk nog in de thuisplaats.²⁷

Ten slotte volgt een beschrijving van het Pruisische leger. Het Pruisische leger was een nationaal leger, net als het Franse leger. Dit betekent dat er in Pruisen een algemene dienstplicht gold, waardoor in principe iedereen opgeroepen kon worden voor militaire dienst. Desondanks was het grootste gedeelte van de gewone soldaten afkomstig uit de lagere sociaal-economische klassen. Vaak werden zij geleid door officieren en onderofficieren die afkomstig waren uit de middenstand of de stedelijke burgerij. Deze officieren vervulden echter niet de topfuncties in het Pruisische leger, want deze behoorden de oude Pruisische landadel toe. De opperbevelhebber was dan ook de 72 jaar oude veldmaarschalk Gebhart Leberecht von Blücher

²² Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 23-29.

²³ John E. Cookson, 'Regimental worlds: Interpreting the experience of British soldiers during the Napoleonic Wars', in Alan Forrest, Karen Hagemann en Jane Rendall (eds.), *Soldiers, citizens and civilians experiences and perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790-1820* (Houndmills, Basingstoke en Hampshire 2009) 25-33.

²⁴ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 23-29.

²⁵ Elk bataljon bestond uit circa 750 infanterietroepen. Elk eskadron bestond uit circa 150 ruiters.

²⁶ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 23-29; Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 29-31.

²⁷ Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 34-46.

(1742-1819). Hij had de leiding over een leger van circa 120.000 man, verdeeld over vier legerkorpsen.²⁸

Nu het duidelijk is welke legers er precies meevochten in de slag bij Waterloo, kan er meer worden gezegd over de negentiende-eeuwse Britse en Nederlandse nationale herinneringscultuur. Wanneer er naar de Britse nationale herinneringscultuur wordt gekeken, kan deze worden opgesplitst in drie periodes. In de eerste periode, lopend van 1815 tot circa 1860, werd de overwinning bij Waterloo groots gevierd. Wellington werd bij thuiskomst onthaald als de redder van de natie. Er werden talloze schilderijen van hem gemaakt en liedjes, gedichten en verhalen over hem geschreven, die stuk voor stuk het doel hadden om hem en zijn generaals te verheerlijken. In 1846 werd er zelfs een ruitersstandbeeld voor hem opgericht in Londen, gevolgd door monumenten elders in Groot-Brittannië. Dit betekent echter niet dat de gewone Britse militairen werden vergeten, want ook zij kregen bij thuiskomst een heldenontvangst. Elk van hen kreeg namelijk een eremedaille uitgereikt, hetgeen uitzonderlijk was omdat in eerdere oorlogen alleen succesvolle commandanten hierop konden rekenen.²⁹

Uit de verheerlijking van Wellington en de Britse militairen blijkt dat de overwinning bij Waterloo in Groot-Brittannië grootschalig werd gevierd. Dit gebeurde niet alleen tijdens nationale feesten en herdenkingen, maar ook in veel Britse toneelspelen en literaire werken. Het bekendste Britse literaire werk over Waterloo is ongetwijfeld *The Waterloo Campaign* (1844) van de Britse legerkapitein William Siborne (1797-1849). Hoewel Siborne zelf niet aanwezig was tijdens de slag, werd hij geprezen vanwege zijn nauwkeurige reconstructie van de strijd. Toch viel hem niet enkel lof ten deel, want er werd ook veel kritiek geuit op zijn werk. Deze kritiek kwam met name van militairen die zich tekort gedaan voelden. In veel gevallen betrof het Britse officieren die ontevreden waren over de wijze waarop hun regiment in Siborne's werk naar voren kwam. Soms kwam de kritiek echter ook van buiten, omdat Siborne het aandeel dat de Britten in de overwinning hadden gehad fors overdreef ten koste van de Pruisen en andere geallieerde troepen. In zijn werk moesten in het bijzonder de Nederlands-Belgische militairen het ontgelden. Zij werden namelijk afgeschilderd als een stel lafaards en deserteurs die op geen enkele wijze hadden bijgedragen aan de overwinning.³⁰

²⁸ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 21-22.

²⁹ Ibidem, 8-10; Kevin Pryor, *The mobilization of memory: the battle of Waterloo in German and British memory, 1815-1915*, unpublished thesis (Illinois: Southern Illinois University Carbondale 2010) 15-18.

³⁰ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 8-10; Pryor, *The mobilization of memory: the battle of Waterloo in German and British memory, 1815-1915*, 18-29.

De Nederlanders en Pruisen waren overigens niet de enigen die het moesten ontzien. De Britse herinneringscultuur kenmerkte zich namelijk ook door middel van een sterk anti-Frans sentiment. De Britten leken het als een sport te zien om de Fransen zelfs na de overwinning nog te vernederen. Wellington stuurde na de veldslag bijvoorbeeld twee Franse adelaarsstandaarden naar Londen, zodat iedereen de overwinning op Frankrijk met eigen ogen kon aanschouwen. Sommige Britten vonden dit echter niet voldoende en wilden zelf de plaats van de overwinning bezoeken. Zodoende werd Waterloo in de decennia na de veldslag een populaire bestemming voor Britse toeristen, die verschillende soorten souvenirs als aandenken mee terugnamen. Napoleon zelf bleef overigens niet gespaard van alle vernedering. Zijn koninklijke koets werd tentoongesteld in de Egyptian Hall in Picadilly, evenals zijn verzameling paarden en kleren.³¹

Tijdens de tweede periode in de Britse nationale herinneringscultuur, lopend van 1860 tot circa 1885, traden er enkele belangrijke veranderingen op. Allereerst werd de overwinning bij Waterloo minder intensief gevierd dan voorheen. De slag werd nog wel elk jaar herdacht, maar het aantal toneelstukken, liedjes, gedichten en literaire werken over de Slag bij Waterloo nam af. Het feit dat de slag minder belangrijk werd geacht door de Britten blijkt onder andere uit het in 1883 genomen besluit om het ruitersstandbeeld van Wellington van haar oorspronkelijke plaats te verwijderen. De triomfboog werd verplaatst naar het Londense Hyde Park, terwijl het ruitersstandbeeld een nieuw thuis kreeg in de Britse plaats Aldershot.³² De belangrijkste verklaring voor het feit dat de herinneringscultuur aan Waterloo minder intensief werd, is waarschijnlijk het geleidelijke uitsterven van het communicatief geheugen. Veel militairen die tijdens de slag hadden meegevochten waren reeds gestorven, terwijl de nog levende veteranen inmiddels een hoge leeftijd hadden bereikt.³³

Het ruitersstandbeeld van Wellington in de Britse plaats Aldershot. De foto is afkomstig van <http://secret-cities.com/2010/03/26/moving-statues/> (08-12-2015).

³¹ Pryor, The mobilization of memory: the battle of Waterloo in German and British memory, 1815-1915, 18-29.

³² Pryor, The mobilization of memory: the battle of Waterloo in German and British memory, 1815-1915, 29-30.

³³ Idem.

Een andere belangrijke ontwikkeling in de periode 1860-1885 is dat de Slag bij Waterloo niet langer gezien werd als het begin van de Britse werelddominantie, zoals voor 1860 het geval was. Dit had vermoedelijk alles te maken met de verschuivende machtsverhoudingen in deze periode. De eerste belangrijke politieke ontwikkeling in dit opzicht voltrok zich eigenlijk al tijdens de revoluties van 1848, toen Napoleon III (1808-1873) de macht in Frankrijk over wist te nemen. Aangezien de nieuwe heerser van Frankrijk het neefje van Napoleon Bonaparte was, leek de oude dreiging weer terug te zijn gekeerd. De economische opkomst van de Verenigde Staten en Pruisen werden door Groot-Brittannië eveneens als een bedreiging beschouwd. Met name Pruisen leek gevaarlijk, omdat het koninkrijk zich steeds verder wist uit te breiden ten koste van de andere Duitse staten en zodoende het machtssevenwicht op het Europese continent dreigde te verstoren. De expansie van Pruisen op het Europese continent leidde uiteindelijk tot conflicten met Frankrijk, die resulteerden in de Frans-Pruisische oorlog van 1870-1871 en de daaropvolgende Duitse eenwording. Hoewel Groot-Brittannië zich formeel afzijdig hield tijdens dit conflict, zagen de Britten de Pruisische expansiedrift wel degelijk als een bedreiging. Na 1860 was van het oude Brits-Pruisische bondgenootschap tegen Frankrijk dan ook niet veel meer over.³⁴

De laatste periode in de negentiende-eeuwse Britse nationale herinnering betreft het tijdvak 1885-1914. In deze periode bestond er nog wel een nationale herinneringscultuur aan de Slag bij Waterloo, maar was het communicatief geheugen inmiddels uitgestorven. Vanwege deze reden zal dit tijdvak niet worden meegenomen in dit onderzoek.³⁵

Volgens de historicus N. Vels Heijn was de situatie in het Koninkrijk der Nederlanden totaal anders dan in Groot-Brittannië. In zijn werk, *Waterloo. Glorie zonder helden* (1990), stelt hij namelijk dat er in Nederland een lange tijd een zwijgcultuur heerste. De militairen die thuiskwamen kregen meestal geen heldenontvangst of een eremedaille, hoewel vaak gewond, getraumatiseerd en onderweg van al hun bezittingen beroofd. De kranten zwegen over hun thuiskomst en zelf publiceerden de militairen in de eerste decennia na de slag vrijwel geen werken over hun ervaringen.³⁶ Het is wel van belang om te vermelden dat deze zwijgcultuur een puur publiekelijk karakter had. Binnen allerlei Nederlandse gezinnen had de Slag bij Waterloo namelijk wel degelijk een grote impact, aangezien er ook veel Nederlandse

³⁴ Ibidem, 30-32.

³⁵ Ibidem, 37-48.

³⁶ Enkele uitzonderingen zijn de volgende werken van Waterloo-veteranen: Sebastian Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan door S.A.* (Amsterdam 1835); J.G. Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelve beschreven* (Dordrecht 1830).

slachtoffers te betreuren waren. De vraag hoe Nederlandse gezinnen met het verdriet omtrent hun gesneuvelde dierbaren omgingen, valt vanuit het schaarse bronnenmateriaal helaas niet te beantwoorden. Vermoedelijk zal dit altijd een onbeantwoorde vraag blijven.³⁷

De zojuist beschreven zwijgcultuur kende vele verschillende vormen. Zo zwegen de Nederlandse soldaten niet alleen over hun oorlogservaringen, maar werden ook veel van de regimenten die bij Waterloo hadden gestreden enkele jaren later afgeschaft. De Waterlooopschriften op de regimentsvaandels verdwenen eveneens, hetgeen allemaal zonder veel protest gebeurde. Het zou tot 1896 duren voordat enkele vaandelopschriften weer in ere werden hersteld. De oprichting van een herdenkingsmonument voor de Nederlandse troepen liet nog veel langer op zich wachten. Pas 175 jaar na de veldslag, in 1990, werd er namelijk een monument voor hen opgericht nabij het kruispunt van Quatre-Bras. Het is typerend dat de bouw van dit monument, dat opgedragen is aan de regimenten Alexander, Boreel en Sytzama, geheel is bekostigd door particulieren.³⁸

Monument ter nagedachtenis van de Nederlandse regimenten Huzaren van Boreel, Huzaren van Sytzama en Huzaren prins Alexander. Het monument is opgedragen aan allen binnen de bovenstaande regimenten die gesneuveld zijn tijdens de slagen bij Quatre-Bras en Waterloo. De bouw van het monument was een initiatief van de stichting Cavalerieregiment Quatre-Bras en Waterloo. Het is nu te bezichtigen nabij Genappe. Bron: <http://www.standbeelden.be/standbeeld/1630> (08-12-15).

Wat de Nederlandse zwijgcultuur betreft, was er sprake van één grote uitzondering. De Prins van Oranje werd namelijk wel publiekelijk geëerd. Er werden allerlei liedjes, gedichten, schilderijen en prenten over hem gemaakt. Het beroemdste Nederlandse kunstwerk dat ter ere

³⁷ Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 11, 71-74

³⁸ Ibidem, 189-210.

van de Nederlandse kroonprins is gemaakt is ongetwijfeld het schilderij *De Slag bij Waterloo*, ontworpen in 1824 door de Nederlandse kunstschilder Jan Willem Pieneman (1779-1853). Dit schilderij is te vinden op het voorblad van deze thesis en is in het echt te bezichtigen in het Rijksmuseum te Amsterdam. De Prins van Oranje is de gewonde man die links onderin wordt weggedragen op een brancard. Op deze manier wordt zijn opofferingsgezindheid voor het vaderland benadrukt.³⁹

Naast schilderijen, ontving de prins ook allerlei eremedailles en zelfs enkele paleizen. Zo kreeg hij paleis Soestdijk cadeau en mocht hij een nieuw paleis bouwen in Brussel. Tevens werden er in het koninkrijk vijf monumenten opgericht voor de kroonprins, waarvan De Leeuwenheuvel op het slagveld (gebouwd op de plaats waar de Prins van Oranje tijdens de slag gewond zou zijn geraakt) het bekendst is.⁴⁰

De Leeuwenheuvel op het slagveld van Waterloo. Dit monument (inclusief de heuvel zelf) is in de negentiende eeuw gebouwd ter ere van de Prins van Oranje, op de plaats waar de prins gewond zou zijn geraakt. Afbeelding is afkomstig van <http://www.zoover.nl/belgie/waals-brabant/waterloo/fotos> (08-12-15).

Volgens de militair historicus Louis Ph. Sloos was de Prins van Oranje echter niet de enige die werd geëerd. Hij wijst er namelijk op dat in totaal 1004 Nederlandse militairen de Militaire Willems Orde ontvingen, waarvan 936 onderofficieren en gewone soldaten. Volgens

³⁹ Ibidem, 225-247, 250-257.

⁴⁰ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 144-158; Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 71-93, 107-110, 125-128, 225-246, 250-257.

Sloos was dit aantal ere-onderscheidingen ongekend hoog wanneer het vergeleken wordt met het tijdperk van het ancien régime, maar betrof het desondanks slechts een klein percentage van de circa 30.000 Nederlandse militairen die bij Waterloo hadden gestreden. Bovendien werd het merendeel van de medailles uitgereikt aan officieren, terwijl de overgrote meerderheid van de strijders bestond uit gewone soldaten. Sloos meent dan ook dat het beter was geweest wanneer alle meestrijdende Nederlandse militairen direct in 1815 een eremedaille hadden ontvangen, zoals in Groot-Brittannië was gebeurd. Het alsnog uitreiken van een algemene medaille in de vorm van een Zilveren Kruis in 1865, toen veel veteranen reeds waren gestorven, wekte bij de militairen dan ook een dubbel gevoel op. Enerzijds waren ze blij met de erkenning en met het feit dat ze enkele van hun oude kameraden weer terugzagen tijdens de feestelijke uitreikingsceremonie in Leiden. Anderzijds waren ze echter gefrustreerd dat de officiële erkenning zolang op zich had laten wachten, waardoor vele medestrijders het niet meer konden meemaken.⁴¹

Sloos stelt echter dat we ons niet moeten blind staren op de uitreiking van de Militaire Willems Orde. In Nederland werd er om de vijf jaar namelijk een Waterloo-dag georganiseerd, waarop de overwinning op de Fransen in het gehele land uitbundig werd gevierd. Toch stond deze dag volgens Sloos niet zozeer in het teken van het herdenken of eren van de (gesneuvelde) militairen. Het was volgens hem vooral een feestdag waarop de Prins van Oranje en enkele beroemde officieren, zoals generaal Chassé, werden vereerd.⁴²

Hoewel volgens Sloos het merendeel van de veteranen onbekend bleef, betekende dit niet dat er helemaal niets voor hen gebeurde. Zo werd er in 1817 in Leiden een militair invalidenhuis opgericht.⁴³ Verder kregen in 1817 alle Nederlandse militairen die konden bewijzen dat ze bij Quatre-Bras of Waterloo hadden meegevochten een eenmalige gratificatie uitgekeerd. Het bedrag dat werd uitgekeerd varieerde naar gelang de functie die iemand had vervuld in het leger. Zo ontvingen 1^e klasse generaals circa 14.450 gulden, terwijl 6^e klasse korporaals, tamboers en alle gewone soldaten ‘slechts’ 29,10 gulden kregen.⁴⁴

Als er decennialang een zwijgcultuur bestond, kan de vraag worden gesteld of er in Nederland überhaupt sprake was van een nationale herinneringscultuur die breder was dan enkel de verering van de Prins van Oranje en het Nederlandse koningshuis. De historicus Joep

⁴¹ Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 128-132, 176-185.

⁴² Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 169-176.

⁴³ Ibidem, 149-152, 154-163.

⁴⁴ Ibidem, 152-153.

Leerssen meent van wel. Hij stelt namelijk dat het beleid van Willem I (1772-1843) gericht was op het creëren van een gedeelde nationale identiteit. Het besluit om Nederlands als verplichte taal te introduceren op alle universiteiten in het koninkrijk is een goed voorbeeld hiervan. Daarnaast werden er pogingen ondernomen om één nationaal geschiedverhaal te creëren, maar dit bleek lastig omdat de noordelijke en zuidelijke provincies een verschillend verleden hadden. Desondanks hadden beide landen wel één gezamenlijk ankerpunt in de geschiedenis, namelijk de slag bij Waterloo. In de Nederlandse geschiedschrijving en literatuur werd de slag dan ook het symbool voor het eensgezinde verzet van de Nederlanders en ‘Belgen’ tegenover de Fransen.⁴⁵

Dit alles in ogenschouw genomen, is het niet vreemd dat de Waterloo-dagen die tussen 1815 en 1830 werden gehouden mede het doel hadden om de band tussen de noordelijke en zuidelijke provincies te versterken.⁴⁶ Het bleek echter al snel dat het Koninkrijk der Nederlanden niet zo eensgezind was als Willem I dat graag wilde. In 1830 kwamen de zuidelijke provincies namelijk in opstand, waarna Nederland en België verder gingen als twee aparte staten.⁴⁷

Volgens Martin Steegmans, die zijn masterthesis wijdde aan de ontwikkeling van de Nederlandse collectieve herinnering over de Slag bij Waterloo gedurende de periode 1815-1965, traden er na de Belgische opstand enkele belangrijke veranderingen op in de Nederlandse herinneringscultuur. Hij meent dat in schoolboeken van na 1830 de Slag bij Waterloo afstandelijker werd benaderd, omdat deze in ‘België’ zou hebben plaatsgevonden en niet langer in het koninkrijk zelf. Tevens werd de slag minder belangrijk geacht voor de Nederlandse geschiedenis, omdat de binding tussen de noordelijke en zuidelijke provincies niet langer hoefde te worden aangetoond.⁴⁸ Dit zou ook de bevindingen van Leerssen kunnen verklaren, die meent dat na 1830 de focus in het Nederlandse geschiedenisonderwijs vrijwel volledig op de Nederlandse Opstand en de Gouden Eeuw kwam te liggen.⁴⁹ De zwijgcultuur in Nederland werd na 1830 derhalve nog sterker.

⁴⁵ Joep Leerssen, ‘“Retro-fitting the past”: Literary historicism between the Golden Spurs and Waterloo’, in Hugh Dunthorne en Michael Wintle (eds.), *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries* (2012) 115-118.

⁴⁶ Idem; Martin Steegmans, *Vergeeten glorie? De slag bij Waterloo in het collectieve geheugen van Nederland, 1815-1965*, Master Thesis (EUR Rotterdam 2011) 26-27.

⁴⁷ Leerssen, ‘“Retro-fitting the past”: Literary historicism between the Golden Spurs and Waterloo’, 118-128.

⁴⁸ Steegmans, *Vergeeten glorie? De slag bij Waterloo in het collectieve geheugen van Nederland, 1815-1965*, 26-27.

⁴⁹ Leerssen, ‘“Retro-fitting the past”: Literary historicism between the Golden Spurs and Waterloo’, 118-128.

De Belgische opstand had niet enkel gevolgen voor de herinneringscultuur in Nederland, maar ook voor die in ‘België’. Pieter van den Berg gaat hier in zijn masterthesis kort op in. Hij meent dat de Belgische overheid zich direct distantieerde van de officiële Waterloo-herdenkingen, omdat deze gevoelig lagen bij het Franstalige deel van de bevolking. Zelfs in 1865, tijdens het vijftigjarig jubileum van de slag, werd er geen officiële herdenking georganiseerd. Dit zou namelijk de verhoudingen van het land met Frankrijk, waar Napoleon III op de troon zat, kunnen verstoren. Bovendien vormde de slag nog steeds een heet hangijzer in de nationale geschiedenis, omdat ‘Belgische’ troepen aan beide zijden hadden meegevochten. Toch was er ook verzet tegen de beslissing van de Belgische overheid om geen officiële herdenkingsdag in te stellen. Dit verzet kwam van enkele Vlaamse nationalistische groeperingen die de slag wel wilden herdenken, omdat het voor hen een symbool was voor de overwinning op de Fransen.⁵⁰ Leerssen gaat dieper op dit Vlaamse nationalisme in door enkele Vlaamse literaire werken over de Slag bij Waterloo te behandelen. In deze werken werd de slag afgeschilderd als de laatste fase in een lange vrijheidsstrijd tegenover Frankrijk. Deze vrijheidsstrijd zou begonnen zijn met de Guldensporenslag in 1302, een slag die uitgebreid is beschreven door Hendrik Conscience in zijn werk *De Leeuw van Vlaanderen* (1838).⁵¹ Helaas geven zowel Leerssen als Van den Berg niet aan wat voor soort herinneringscultuur er in Wallonië bestond, waardoor het onmogelijk is om de twee herinneringsculturen met elkaar te vergelijken.

Hoewel Van den Berg kort ingaat op de Belgische opstand, focust zijn onderzoek zich op de festiviteiten rond de Nederlandse viering van het vijftig jarig jubileum van de Slag bij Waterloo.⁵² Voordat er verder over het jubileumjaar 1865 wordt uitgeweid, lijkt het me echter verstandig om eerst nog even stil te staan bij de Nederlandse zwijgcultuur. Hoewel er in de periode 1815-1845 wel een aantal werken over Waterloo verschenen, kregen de Nederlandse militairen pas echt grote aandacht toen in 1847 luitenant-generaal en historicus W.J. Knoop (1811-1894) publiekelijk reageerde op de beschuldigingen van Siborne.⁵³ In zijn werk, getiteld

⁵⁰ Pieter van den Berg, *Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands in 1865* (EUR Rotterdam 2012) 28-30.

⁵¹ Leerssen, “‘Retro-fitting the past’: Literary historicism between the Golden Spurs and Waterloo’, 122-128.

⁵² Van den Berg, *Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands in 1865*.

⁵³ Enkele werken van Nederlandse Waterloo-veteranen uit de periode 1815-1845: Sebastian Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan door S.A.* (Amsterdam 1835); S. Eysinga en P.P. Roorda van Eysinga, *Verskillende reizen en lotgevallen, tweede deel* (Amsterdam 1831); J.G. Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelve beschreven* (Dordrecht 1830). Oorspronkelijk werk van Knoop: W.J. Knoop, *Beschouwingen over Siborne’s geschiedenis van den oorlog van 1815 in Frankrijk en de*

Beschouwingen over Siborne's geschiedenis van den oorlog in 1815 in Frankrijk en de Nederlanden, weerlegt Knoop allerlei beschuldigingen van Siborne aan het adres van de Nederlandse militairen. Volgens Knoop speelden de Nederlandse troepen juist een enorm belangrijke rol bij het tegenhouden van de Fransen op het kruispunt van Quatre-Bras en hadden ze net zo dapper gevochten als de Britten. De historische gegevens waarmee Knoop zijn verhaal onderbouwt, zijn afkomstig uit het werk *Bijdragen tot de Krijgsgeschiedenis van Napoleon Bonaparte* (1839-1842), geschreven door de Nederlandse legerofficier Ernst van Löben Sels (1800-1863).⁵⁴

Het werk van Knoop werd hetzelfde jaar nog vertaald in het Frans en Duits, waardoor het ook internationaal bekendheid kreeg. Enkele Belgische veteranen, zoals generaal Bruno Renard (1804-1879) en Alexis Michel Eenens (1805-1883), brachten vervolgens hun eigen werken uit waarin ze de beschuldigingen van Siborne weerlegden. Het verschil met het werk van Knoop was dat deze auteurs zich vooral concentreerden op het Belgische aandeel in de strijd, een onderdeel waarvoor ook Knoop nauwelijks aandacht had.⁵⁵

Na Knoops publicatie verdween de aandacht voor de Nederlandse Waterloo-militairen echter alweer snel. Bovendien leidde zijn publicatie er niet toe dat de Nederlandse militairen ook officiële waardering kregen voor hun daden.⁵⁶ Deze waardering gaf de Nederlandse overheid namelijk pas in 1865, toen in Leiden circa vijfduizend Waterloo-veteranen alsnog een Zilveren Kruis kregen uitgereikt.⁵⁷ Volgens Van den Berg wilde de Nederlandse regering op deze manier tegemoet komen aan hun protesten omtrent het ontbreken van een officiële jubileumdag dat jaar. De liberale regering had immers besloten om van de vijftigjarige Waterloo-viering geen officiële feestdag te maken, uit angst dat koning Willem III (1817-1890) en zijn conservatieve aanhang een dergelijke feestdag zouden aangrijpen om aan populariteit te winnen. Desondanks vonden er rond 18 juni allerlei jubileumfestiviteiten plaats in de

Nederlanden en de wederlegging van de, in dat werk voorkomende, beschuldigingen tegen het Nederlandse leger (Breda 1847).

⁵⁴ Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 49-51 verwijst naar de werken van Knoop en van Löben Sels: Knoop, W.J., *Beschouwingen over Siborne's geschiedenis van den oorlog van 1815* (Breda 1847); Ernst van Löben Sels, *Bijdragen tot de krijgsgeschiedenis van Napoleon Bonaparte* (Den Haag 1839-1842).

⁵⁵ Sloos, *Onze Slag bij Waterloo*, 53 verwijst naar de werken van Eenens en Renard: Alexis Michel Eenens, *Dissertation sur la participation des troupes des Pays-Bas a la campagne de 1815 en Belgique* (Gent 1879); Bruno Renard, *Réponse aux allégations anglaises sur la conduite des troupes belges en 1815* (Muquard 1855).

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld het volgende autobiografische werk: Jan Norden, *Het leven en de lotgevallen van de gebroeders Jan en Anthonie Norden*, beschreven door J. Norden (Dordrecht 1856).

⁵⁷ Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*, 144-158. Van den Berg, *Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands in 1865*, 30-34.

Nederlandse steden en dorpen, waaraan ook de Waterloo-veteranen actief deelnamen.⁵⁸ Veel van hen, zoals Jan Bastiaan Christemeijer (1784-1872), publiceerden tijdens het jubileumjaar ook hun autobiografische werken over de Slag bij Waterloo. Er kan dan ook gesteld worden dat de zwijgcultuur nu pas echt was doorbroken.⁵⁹

De analyse van negentiende-eeuwse militaire autobiografieën/memoires

Nu er een beeld is geschetst van de verschillende nationale herinneringsculturen waar de Waterloo-militairen deel van uitmaakten, is het tijd om wat meer te vertellen over negentiende-eeuwse militaire autobiografieën/memoires. Hierbij dient meteen vermeld te worden dat er sprake is van een blinde vlek in de historiografie. Er is namelijk nog niet veel onderzoek verricht naar militaire autobiografieën/memoires over Waterloo, zeker niet waar het Nederland betreft.⁶⁰ Gelukkig is er wel het een ander geschreven over negentiende-eeuwse autobiografieën in het algemeen.⁶¹

Een van de belangrijkste auteurs op het terrein van negentiende-eeuwse autobiografieën is de historica Marijke Huisman. Hoewel zij haar proefschrift wijdde aan autobiografieën die tussen 1850 en 1918 op de Nederlandse boekenmarkt verschenen, zijn enkele van haar conclusies algemeen genoeg om ook van toepassing te zijn op andere landen. Een van deze conclusies is bijvoorbeeld dat uitgegeven autobiografieën niet alleen als persoonlijke levensbeschrijvingen moeten worden gezien, maar ook als commerciële marktproducten.⁶² De commerciële aantrekkelijkheid leidde er onder andere toe dat er veel broodschrijvers actief waren op de autobiografische boekenmarkt. Aangezien zij leefden van de opbrengsten van hun

⁵⁸ Van den Berg, *Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands in 1865*, 30-65.

⁵⁹ Enkele uitgegeven autobiografieën uit deze periode zijn: Jan Bastiaan Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815 aangaande Quatre Bras en Waterloo. Een verhaal van de voornaamste gebeurtenissen tot den veldtocht van 1815 in de Nederlanden betrekkelijk* (Utrecht 1865); Van Doren, J.B.J., *Strategisch verhaal van de veldslag tussen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815 op Mont-Saint-Jean* (Amsterdam 1865); P. Wakker, *Aanteekeningen van een veteraan, dato 16 aug. 1815* (1863).

⁶⁰ Enkele studies waarin wel aandacht wordt besteed aan de ervaringen van militairen tijdens de Napoleontische oorlogen zijn: Cookson, 'Regimental worlds: Interpreting the experience of British soldiers during the Napoleonic Wars', 23-39; Forrest e.a., 'Introduction: Nations in arms-people at war', 1-17; Mark Hewitson, "'Soldiers, selfhood and testimony in modern wars', *German History* 28, 3 (2010) 310-325.

⁶¹ Baggerman, 'Autobiography and family memory in the nineteenth century', 161-172; Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918*, 39-82; te Velde, 'Egodocument en politieke cultuur', 9-32; Forrest e.a., 'Introduction: Nations in arms-people at war', 1-17; Hewitson, "'Soldiers, selfhood and testimony in modern wars', 310-325.

⁶² Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918*, 21-24.

schrijfwerk, was het voor hen van het grootste belang dat hun autobiografieën goed verkochten. Ze dienden daarom in te spelen op de wensen van hun publiek, hetgeen voor de Waterloomitairen meestal betekende dat ze hun verhaal spannender en dramatischer moesten maken dan het daadwerkelijk was geweest.⁶³

Naast het feit dat schrijvers in dienden te spelen op de wensen van hun publiek, moesten ze er ook voor oppassen om niet als vervalser te worden gezien. Volgens Huisman waren er namelijk veel vervalzers op de boekenmarkt actief, die hun fictieve autobiografieën zowel via de straathandel als via de reguliere boekenwinkels verkochten. Eerlijke schrijvers hanteerden een aantal middelen om hun werken van dergelijke vervalsingen te onderscheiden. Allereerst gaven ze hun autobiografieën vrijwel altijd uit onder hun eigen naam, hetgeen overigens noodzakelijk was om een auteurshonorarium te kunnen krijgen van de uitgever. Daarnaast verwerkten ze ook vaak hun naam in de titel van hun werk, hetgeen vervalzers meestal niet deden. Verder werd een handtekening van de schrijver gezien als een teken van authenticiteit. Ten slotte gaven sommige schrijvers in het voorwoord of de inleiding van hun autobiografie een overzicht van hun eigen leven. Na 1870 werd een dergelijke levensbeschrijving steeds vaker geïllustreerd met een foto.⁶⁴

Een andere belangrijke auteur op dit terrein is de historica Arianne Baggerman, iemand die veel onderzoek heeft verricht naar negentiende-eeuwse egodocumenten in Nederlandse familiearchieven. Hoewel haar onderzoek niet specifiek betrekking heeft op autobiografieën, zijn een aantal conclusies die zij trekt wel van belang. Baggerman waarschuwt er namelijk voor dat ook ongepubliceerde negentiende-eeuwse egodocumenten vaak voor een bepaald publiek werden geschreven. Hoewel dit publiek meestal alleen de naaste familie, goede vrienden of/en de eigen kinderen betrof, kan dit wel degelijk grote gevolgen hebben gehad voor de inhoud van de bronnen. Over onenigheden binnen de eigen familie en vriendenkring werd immers vaak niet geschreven, evenals over zaken die de reputatie van de auteur binnen deze kringen zouden kunnen schaden. Tevens kwam het voor dat een auteur later besloot om een gedeelte van zijn autobiografie te vernietigen, omdat hij het niet geschikt achtte voor zijn nakomelingen om te lezen. Verder dient de historicus rekening te houden met het feit dat een autobiografie na de dood van de auteur soms werd bewerkt en/of verder werd afgemaakt door familieleden of vrienden. Ten slotte dient hij ook niet te vergeten dat veel onuitgegeven autobiografieën onderdeel uitmaken van een familiearchief, waarin vaak doelbewust alleen die documenten zijn

⁶³ Ibidem, 73-76.

⁶⁴ Ibidem, 71-73, 76-82.

opgenomen waarin een positief beeld van de familie in kwestie wordt geschetst. Toch meent Baggerman dat de historicus zich niet door al deze problemen moet laten afschrikken. Zij stelt namelijk dat de meeste van deze gevaren overwonnen kunnen worden wanneer er degelijk contextonderzoek wordt gedaan.⁶⁵

Nu er het een en ander is vermeld over negentiende-eeuwse autobiografieën in het algemeen, wordt het tijd om in te gaan op enkele studies naar egodocumenten uit de Napoleontische oorlogen.

Een van de experts op het terrein van militaire egodocumenten uit moderne oorlogen is de Britse historicus Mark Hewitson. Hij meent dat er vaak twee redenen zijn waarom historici onderzoek doen naar dit type bronnen. De eerste reden is omdat ze een antwoord willen op de vraag waarom militairen meevochten. Hewitson stelt dat militairen in hun egodocumenten vaak geen duidelijk antwoord op deze vraag geven, omdat het simpelweg niet hun taak was om hierover na te denken. In moderne oorlogen was meevechten in het leger namelijk vaak geen vrije keuze, maar simpelweg het gevolg van de nationale dienstplicht. De tweede reden waarom historici vaak onderzoek doen naar militaire egodocumenten is omdat ze willen weten welk beeld de militairen van zichzelf en van de oorlog hadden. Volgens Hewitson kan dit wel worden onderzocht, mits de historicus rekening houdt met een aantal problemen.⁶⁶

Het eerste probleem is dat militairen vaak nauwelijks een besef hadden van plaats en tijd. Dit kwam enerzijds door de chaos van het slagveld en anderzijds door het feit dat militairen tijdens een oorlog vaak geen dagboek bijhielden. Het gevolg hiervan is dat historische feiten soms onjuist staan vermeld in de dagboeken en autobiografieën van militairen. Wanneer de historicus gedegen contextonderzoek heeft gedaan, zou het opsporen van dergelijke fouten echter geen probleem mogen zijn. Een probleem dat wel vervelend kan zijn, is dat de inhoud van militaire egodocumenten nogal chaotisch kan ogen. Vaak is dit het sterkst het geval bij egodocumenten die tijdens of vlak na een oorlog zijn geschreven, omdat de militair in kwestie dan nog in een soort overlevingsmodus verkeert en zodoende nog geen tijd heeft gehad om alle chaotische ervaringen te verwerken. Later geschreven autobiografieën zijn vaak een stuk gestructureerder van aard en daardoor een stuk beter te analyseren. Dit is echter niet altijd het geval, want soms is er sprake van een oorlogstrauma. Een laatste probleem, dat meer specifiek van toepassing is op de Napoleontische oorlogen, is dat de meeste gewone soldaten niet konden

⁶⁵ Baggerman, 'Autobiography and family memory in the nineteenth century', 161-172.

⁶⁶ Hewitson, "'Soldiers, selfhood and testimony in modern wars', 310-325.

lezen en schrijven. Het gevolg hiervan is dat de meeste overgebleven egodocumenten afkomstig zijn van officieren en derhalve vrijwel altijd een bepaald elite-perspectief vertegenwoordigen.⁶⁷

De Britse historicus Alan Forrest stipt dezelfde problemen aan als Hewitson, maar wijst ook op een aantal andere gevaren. Hij wijst bijvoorbeeld op het feit dat herinneringen vervormd kunnen raken in de loop der tijd, waardoor autobiografieën die later zijn geschreven vaak verder van de daadwerkelijke oorlogservaringen afstaan dan dagboeken die opgesteld zijn ten tijde van de oorlog zelf. Tevens wijst hij op het feit dat militairen het vaak moeilijk vinden om over hun oorlogservaringen te schrijven, omdat er daardoor heftige emoties naar boven kunnen komen. Deze heftige emoties kunnen tot uitspraken leiden die extreem irrationeel overkomen op de lezer. Volgens Forrest moet de historicus de betreffende militair hier niet op afrekenen, maar proberen te achterhalen welke gruwelijke ervaringen er aan dergelijke uitspraken ten grondslag liggen.⁶⁸

De laatste auteur die hier wordt aangehaald is de Britse historicus John E. Cookson. Uit zijn onderzoek naar de ervaringen van Britse militairen die meevochten in de Napoleontische oorlogen is gebleken dat het nationalisme in het Britse leger een stuk zwakker was dan altijd in de Britse historiografie is verondersteld. Uit egodocumenten van Britse soldaten blijkt namelijk dat zij zich niet zozeer verbonden voelden met het Britse koningshuis en de Britse natie, maar vooral met de medesoldaten uit hun eigen regiment. In het geval van hoge legerofficieren lag de situatie anders. Zij konden zich namelijk moeilijker aan een bepaald regiment binden, omdat ze vaak de leiding hadden over meerdere regimenten. Dit wil echter niet zeggen dat er bij hen wel sprake was van een sterke nationale identiteit. Zij identificeerden zich namelijk vooral met hun mede-officieren en vormden zodoende een aparte klasse ten opzichte van de gewone soldaten.⁶⁹

In deze historiografie zijn achtereenvolgens een aantal onderwerpen aan bod gekomen. Allereerst is er een beschrijving gegeven van de verschillende legers die meevochten tijdens de Slag bij Waterloo. Daarna is er ingegaan op de nationale herinneringsculturen in Nederland en Groot-Brittannië, met specifieke aandacht voor de periode 1815-1875. Verder is er het een en ander verteld over negentiende-eeuwse militaire autobiografieën/memoires en de problemen die kunnen optreden bij de analyse van dergelijke bronnen.

⁶⁷ Idem.

⁶⁸ Forrest e.a., 'Introduction: Nations in arms-people at war', 6-17.

⁶⁹ Cookson, 'Regimental worlds: Interpreting the experience of British soldiers during the Napoleonic Wars', 23-24, 33-39.

Hoofdstuk 3. Een inleiding op de Waterloo bronnen

In dit hoofdstuk worden de primaire bronnen ingeleid en aan een kwantitatieve analyse onderworpen. Het hoofdstuk is opgedeeld in drie paragrafen. De eerste paragraaf betreft een verantwoording van mijn onderzoek en een toelichting op de gebruikte bronnen en onderzoeksmethode. Dan volgt een kwantitatieve analyse van het bronnenmateriaal. Ten slotte wordt er achtergrondinformatie gegeven over de verschillende militaire auteurs, wiens werken in het volgende hoofdstuk aan een inhoudelijke analyse zullen worden onderworpen.

3.1 Verantwoording onderzoek, toelichting gebruikte bronnen en onderzoeksmethode

Deze paragraaf bestaat uit drie verschillende onderdelen. In het eerste gedeelte wordt uitgelegd wat mijn onderzoek toevoegt aan het bestaande academische debat. Vervolgens wordt er een korte toelichting op de primaire bronnen gegeven. Ten slotte wordt de gehanteerde onderzoeksmethode besproken.

De vraag wat mijn onderzoek toevoegt aan het bestaande academische debat is al grotendeels behandeld in de inleiding en de historiografie, daarom wil ik er hier niet te lang meer bij stilstaan. Zoals reeds is vermeld, heb ik er opzettelijk voor gekozen om mijn onderzoek niet te richten op het verloop van de Slag bij Waterloo en de militaire tactieken die tijdens de slag zijn gebruikt. Hier zijn namelijk al enorm veel werken over geschreven, waardoor nog een studie met deze invalshoek niet erg vernieuwend zou zijn.⁷⁰ In plaats daarvan heb ik besloten om de focus van mijn onderzoek te richten op de egodocumenten van de Waterloo-militairen. Er is immers gebleken dat er nog niet veel onderzoek naar hun ervaringen is gedaan.⁷¹ Dit vind ik een ernstige tekortkoming in het academische debat, omdat een oorlog niet begrepen kan worden zonder dat duidelijk is hoe de militairen die erin hebben meegevochten de strijd hebben beleefd.

⁷⁰ Ik kan hier een ellenlange lijst geven van allerlei overzichtswerken over de slag bij Waterloo, maar dat vind ik niet veel toevoegen. Daarom zal ik enkel de drie overzichtswerken noemen die ik voor deze masterscriptie heb gebruikt, namelijk: Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden*; Schom, *One hundred days. Napoleon's road to Waterloo*; Seymour e.a., *Waterloo. Battle of three armies*.

⁷¹ Zie pagina 6-28 van deze thesis.

Vanwege de bovenstaande reden leek het mij vernieuwend om een onderzoek te verrichten naar de wijze waarop de Waterloo-militairen tegen de veldslag aankeken.⁷² De rest van deze paragraaf staat dan ook in het teken van hun militaire autobiografieën/ memoires. Zoals reeds is vermeld, beperkt mijn onderzoek zich tot Britse en Nederlandse bronnen. Voor Nederland worden er zes werken geanalyseerd, drie uit de periode 1830-1845 en drie uit de periode 1860-1875. Voor Groot-Brittannië wordt dezelfde periode-indeling aangehouden, maar gezien de grotere omvang van dit land worden er per periode vier Britse werken geanalyseerd.⁷³

Er is voor de periodes 1830-1845 en 1860-1875 gekozen vanwege een aantal redenen. In de eerste periode vond de Belgische Opstand plaats, was er nog sprake van een zwijgcultuur in Nederland en publiceerde Siborne zijn beroemde werk in Groot-Brittannië. Tevens waren zowel de hertog van Wellington als Willem II in deze periode nog in leven. In de tweede periode zijn zij allen reeds gestorven, is de Nederlandse zwijgcultuur inmiddels doorbroken en zien we een piek in de publicatie van Nederlandse egodocumenten rond de vijftigjarige herdenking van de Slag bij Waterloo, terwijl in Groot-Brittannië op dat moment juist een dieptepunt in het aantal publicaties werd bereikt.⁷⁴ Tevens is dit de periode waarin Pruisen snel opkwam, Napoleon III in Frankrijk op de troon zat en het communicatief geheugen langzaamaan uitstierf. Alle voorgaande ontwikkelingen kunnen invloed hebben gehad op het beeld dat de Waterloo-militairen van de slag schetsten en zijn daarom meegenomen in het onderzoek.⁷⁵

⁷² Forrest e.a., 'Introduction: Nations in arms-people at war', 6-17; Hewitson, "'Soldiers, selfhood and testimony in modern wars', 324-325.

⁷³ De volgende bronnen 14 zullen worden geanalyseerd: Allebrandi, Sebastian, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan door S.A.* (Amsterdam 1835); Anton, James, *Retrospect of a military life during the most eventful periods of the last war* (Dublin 1841); Cadell, Charles, *Narratives of the Campaigns of the 28th Regt. since their return from Egypt in 1802* (London 1835); Christemeijer, Jan Bastiaan, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815 aangaande Quatre Bras en Waterloo. Een verhaal van de voornaamste gebeurtenissen tot den veldtocht van 1815 in de Nederlanden betrekkelijk* (Utrecht 1865); Everett, James, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker, formerly of the 1st dragoon guards* (Londen 1859); Eysinga, S. Roorda en P.P. Roorda van Eysinga, *Verschiedene reizen en lotgevallen, tweede deel* (Amsterdam 1831); Leach, Jonathan, *Rough sketches of the life of an old soldier* (London, Longman 1831); Leeke, William, *The History of Lord Seaton's Regiment (52nd Light Infantry Regt.) at the Battle of Waterloo* (London 1866); Macready, Edward Nevile, On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign, *United Services Magazine*, 47 (1845); Mercer, General cavalier, *Journal of the Waterloo Campaign* (Edinburgh en Londen, 1870); Shaw, James, *Notes on the Battle of Waterloo* (London 1865); Swaving, J.G., *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelf beschreven* (Dordrecht 1830); Van Doren, J.B.J., *Strategisch verhaal van de veldslag tussen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815 op Mont-Saint-Jean* (Amsterdam 1865); Wakker, P., *Aanteekeningen van een veteraan, dato 16 aug. 1815* (Purmerend 1863).

⁷⁴ Zie paragraaf 3.2 voor de uitspraken over het aantal publicaties in Nederland en Groot Brittannië.

⁷⁵ Voor de publicatiegegevens, zie de grafiek aan het begin van hoofdstuk 2. Voor de overige informatie, zie de beschrijving van de nationale herinneringsculturen in de historiografie.

Naast alle voorgaande ontwikkelingen, is natuurlijk ook de persoonlijke achtergrond van de auteurs van belang. Voor meer informatie over hen heb ik me gericht op de websites van de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, het biografisch portaal van Nederland en enkele Britse autobiografische websites. Tevens is er gebruik gemaakt van de inleidingen van de autobiografieën/ memoires zelf, omdat de auteurs hier vaak het een en ander over zichzelf vermeldde.⁷⁶

Bij de selectie van de bronnen is, naast de al genoemde periodisering, zoveel mogelijk gelet op variatie in legerrang. In de analyse worden dan ook niet alleen generaals meegenomen, maar ook officieren en onderofficieren met lagere rangen. Helaas zijn er niet veel bronnen van gewone soldaten in de selectie opgenomen, omdat vanwege de lage geletterdheid onder deze groep er weinig geschreven bronnen van hen te vinden zijn.⁷⁷ Desondanks is er voor beide landen één soldatenbron gevonden uit de laatste onderzoeksperiode.⁷⁸ Deze twee bronnen zullen niet enkel worden meegenomen in de algemene bronnenanalyse, maar ook in een aparte paragraaf vergeleken worden met elkaar om ervoor te zorgen dat het soldatenperspectief niet geheel ondergesneeuwd raakt.⁷⁹ Naast deze twee bronnen, heb ik ook een Nederlands soldatenwerk uit de periode 1830-1845 gevonden. Dit werk wordt echter niet in een afzonderlijke paragraaf behandeld, vanwege gebrek aan Brits vergelijkingsmateriaal uit dezelfde periode.⁸⁰ Voor Groot-Brittannië is er verder gelet op de factor regionale diversiteit. Dit is gedaan door zowel Schotse als Engelse werken in de analyse mee te nemen. Aan de verschillen tussen de Engelse en Schotse bronnen wordt eveneens een aparte paragraaf gewijd.⁸¹

De analyse van het bronnenmateriaal zal hoofdzakelijk kwalitatief van aard zijn, mede omdat statistische vergelijkingen weinig zinvol zijn bij een veertiental bronnen. Uiteraard zal

⁷⁶ <http://www.dbnl.org/index.php> (05-01-2015); <http://www.biografischportaal.nl/links> (05-01-2015); De Britse autobiografische websites zijn opgenomen in de voetnoten van paragraaf 3.3, de paragraaf waarin alle auteursinformatie is uiteengezet.

⁷⁷ Zie de historiografie, pag. 27 en 28 van deze thesis, voor de lage geletterdheid onder de soldaten.

⁷⁸ Het betreft hier de volgende twee bronnen: P. Wakker, *Aantekeningen van een veteraan, dato 16 Augustus 1815, die onder den Prins van Oranje in 's Prinsen klein leger, in de velden van Waterloo gestreden heeft, medegedeeld door P. Wakker* (Purmerend 1863); James Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker, formerly of the 1st dragoon guards* (1859). De memoire van Hasker stamt officieel uit het jaar 1859, maar omdat het hier een soldatenmemoire betreft heb ik besloten om het toch in mijn analyse mee te nemen. Om de periode-indeling niet onlogisch te maken, is de periode 1860-1875 gewoon gehandhaafd en is de memoire hieronder geschaard.

⁷⁹ Zie hiervoor paragraaf 4.8 van deze thesis.

⁸⁰ Het betreft hier de volgende bron: Sebastiaan Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan* (Amsterdam 1835).

⁸¹ Zie hiervoor paragraaf 4.7 van deze thesis.

er wel een beeld worden geschetst van het aantal Waterloo-publicaties in de onderzochte periodes en wordt er gewerkt met tellingen waar nodig. Dan volgt nu een uiteenzetting van de verschillende kwalitatieve analysestappen:

1. Welke achtergrondinformatie is er bekend over een auteur?
2. In hoeverre wordt de nationale herinneringscultuur door een auteur gevolgd en in hoeverre niet (agency)?
3. Vergelijking tussen de verschillende auteurs binnen hetzelfde land.
4. Vergelijking tussen de Nederlandse en Britse auteurs.

Bij stap 1 wordt geanalyseerd welke achtergrondinformatie er over een auteur bekend is. Alle auteursinformatie is te vinden in paragraaf 3.3.

Bij stap 2 zal er aan de hand van de kenmerken in onderstaande schema's worden bepaald in hoeverre een auteur de nationale herinneringscultuur van zijn land volgde. De schema's zijn gebaseerd op de ontwikkeling van de Britse en Nederlandse nationale herinneringsculturen, zoals beschreven in de historiografie.⁸²

Kenmerken Nederlandse nationale herinneringscultuur per periode⁸³

1830-1845	1860-1875
1: Weinig aandacht voor Nederlandse Waterloo-militairen. Als er aandacht is, dan bescheidenheid in plaats van verheerlijking. Zwijgcultuur heerst nog.	1: Meer aandacht voor Nederlandse Waterloo-militairen. Geen bescheidenheid meer, omdat de zwijgcultuur is doorbroken. Eventuele verdediging tegen beschuldigingen Siborne/ Britten.
2: Veel aandacht voor en verheerlijking van Prins van Oranje.	2: Veel aandacht voor en verheerlijking van Prins van Oranje. Wel minder dan in voorgaande periode, gezien het geleidelijk aan uitsterven van de communicatieve herinnering en het feit dat de prins in deze periode reeds is gestorven.

⁸² Zie paragraaf 2.2. in deze thesis voor de historiografie, 14-25.

⁸³ Zie paragraaf 2.2. in deze thesis voor de historiografie, 18-25.

3: Frankrijk als vijand. Negatief beeld.	3: Frankrijk als vijand. Eventuele verwijzingen naar Napoleon III.
4: Pruisen als bondgenoten. Positief beeld.	4: Pruisen als bondgenoten. Minder positief beeld dan in voorgaande periode vanwege Pruisische expansiedrift.
5: Britten als bondgenoten. Positief beeld.	5: Britten als bondgenoten, maar minder positief beeld dan in voorgaande periode vanwege beschuldigingen Siborne.
6: Belgen negatief belicht of doodgezwegen.	6: Belgen negatief belicht of doodgezwegen.

Kenmerken Britse nationale herinneringscultuur per periode:⁸⁴

1830-1845	1860-1875
1: Veel aandacht voor en verheerlijking van de Britse Waterloo-militairen.	1: Veel aandacht voor en verheerlijking van de Britse Waterloo-militairen. Wel minder dan in eerste periode vanwege het geleidelijk aan uitsterven van de communicatieve herinnering.
2: Veel aandacht voor en verheerlijking van de hertog van Wellington.	2: Veel aandacht voor en verheerlijking van de hertog van Wellington. Wel minder dan in eerste periode vanwege dood Wellington in 1852 en het geleidelijk uitsterven van de communicatieve herinnering
3: Frankrijk als ultieme vijand. Vernedering.	3: Frankrijk nog steeds als ultieme vijand. Eventuele verwijzingen naar machtsovername Napoleon III.
4: Pruisen als bondgenoot, maar aandeel in de strijd gebagatelliseerd.	4: Pruisen als bondgenoot, maar aandeel in de strijd gebagatelliseerd. Eventueel negatieve verwijzingen naar de Pruisische expansiedrift.

⁸⁴ Zie paragraaf 2.2. in deze thesis voor de historiografie, 16-18.

5: Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd gebagatelliseerd. Negatief beeld. (Siborne)	5: Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd gebagatelliseerd. Negatief beeld.
---	---

Bij stap 3 worden eerst alle auteurs van een bepaald land binnen eenzelfde periode met elkaar vergeleken, waarna een totaalvergelijking volgt per land door de tijd heen. Het doel hiervan is om mogelijke veranderingen in de beeldvorming door de tijd heen op te sporen. Zodoende kan er worden geanalyseerd of, en in hoeverre, auteurs de veranderingen in hun nationale herinneringscultuur volgden.

Bij de laatste stap worden de Britse en Nederlandse bronnen met elkaar vergeleken. Zodoende kan er worden geanalyseerd of er sprake is van grote verschillen in de wijze waarop Britse en Nederlandse militairen de Slag bij Waterloo representeerden in hun werken.

Nu er duidelijkheid is verschaft over de plaats die dit onderzoek inneemt in het academische debat, de onderzoeksmethode en de primaire bronnenanalyse, is het tijd om de werken van de Waterloo-militairen zelf te gaan analyseren. Dit gebeurt in de volgende paragrafen.

3.2. Een kwantitatieve analyse van het aantal Waterloo-publicaties tussen 1815 en 1875

Alvorens er inhoudelijk op de geselecteerde bronnen wordt ingegaan, lijkt het me verstandig om een overzicht te verschaffen van het aantal Waterloo-publicaties tussen 1815 en 1875. Zodoende kunnen de in deze thesis geanalyseerde bronnen ook in kwantitatief opzicht in hun context worden geplaatst. Het overzicht dat in deze paragraaf wordt gegeven, is grotendeels gebaseerd op het werk *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo en 1815* (2004) van de Belgische historicus Philippe de Meulenaere. Waar noodzakelijk, is de informatie uit zijn werk aangevuld met eigen kennis.⁸⁵

In zijn werk geeft de Meulenaere een overzicht van het aantal Waterloo-publicaties tussen 1815 en 2004. In de inleiding wordt direct het totale aantal per land vermeld. De categorie Brits-Nederlandse bronnen is veruit de grootste, met 525 werken. Frankrijk neemt een goede tweede plaats in, met 255 werken. Dit land wordt gevolgd door Pruisen, dat 158 werken op haar naam heeft staan. Verder zijn er in het overzichtswerk nog 30 werken van burgerlijke ooggetuigen opgenomen en 26 werken van mensen die een bezoek aan het slagveld hebben gebracht.⁸⁶

Wanneer er verder door het werk van de Meulenaere wordt gebladerd, valt het op dat de Britse en Nederlandse bronnen in aparte hoofdstukken worden behandeld. Hierdoor is het mogelijk om een onderscheid te maken tussen deze twee landen. Van de 525 Brits-Nederlandse bronnen bleken er, na turving, 61 Nederlands te zijn. Mijn verwachting was dan ook om op 464 Britse titels uit te komen, maar dat bleek niet het geval. De genoemde werken in de inleiding bleken namelijk slechts auteursnamen te zijn. Sommige Britse auteurs hebben meerdere werken over de Slag bij Waterloo geschreven, daardoor komt het totale aantal Britse publicaties uiteindelijk uit op 653.⁸⁷

Het is opvallend dat er in het werk van De Meulenaere niet naar de publicatie van W.J. Knoop wordt verwezen, noch naar twee andere Nederlandse bronnen die wel in mijn analyse

⁸⁵ Philippe de Meulenaere, *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo en 1815* (Parijs 2004); De eigen kennis betreft bronnen die niet in het overzichtswerk van de Meulenaere zijn opgenomen, maar waar ik tijdens mijn onderzoek wel op ben gestuit.

⁸⁶ De Meulenaere, *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo*, 2-3.

⁸⁷ Ibidem, 11-711. De turving heb ik tweemaal gecontroleerd, aangezien er bij zoveel honderden titels gemakkelijk telfouten optreden. Mochten er desondanks nog steeds telfouten inzitten, dan verontschuldig ik me hiervoor. Wanneer dit het geval is, laat het me dan a.u.b. weten. Dan worden de gegevens onmiddellijk aangepast.

zijn opgenomen.⁸⁸ Dit bewijst dat het werk van De Meulenaere niet volledig is, in ieder geval niet voor Nederland. Desondanks zullen we, vooralsnog, moeten afgaan op zijn gegevens. Voor de volledigheid zijn overigens wel de drie zojuist genoemde bronnen toegevoegd, waardoor het totale aantal Nederlandse publicaties uitkomt op 64. Hiermee belandt Nederland op de vierde plaats, achter Pruisen.⁸⁹

In de onderstaande tabel wordt nogmaals een overzicht gegeven van het totale aantal Waterloo-publicaties per land. Voor Frankrijk en Pruisen is geen uitgebreide turving gehouden, omdat bronnen uit deze landen niet worden geanalyseerd in deze thesis. Het is echter waarschijnlijk dat ook hier, net als in Groot-Brittannië, het aantal publicaties hoger ligt dan het aantal auteursnamen.

Land	Aantal publicaties op basis van De Meulenaere	Aantal bekende overige publicaties	Totaal
Groot-Brittannië	653	-	653
Frankrijk	> 255	-	> 255
Pruisen	> 158	-	> 158
Nederland	61	3	64

Nu er een totaaloverzicht per land is gegeven, wordt er dieper ingegaan op de Britse en Nederlandse bronnen. Voor deze twee landen is namelijk een chronologisch overzicht gemaakt van de periode 1815-1875. Hiervoor moesten uiteraard eerst de bronnen eruit worden gefilterd die na 1875 zijn geschreven of een onbekende publicatiedatum hadden. Dit waren er voor Nederland 23 en voor Groot-Brittannië 223. Wanneer deze werken van het totaal worden afgetrokken, blijven er 430 Britse en 41 Nederlandse publicaties over voor de periode 1815-1875.⁹⁰

⁸⁸ Naast de publicatie van Knoop, betreft het hier de volgende twee bronnen: Sebastian Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan door S.A.* (Amsterdam 1835); Roorda en Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen, tweede deel* (Amsterdam 1831).

⁸⁹ De Meulenaere, *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo*, 11-711; eigen bronnen.

⁹⁰ De Meulenaere, *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo*, 11-711

De periode 1815-1875 is vervolgens opgedeeld in sub-perioden van vijf jaar. Van elke sub-periode is het aantal titels per land geturfd, waarvan het resultaat terug te zien is in de onderstaande tabel.

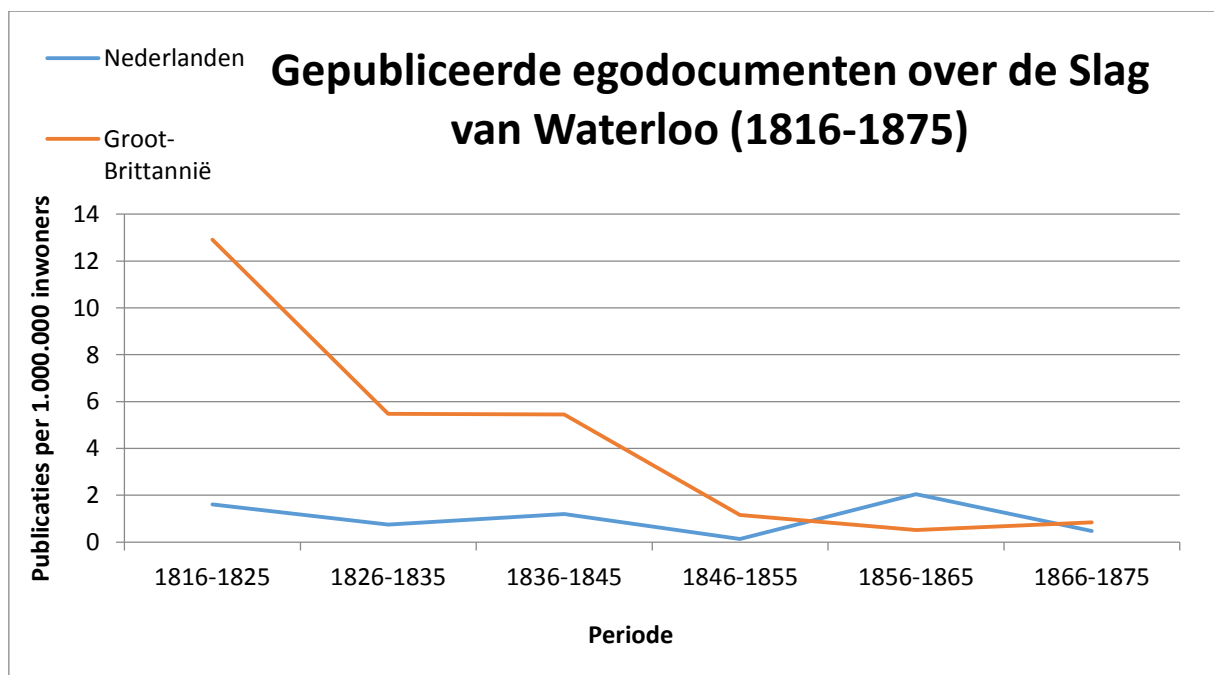
Periode:	Aantal geturfde publicaties Nederland	Aantal geturfde publicaties Groot- Brittannië
1815-1820	10	176
1821-1825	0	6
1826-1830	1	7
1831-1835	2	82
1836-1840	2	50
1841-1845	5	51
1846-1850	1	7
1851-1855	0	17
1856-1860	1	8
1861-1865	15	4
1866-1870	4	14
1871-1875	0	8
Totaal	41	430

Deze absolute cijfers geven weliswaar een beeld van het aantal Britse en Nederlandse Waterloo-publicaties per periode, maar er kunnen nog geen conclusies uit worden getrokken. Hiervoor moeten de gegevens namelijk eerst worden afgezet tegenover bevolkingscijfers van beide landen. Er is daarom op de volgende bladzijde een tabel te vinden met geschatte bevolkingscijfers voor de periode 1815-1880, waarin de periode waarop een nieuwe schatting is gebaseerd telkens is gearceerd. De gegevens in de tabel komen uit het werk *International Historical Statistics* van de Amerikaanse wetenschapper Brian Mitchell.⁹¹

⁹¹ Brian Redmann Mitchell, *International historical statistics*, A5 Europe: Mid-year population estimates 1-20 (Londen 2013). Zie hiervoor ook de volgende internetlink <http://www.palgraveconnect.com/pc/doifinder/10.1057/9781137305688.0590?focus=true> (23-10-2015).

Periode	Geschat bevolkingsaantal Nederlanden (x 1000)	Geschat bevolkingsaantal Groot-Brittannië (x 1000)
1815-1820	6213	14092
1821-1825	6213	14092
1826-1830	6703	14092
1831-1835	6703	16261
1836-1840	6703	16261
1841-1845	7394	18534
1846-1850	7394	18534
1851-1855	7394	20817
1856-1860	7839	20817
1861-1865	8408	23128
1866-1870	8408	23128
1871-1875	9533	26072
1876-1880	9533	26072

Wanneer het aantal publicaties en de geschatte bevolkingsgrootte vervolgens tegenover elkaar worden afgezet, ontstaat de onderstaande grafiek.

Uit de verschillende tabellen en de grafiek kunnen enkele belangrijke conclusies worden getrokken. Allereerst is te zien dat het aantal Waterloo-publicaties in Groot-Brittannië tot circa 1845 structureel een stuk hoger lag dan in Nederland. Dit viel, gezien de zwijgcultuur in Nederland gedurende deze periode en de heldenstatus die Waterloo-veteranen hadden in Groot-Brittannië, te verwachten. Vanaf 1845 neemt vervolgens het aantal Britse publicaties geleidelijk aan af, totdat een dieptepunt wordt bereikt rond 1865. De exacte oorzaak van deze ontwikkeling is onduidelijk, maar in de historiografie is reeds vermeld dat de Britse belangstelling voor de Slag bij Waterloo afnam in de loop der tijd.⁹² Tevens zou het zo kunnen zijn dat na de uitgave van Siborne's werk in 1844 andere Britse schrijvers niet langer een (financieel) nut zagen in de publicatie van hun eigen Waterloo-verhaal. Dit geldt uiteraard niet voor Britse schrijvers die het met Siborne oneens waren. Zij reageerden namelijk op zijn werk via hun eigen publicaties, hetgeen duidelijk zal worden bij de bespreking van de primaire bronnen.⁹³ Voor Nederland zien we vanaf 1845 een kleine oplichting, maar deze is statistisch gezien irrelevant. Uit de absolute cijfers in de tabel op pagina 37 blijkt echter wel dat het aantal Nederlandse Waterloo publicaties gedurende de jaren 1861-1865 een hoogtepunt bereikte. Dit is niet verwonderlijk, want in deze jaren vonden de festiviteiten plaats rondom de vijftigjarige viering van het Nederlands koninkrijk en de vijftigjarige viering van de Slag bij Waterloo.⁹⁴

Nu er een kwantitatieve analyse van het aantal Nederlandse en Britse Waterloo-publicaties is gegeven, wordt het tijd om de auteurs van de in deze thesis onderzochte primaire bronnen te introduceren. Dit gebeurt in de volgende paragraaf.

⁹² Zie blz. 17 van deze thesis.

⁹³ Hoewel de meeste Britse werken van na 1844 wel reageren op Siborne, zijn er twee auteurs die dit structureel doen. Dit zijn: Edward Nevil Macready, *On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign*, *United Services Magazine*, 47 (1845) en Kennedy, James Shaw, *Notes on the Battle of Waterloo* (London 1865).

⁹⁴ Voor alle beschreven ontwikkelingen, zie de tabellen en grafieken. De conclusies zijn gebaseerd op de ontwikkeling van de Nederlandse en Britse nationale herinneringscultuur, zoals beschreven in de historiografie.

3.3 Auteursinformatie

In deze paragraaf wordt er achtergrondinformatie gegeven over de auteurs van de militaire werken die in het kader van dit onderzoek worden bestudeerd. Hierbij komen eerst de Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845 aan bod. Vervolgens worden de Britse auteurs uit dezelfde periode behandeld, waarna eenzelfde werkwijze volgt voor de periode 1860-1875.

De eerste Nederlandse bron die in het kader van dit onderzoek is geanalyseerd is het werk *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga [...] mitsgaders die van deszelfs zoon P.P. Roorda van Eysinga [...]. Uitgegeven door laatstgemelden* (1831) van Philippus Pieter Roorda van Eysinga (1796-1856).⁹⁵ Philippus Pieter was, zoals de titel van het werk vermeld, de zoon van Sytse Roorda van Eysinga (1772-1829). Laatstgenoemde was een Friese predikant in het plaatsje Kuinre.⁹⁶ Hij vertrok in 1818 samen met zijn gezin naar Batavia en overleed in 1829, op de terugreis naar Nederland. Zijn levensverhalen werden door zijn zoon gebundeld en in 1830 gepubliceerd.⁹⁷ Een jaar later kwam een tweede deel uit. Dit deel, wat hier wordt geanalyseerd, bestaat niet enkel uit de levenservaringen van vader Sytse Roorda van Eysinga. Het bevat namelijk ook een begin van Phillipus Pieter eigen levensverhaal, startend met zijn dienstperiode in het Nederlandse leger.⁹⁸

Philippus Pieter ging tijdens de Napoleontische Oorlogen in Nederlandse krijgsdienst. Hij begon zijn carrière in het Nederlandse leger als foerier, maar werd al snel bevorderd tot tweede luitenant bij het 18e bataljon infanterie, onder welke rang hij meestreed in de Slag bij Waterloo. Na de slag werd hij bevorderd tot eerste luitenant bij het 20e bataljon militie, maar deze functie vervulde hij niet lang. Hij vertrok namelijk in 1818 samen met zijn familie naar Nederlands-Indië.⁹⁹ Hier bekleedde hij verschillende militaire en bestuurlijke functies. Toen

⁹⁵ P.P. Roorda van Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga, in leven predikant en schoolopziener te Batavia, lid van het Bataviaasch genootschap, secretaris van het hoofdbestuur van het bijbelgenootschap in Nederlandsch Indië, en visitator der kerken van Makassar en Molukse eilanden, mitsgaders die van deszelfs zoon P.P. Roorda van Eysinga, voormaals belast met het departement van inlandsche zaken op Java, thans, als secretaris der residentie Bantam, met verlof in Nederland. Uitgegeven door laatstgemelden*, tweede deel (Amsterdam 1831).

⁹⁶ <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor009> (01-11-2015);
<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor006> (01-11-2015).

⁹⁷ http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog19_01/aa_001biog19_01_0875.php (01-11-2015);
<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor006> (01-11-2015).

⁹⁸ Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen*, vii-viii.

⁹⁹ http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog19_01/aa_001biog19_01_0876.php (01-11-2015).

P.P. Roorda van Eysinga terugkwam naar Nederland en zijn werk uitgaf was hij, als secretaris van de residentie Bantam, met officieel verlof.¹⁰⁰

Het tweede Nederlandse werk uit de periode 1830-1845 is *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelve beschreven* (1830) van Justus Gerardus Swaving (1784-1835).¹⁰¹ Swaving werd op 6 juli 1784 geboren in Naarden, als zoon van een gereformeerde predikant. Tijdens zijn jeugd ging hij in dienst bij de Bataafse vloot, maar door een muiterij in 1799 belandde hij in Engeland. Hier nam hij deel aan het Oranje-eskader dat onder leiding stond van voormalig stadhouder Willem V (1748-1806). In 1802, tijdens de Vrede van Amiens, keerde Swaving vervolgens terug naar Naarden. Hij ging werken bij het Bureau ter Conversie der Staatsschulden in Den Haag en trouwde in 1806 met de rijke plantersdochter Wilhelmina Balk (1787-1807), met wie hij naar Berbice vertrok. Hoewel zij reeds in 1807 stierf, bleef hij nog enkele jaren op de plantage. Hier vertrok hij in 1810 en na enige omzwervingen keerde hij eind 1812 terug naar Nederland. In april 1813 voegde Swaving zich vervolgens bij het Napoleontische Corps 'd Honneurs te Amsterdam. Hij werd naar Beieren uitgezonden, waar hij deserteerde om vervolgens opnieuw terug te keren naar Nederland. Het land was inmiddels bevrijd en Swaving trad dan ook in dienst van het Nederlandse leger, waar hij de rang van tweede luitenant kreeg. Hij werd uitgezonden naar Brussel en in het voorjaar van 1815 overgeplaatst naar Gent. Tijdens de Waterloocampagne kreeg zijn bataljon het bevel om zich terug te trekken richting Antwerpen, om daar als tweede verdedigingslinie te dienen voor het geval Napoleon mocht doorbreken. Tijdens deze terugtocht zag Swaving vele vluchtelingen en gewonde soldaten die werden afgevoerd. In 1817 werd hij bevorderd tot eerste luitenant kwartiermeester van het eerste infanteriebataljon van de zesde divisie, een rang die hij tot 1823 vervulde. Later werkte hij nog als leraar aan de Artillerie- en Genie-School in Delft en daarna als vertaler bij het Hooggerechtshof in Kaapstad. Toen hij zijn werk *Swavings tienjarige militaire loopbaan* in 1830 publiceerde, was hij inmiddels gepromoveerd tot officier van justitie.¹⁰²

De laatste Nederlandse auteur uit de periode 1830-1845 is Sebastiaan Allebrandi (1796-1843), de schrijver van het werk *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan* (1835).

¹⁰⁰ Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen*, titelblad en vii-viii.

¹⁰¹ Justus Gerardus Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelve beschreven* (Dordrecht 1830).

¹⁰² <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=swav001> (01-11-2015); <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/lemmata/data/swaving> (01-11-2015); *Almanach Royal des Pays-Bas, pour l'an 1817* (Brussel 1817) 251; Gebroeders van Cleef, *Staatsalmanak voor den jare 1822* (Den Haag en Amsterdam 1822) 238.

Van Allebrandi is voor de rest weinig bekend. We weten alleen dat hij in 1796 in 's Hertogenbosch werd geboren en als jonge soldaat in de 7^e bataljonsmilitie meevocht bij Waterloo. Na zijn dienstdienst in het leger werd hij koffiehuishouder in Amsterdam, waar hij vermoedelijk de rest van zijn leven bleef wonen.¹⁰³

Nu de Nederlandse schrijvers voor de periode 1830-1845 zijn behandeld, wordt het tijd om over te gaan op de Britse auteurs uit deze periode. De eerste Britse bron die is geanalyseerd is het werk *Rough Sketches of the life of a soldier*, geschreven in 1831 door Jonathan Leach (1785-1855).¹⁰⁴ Leach werd in 1785 in Engeland geboren en ging in 1801 in het Britse leger dienen. Hij werd ingedeeld bij het 70ste regiment in Jersey en van daaruit naar verschillende koloniën in West-Indië gestuurd. In 1807 keerde Leach naar Europa terug, waar hij meevocht in de Spaanse burgeroorlog. Vervolgens nam hij in 1815 deel aan de Waterloocampagne als luitenant-kolonel van de 95ste Rifle Brigade. Hij vocht mee in de slagen bij Quatre-Bras en Waterloo, waarbij hij licht gewond raakte. Na de slag kreeg hij de Waterloo medaille uitgereikt en bleef hij nog tot 1822 in het Britse leger dienen.¹⁰⁵

De volgende Britse auteur is Charles Cadell (1786-1866). Cadell werd geboren in 1786 in het Schotse plaatsje East Lothian en trad in 1803 in Britse krijgsdienst. Tot 1815 diende hij in verschillende plaatsen, waaronder Spanje en Portugal. Hij stond op het punt om uitgezonden te worden naar de Verenigde Staten toen het nieuws van Napoleons terugkeer Groot-Brittannië bereikte. Zijn schip maakte rechtsomkeert en Cadell nam vervolgens deel aan de Waterloocampagne, als kapitein van het 28ste regiment. Na de overwinning bij Waterloo werd hij gepromoveerd tot luitenant-kolonel en bleef hij nog tot 1833 in het Britse leger dienen. Vrijwel direct daarna begon hij met het schrijven van zijn werk *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regiment, since their return from Egypt in 1802*, dat hij in 1835 publiceerde.¹⁰⁶

De derde Britse auteur is James Anton (c. 1787-1863). Anton werd geboren in 1783 in het Schotse plaatsje Huntly en trad in 1812 als soldaat in dienst bij het Britse leger. Binnen een jaar werd hij gepromoveerd tot sergeant-kwartiermeester, waarna hij naar Spanje werd

¹⁰³ https://ospreypublishing.com/blog/waterloo_dutch_belgians_quatre_bras (01-11-2015); <http://1815fieldarmy.nl/news/138-waterloo-200-retreat-to-waterloo-17-june-1815> (01-11-2015); http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten/egodocumenten_detail/2075 (01-11-2015); Sebastiaan Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan* (Amsterdam 1835).

¹⁰⁴ Jonathan Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier* (Londen 1831).

¹⁰⁵ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, vii-xx; <http://www.raysociety.org.uk/publications/general-and-historical/rifle-green-by-nature-william-elford-leach-k-harrison-and-e-smith/> (01-11-2015).

¹⁰⁶ Charles Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regiment, since their return from Egypt in 1802* (Londen 1835) vii-xx; <http://jerseyeveningpost.com/news/2015/04/02/are-you-a-descendant-of-waterloo-soldiers/> (01-11-2015).

gestuurd. In 1815 nam Anton vervolgens deel aan de Waterloocampagne, als sergeant kwartiermeester van het 42ste regiment Royal Highlanders. Na de Slag bij Waterloo diende hij nog tot 1833 in het Britse leger. Daarna begon hij met het schrijven van een werk over zijn diensttijd, getiteld *Retrospect of a military life during the most eventful periods of the last war* (1841).¹⁰⁷

De laatste Britse schrijver uit de periode 1830-1845 is Edward Nevil Macready (1798-1848), wie in 1845 een reactie schreef op Siborne's werk in het *United Services Magazine*.¹⁰⁸ Van Macready is niet veel bekend, behalve dan dat hij in 1798 geboren werd als zoon van een rondreizende Engelse acteur en in 1814 in dienst trad bij het Britse leger. Hij kwam terecht als onderofficier bij de 5de Britse Light Brigade, een onderdeel van het 30ste regiment infanterie.¹⁰⁹

Nu de periode 1830-1845 is behandeld, wordt het tijd om over te gaan op de periode 1860-1875. De eerste Nederlandse auteur uit deze periode is Jan Rem (1793-1870), wie in 1793 geboren werd in Wormer. In februari 1814 werd hij uitgeloot voor de Nederlandse dienstplicht, waarna hij naar Amsterdam vertrok. Toen het nieuws van Napoleons terugkeer Nederland bereikte, werd hij naar Brussel gestuurd. Vervolgens vocht Rem mee in de slagen bij Quatre-Bras en Waterloo, als soldaat in het 7^e bataljon nationale militie. Hij stelde zijn ervaringen later op schrift en liet zijn werk in 1863 publiceren door medeveteraan P. Wakker (soldaat van de 10^e afdeling infanterie), onder de titel *Aantekeningen van een veteraan*.¹¹⁰

De volgende auteur die hier wordt geanalyseerd is Jan Baptist Josef van Doren (1791-1873). Hij werd geboren op 2 maart 1791 in Gent en trad in 1808 in krijgsdienst. Na de bevrijding van de Nederlanden in 1813 sloot Van Doren zich aan bij het Nederlandse leger. Tijdens de Waterloocampagne was hij adjudant-onderofficier van het regiment Lichte Dragonders nr. 5 en na de slag was hij een van de gelukkigen die de Militaire Willems Orde mocht ontvangen. Van Doren bleef vervolgens nog tot 1822 actief in het Nederlandse leger, waarna hij ging werken voor de Indische krijgsdienst. Hij ging in 1845 met pensioen als majoor

¹⁰⁷ James Anton, *Retrospect of a military life during the most eventful periods of the last war* (Edinburgh 1841); <http://archive.spectator.co.uk/article/12th-december-1840/18/james-anton-s-retrospect-of-a-military-life> (01-11-2015); <https://blackwatchmuseum.wordpress.com/2015/06/12/waterloo-connections/> (01-11-2015).

¹⁰⁸ Edward Nevil Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign', *United Services Magazine*, 47 (1845) 388-404.

¹⁰⁹ <http://www.therag.co.uk/the-club/blog-the-rag/the-battle-of-waterloo-an-ensigns-view/> (01-11-2015).

¹¹⁰ P. Wakker, *Aantekeningen van een veteraan, dato 16 Augustus 1815, die onder den Prins van Oranje in 's Prinsen klein leger, in de velden van Waterloo gestreden heeft, medegedeeld door P. Wakker* (Purmerend 1863); http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten/egodocumenten_detail/9244 (02-11-2015); http://www.npo.nl/de-slag-bij-waterloo-in-de-klas/27-07-2015/WO_NTR_1481439 (02-11-2015).

en schreef daarna nog vele werken, met name over zijn tijd in Nederlands-Indië. In 1865 publiceerde hij vervolgens een werk over zijn ervaringen tijdens de Waterloo campagne, getiteld *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815 of Mont-Saint-Jean*.¹¹¹

De laatste Nederlandse auteur uit de periode 1860-1875 is Jan Bastijaan Christemeijer (1794-1872). Christemeijer werd op 10 april 1794 geboren te Amsterdam en trad in december 1813 toe tot de Nederlandse krijgsmacht. Hij nam deel aan de Slag bij Waterloo als onderofficier van het cavalerieregiment Lichte Dragonders nr. 4. Na zijn periode in krijgsmacht ging hij werken als ambtenaar bij de provincie Utrecht, terwijl hij in zijn vrije tijd veel werken schreef over het Nederlandse rechtssysteem. In 1865 publiceerde Christemeijer twee werken over de Slag bij Waterloo, ter ere van de vijftigjarige herdenking van de overwinning. Een van deze werken, getiteld *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre Bras en Waterloo*, is geanalyseerd.¹¹²

De eerste Britse auteur die voor de periode 1860-1875 is geanalyseerd is William Leeke (1797-1879). Leeke werd in 1797 geboren op het Engelse eiland Wight. Hij trad in mei 1815 toe tot het 52ste regiment lichte infanterie en kocht vrijwel meteen een positie als onderofficier. Tijdens de Waterloocampagne kwam Leeke voor de eerste keer in actie, namelijk als drager van het regimentsvaandel. Na de Slag bij Waterloo bleef hij nog tot 1828 actief in het Britse leger. Toen hij uittrad, had Leeke de rang van luitenant. Vervolgens ging hij studeren aan de universiteit van Cambridge, waar hij zijn master theologie behaalde. De rest van zijn leven bleef Leeke werkzaam als priester. In 1866 publiceerde hij een werk over zijn oude regiment, getiteld *The history of Lord Seaton's Regiment, (the 52nd light infantry) at the Battle of Waterloo*.¹¹³

¹¹¹ Jan Baptist Josef van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815 of Mont-Saint-Jean* (Amsterdam 1865); <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=dore002> (02-11-2015); http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog25_01/aa_001biog25_01_0325.php (02-11-2015); http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_1172.php (02-11-2015).

¹¹² Jan Bastijaan Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo. Een verhaal van de voornaamste gebeurtenissen tot den veldtocht van 1815 in de Nederlanden betrekkelijk* (Utrecht 1865); http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0190.php (02-11-2015); Het andere werk dat Christemeijer in 1865 publiceerde had de titel: Jan Bastijaan Christemeijer, *Geschiedverhaal der merkwaardige levensredding van een Nederlandsch onder-officier der kavallerie (later gepensioneerd ritmeester en ridder M.W.O) in den laten avond van 18 Junij 1815, op het slagveld van Waterloo* (Utrecht 1865). In dit laatste werk vermeldt Christemeijer ook meer over zijn beginjaren in de Nederlandse krijgsmacht.

¹¹³ William Leeke, *The history of Lord Seaton's Regiment, (the 52nd light infantry) at the Battle of Waterloo; together with various incidents connected with that regiment, not only at Waterloo, but also at Paris, in the north of France, and for several years afterwards*, volume 1 (Londen 1866); <https://www.thegazette.co.uk/London/issue/17011/page/891> (02-11-2015);

De volgende Britse auteur is Alexander Cavalié Mercer (1783-1868). Mercer werd op 28 maart 1783 geboren in Hull als zoon van een Britse generaal. In 1799, na succesvol zijn opleiding te hebben afgerond aan de Koninklijke Militaire Academie te Woolwich, kreeg hij een baan aangeboden als 2e luitenant-kapitein bij de koninklijke Britse artillerie. In 1801 werd Mercer vervolgens gepromoveerd tot 1^e luitenant-kapitein, de rang waarin hij deelnam aan de Waterloocampagne. Hij bleef na Waterloo nog vijftig jaar actief binnen het Britse leger en ging uiteindelijk met pensioen als generaal. Tijdens zijn pensioen begon Mercer met het schrijven van zijn memoires, die twee jaar na zijn dood werden uitgegeven door zijn zoon onder de titel *Journal of the Waterloo Campaign* (1870).¹¹⁴

De derde Britse schrijver uit de periode 1860-1875 is James Shaw Kennedy (1788-1865), wie in 1788 geboren werd in het Schotse plaatsje Ayrshire. Hij trad in 1805 toe als soldaat tot het 43ste regiment lichte infanterie en kreeg na een jaar de rang van luitenant. In 1815 was Kennedy reeds gepromoveerd tot assistent-kwartiermeester-generaal van de 3de divisie/ light division, in welke hoedanigheid hij meestreed tijdens de Slag bij Waterloo. Hij bleef tot 1865 werkzaam in het Britse leger, ook al was hij de laatste jaren vrijwel constant ziek. Kennedy stierf op 30 mei 1865, in de rang van generaal. Tijdens zijn laatste levensjaren schreef hij nog het werk *Notes on the Battle of Waterloo*, dat vlak na zijn dood werd uitgegeven.¹¹⁵

De laatste Britse militair is *private*/ soldaat Thomas Hasker (1789-1858). Hij werd geboren in 1789 in de Engelse plaats Birmingham en trad in 1808 in dienst als cavaleriesoldaat bij de 1st King's Dragoon Guards. Tijdens de Slag bij Waterloo raakte Hasker zwaar gewond, waarna hij naar Brussel werd vervoerd en opgelapt. Vervolgens keerde hij terug naar Engeland, waar hij priester werd en de rest van zijn leven bleef wonen. Een jaar na zijn dood werd zijn

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/17979/page/1990> (02-11-2015);
<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18063/page/1534> (02-11-2015);
<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18503/page/1688> (02-11-2015);
<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18503/page/1688> (02-11-2015); http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search.pl?sur=&suro=c&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&tex=%22LK825W%22&sye=&eye=&col=all&m_axcount=50 (02-11-2015).

¹¹⁴ Alexander Cavalié Mercer, *Journal of the Waterloo Campaign. Kept throughout the campaign of 1815* (Edinburgh en Londen 1870); http://www.biographi.ca/en/bio/mercer_alexander_cavale_9E.html (02-11-2015).

¹¹⁵ James Shaw Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo* (1865); Een ander werk, getiteld *A Plan for the defence of Canada* is achteraan het voorgaande werk bijgevoegd, maar zal in deze thesis niet worden behandeld; <http://www.archive.org/stream/dictionarynatio54stepgoog#page/n433/mode/1up> (02-11-2015).

memoire uitgegeven door zijn vriend en collega James Everett, onder de titel *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church* [...].¹¹⁶

Voor een beknopt overzicht van de zojuist besproken auteurs, kunnen de twee onderstaande tabellen worden geraadpleegd. De militairen zijn gerangschikt naar achternaam.

Belangrijkste kenmerken Nederlandse Waterloo-auteurs:

Achternaam militair	Geboorte jaar en plaats	Rang in leger bij Waterloo	Publicat iejaar werk	Rang in leger bij publicatie	Religieuze overtuiging	Sterf jaar
Allebrandi	1796, 's Hertogen bosch	Soldaat	1835	N.v.t., Ander beroep	-	1843
Christemeijer	1794, Amsterdam	Onderofficier	1865	N.v.t., Ander beroep	-	1872
Rem (uitgegeven door Wakker)	1793, Wormer	Soldaat	1863	-	-	1870
Roorda van Eysinga	1796, Kuinre	Tweede luitenant	1831	N.v.t., Ander beroep	Protestants	1856
Swaving	1784, Naarden	Tweede luitenant	1830	Eerste- luitenant kwartier meester	Protestants- gereformeerd	1835

¹¹⁶ James Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker, formerly of the 1st dragoon guards* (1859); Voor een korte levensbeschrijving, zie https://books.google.nl/books?id=b9qkAwAAQBAJ&pg=PA18&lpg=PA18&dq=thomas+hasker,+waterloo&source=bl&ots=a74KgB3VSF&sig=s9S9UIekSMe8k73jNpcnkUVa_wU&hl=nl&sa=X&ved=0CD8Q6AEwBGoVChMIYrOfxsu1yAIVxrIUCh10gwPT#v=onepage&q=thomas%20hasker%2C%20waterloo&f=true (02-11-2015); Voor een meer uitgebreide biografie over het leven van Thomas Hasker, zie George Luckley, *The history of Thomas Hasker. Soldier and Methodist* (1875).

Van Doren	1791, Gent	Adjutant onderofficier	1865	Majoor, pensioen	-	1873
-----------	---------------	---------------------------	------	---------------------	---	------

Belangrijkste kenmerken Britse Waterloo-auteurs:

Achternaam militair	Geboorte jaar en regio	Rang in leger bij Waterloo	Publicatie jaar werk	Rang in leger bij publicatie	Religieuze overtuiging	Sterf jaar
Anton	1783, Schotland	Sergeant- kwartier meester	1841	N.v.t., uit dienst	-	1863
Cadell	1786, Schotland	Luitenant- kolonel	1835	N.v.t., uit dienst.	-	1866
Hasker (uitgegeven door Everett)	1789, Engeland	<i>Private/</i> cavalerie- soldaat	1859, postuum	Reeds gestorven	Methodisme	1858
Kennedy	1788, Schotland	Assistent- kwartier meester- generaal	1865, postuum	Gestorven in de rang van generaal	-	1865
Leach	1785, Engeland	Luitenant- kolonel	1831	N.v.t., uit dienst	-	1855
Leeke	1797, Engeland	Onderofficier	1866	N.v.t., ander beroep	Priester bij de Anglicaanse Kerk	1879
Macready	1798, Engeland	Onderofficier	1845	-	-	1848
Mercer	1788, Schotland	1 ^e luitenant- kapitein	1870, postuum	Reeds gestorven.	-	1868

4. Een kwalitatieve analyse van de Waterloo verhalen

In dit hoofdstuk wordt een kwalitatieve analyse gegeven van de militaire autobiografieën/memoires die in het kader van deze masterthesis zijn bestudeerd. In elke paragraaf wordt een verschillend thema behandeld. De eerste zes thema's zijn terug te herleiden tot de ontwikkelingsschema's van de Nederlandse en Britse herinneringscultuur, welke terug te vinden zijn op pagina 32 en 33 van deze thesis.¹¹⁷ Voor de Nederlandse bronnen volgt er daarna nog een paragraaf waarin de beeldvorming omtrent de Belgen wordt geanalyseerd. Dit was voor Groot-Brittannië niet nodig, omdat de Nederlandse en Belgische militairen in de Britse bronnen meestal op een hoop worden gegooid. Ten slotte volgen er nog twee thematische paragrafen die niet terug te herleiden zijn tot de schema's. In paragraaf 4.7 worden de Britse bronnen opgedeeld in Engelse en Schotse bronnen en vervolgens met elkaar vergeleken, dit met het doel om de diversiteit binnen de Britse bronnen te benadrukken. In de laatste paragraaf wordt een vergelijking gemaakt tussen een bron van een Nederlandse en een Britse soldaat uit de periode 1860-1875, zodat ook het soldatenperspectief niet geheel wordt vergeten.¹¹⁸ Het is tijd om over te gaan op het eerste thema, de wijze waarop de Nederlandse en Britse militairen zichzelf representeerden in hun werken.

4.1. Zelfrepresentatie van de Nederlandse en Britse militairen

In deze paragraaf wordt er ingegaan op de wijze waarop de Nederlandse en Britse militairen zichzelf representeerden in hun autobiografieën/memoires. Hierbij wordt er eerst gekeken naar de Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845. Vervolgens worden de Britse bronnen uit dezelfde periode behandeld. Eenzelfde werkwijze wordt daarna toegepast voor de periode 1860-1875.

Uit de analyse van de Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 is gebleken dat de auteurs de landelijke zwijgcultuur niet volgden. Zo neemt Eysinga allerminst een bescheiden houding aan wanneer hij opmerkt dat 'hij en zijn medekameraden zich vereerd voelden om deze heilige taak voor het vaderland op zich te mogen nemen.'¹¹⁹ Bescheidenheid blijkt evenmin uit de wijze waarop in zijn werk de strijd op het slagveld wordt beschreven. De Nederlandse

¹¹⁷ Voor de schema's van de nationale herinneringsculturen, zie paragraaf 3.1, 32-33.

¹¹⁸ Deze twee soldatenbronnen worden ook meegenomen in de zes thematische subhoofdstukken, maar raken hier onvermijdelijk ondergesneeuwd door de vele officiersbronnen. Vandaar dat ze in een apart subhoofdstuk uitgebreider worden behandeld en met elkaar worden vergeleken.

¹¹⁹ Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen*, 207.

troepen bij Waterloo zouden ‘onverschrokken dapperheid’ hebben getoond.¹²⁰ Tevens zouden ze ‘vurig’ hebben gevochten en moedig stand hebben weten te houden tegenover de Franse cavalerie-aanvallen, hetgeen blijkt uit het volgende citaat: ‘Nu begon de soldaat vurig te worden, eerst begroetten wij den vijand met bataljons- en daarna met pelotonsvuur. De aannaderende Fransche ruitery noodzaakte ons driemaal de kolonne van aanval te maken en terug te trekken. Telkens herstelden wij ons weder en rukten weder voorwaarts [...]’.¹²¹

Door Allebrandi wordt het optreden van de Nederlandse troepen op dezelfde wijze beschreven als door Eysinga. Hij benadrukt ook hun moed, dapperheid, doorzettingsvermogen en vaderlandsliefde, hetgeen bijvoorbeeld duidelijk wordt in het volgende citaat: ‘Moedig trekken wij echter al tirillerende voorwaarts, zonder ons in het minste te laten afschrikken door de warme ontvangst, die wij van de zijde der vijandelijke voltigeurs ondervonden. Steeds onzen weg door het bosch in de rigting van Hautain vervolgende, deden wij menig Franschman in het zand tuimelen, ofschoon ook van onze zijde meer dan één braaf soldaat zijne trouw en vaderlandsliefde met den dood bezegelde, of door wonden buiten gevecht werd gesteld’.¹²² Helaas behoorde Allebrandi zelf tot de laatste categorie uit de voorgaande passage. Uit zijn beschrijving blijkt namelijk dat hij tijdens de Slag bij Waterloo gewond raakte, waarna hij werd afgevoerd richting Brussel.¹²³

De enige Nederlandse auteur uit deze periode die de zwijgcultuur lijkt te volgen is Swaving, want in zijn werk wordt niet veel vermeld over de strijdende Nederlandse troepen.¹²⁴ In zijn geval mag echter niet worden vergeten dat hij weliswaar aan de Waterloo-campagne deelnam, maar dat zijn bataljon uiteindelijk de order kreeg om zich terug te trekken richting Antwerpen om daar te dienen als tweede verdedigingslinie.¹²⁵ Vermoedelijk heeft Swaving dan ook niet veel van de strijd zelf gezien en is dat de reden waarom er in zijn werk niet veel gezegd wordt over het optreden van de Nederlandse troepen op het slagveld.¹²⁶

Toch wordt er door Swaving wel degelijk aandacht besteed aan de Nederlandse militairen, hetzij op een andere manier. In zijn werk worden namelijk vooral de misstanden binnen het Nederlandse leger aangekaart. Zo beklagt Swaving zich meerdere malen over het

¹²⁰ Ibidem, 228.

¹²¹ Ibidem, 225-226.

¹²² Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 5.

¹²³ Ibidem, 21.

¹²⁴ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 213-257.

¹²⁵ Zie auteursinformatie in subhoofdstuk 3.3.

¹²⁶ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 227-229.

machtsmisbruik van zijn superieuren en de wijze waarop de soldaten en onderofficieren, waarvan hij er zelf een was, door hen werden behandeld.¹²⁷ Tevens uit hij kritiek op de uitreiking van de Militaire Willems Orde, omdat de onderscheiding aan te veel militairen zou zijn gegeven die helemaal niet bij Quatre Bras en Waterloo aanwezig waren of geen bijzondere daden van moed hadden betoond.¹²⁸ In deze kritiek stond Swaving overigens niet alleen, want ook in Eysinga's werk wordt de uitreiking van de Militaire Willems Orde bekritiseerd en het gedrag van enkele laffe, deserterende officieren besproken.¹²⁹ Verder maakt Eysinga melding van Nederlandse troepen die zich schuldig maakten aan grootschalige plunderings- en verkrachtigspartijen.¹³⁰

Wanneer er vervolgens naar de Britse auteurs uit de periode 1830-1845 wordt gekeken, valt het direct op dat de eigen troepen ook door hen op een voetstuk worden geplaatst. Sommige auteurs spreken hun lof uit over het optreden van het gehele Britse leger. De moed en standvastigheid van alle Britse troepen wordt door hen benadrukt, hetgeen bijvoorbeeld gebeurt in het volgende citaat van Leach: 'The approach of the latter force obliged the different regimes to form squares, which resisted, with the greatest steadiness and gallantry, the repeated attempts to charge and break them, and strewed the field with cuirassiers and horses. Neither the charges of their numerous and daring cavalry, nor the incessant fire of musketry, supported by a powerfull artillery, enabled the French to gain one foot of ground [...]'.¹³¹

Leach wordt in zijn beschrijving gevolgd door Anton, uit wiens passages eveneens de moed, vastberadenheid en standvastigheid van de Britse troepen blijkt.¹³² Tevens treden in zijn verhaal de Britse militairen regelmatig op als redders in nood, hetgeen telkens gebeurt wanneer de Fransen door de linies van hun bondgenoten heen dreigden te breken.¹³³

Andere Britse auteurs uit deze periode, zoals Macready en Cadell, focussen zich niet zozeer op het gehele Britse leger maar vooral op de prestaties van hun eigen regiment.¹³⁴ Dit

¹²⁷ Ibidem, 213-214, 223, 251-252.

¹²⁸ Ibidem, 229-231.

¹²⁹ Eysinga, *Verskillende reizen en lotgevallen*, 194, 202-203

¹³⁰ Ibidem, 213.

¹³¹ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 375-376; Andere, soortgelijke citaten zijn te vinden op pag. 386, 392 en 393.

¹³² Anton, *Retrospect of a military life*, 179, 192, 193, 194-195, 211, 215.

¹³³ Ibidem, 192, 210. In het eerste citaat op blz. 192 treden de Britten als redders in nood op bij Quatre Bras, dat in handen van de Fransen dreigt te vallen. In het tweede citaat op blz. 210 weten de Scots Grey tijdens de Slag bij Waterloo een opmars van de Franse cavalerie, mogelijk gemaakt door de terugtrekking van enkele Belgische eenheden, te stuiten.

¹³⁴ Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign', 388-404; Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eight regiment*, 2-4.

blijkt het duidelijkst uit het werk van Macready, wiens hele verhaal draait om twee punten van kritiek op Siborne. Hij beschuldigt Siborne ervan dat hij het optreden van de 5de Britse Light Brigade en het 30ste regiment infanterie verkeerd heeft beschreven in zijn werk.¹³⁵ Zo zou zijn regiment helemaal nooit het bos in zijn gevlucht tijdens de Slag bij Quatre Bras.¹³⁶ Tevens zou zijn regiment een belangrijke rol hebben gespeeld bij het afslaan van de laatste aanval van Napoleons keizerlijke garde, hetgeen niet in het werk van Siborne wordt vermeld.¹³⁷ Om zijn verhaal te staven, citeert Macready uit antwoorden van brieven die hij naar Britse legerofficieren heeft gestuurd. Hoe volledig deze antwoorden zijn, is onduidelijk en daarom worden ze hier niet geciteerd.¹³⁸ Op de laatste bladzijden eist Macready vervolgens rectificatie op de genoemde punten en sluit hij af met de opmerking dat Siborne voortaan beter zijn bronnen goed kan controleren.¹³⁹

Hoewel Macready's verhaal grotendeels op zijn eigen regiment is gericht, ontkent hij in zijn werk niet het aandeel dat andere Britse regimenten in de overwinning hebben gehad. Zo geeft hij duidelijk aan dat naast zijn eigen regiment ook het 71ste regiment en de brigade van generaal Maitland een belangrijke rol hebben gespeeld bij het afslaan van de laatste aanval van Napoleons keizerlijke garde.¹⁴⁰ Het verhaal van Cadell, de laatste Britse auteur uit de periode 1830-1845, is dan wellicht nog sterker een regimentsgeschiedenis. Hierin wordt namelijk nauwelijks ingegaan op het aandeel van andere Britse regimenten, hetgeen overigens wel meteen eerlijk wordt vermeld in de inleiding van het werk.¹⁴¹ Over de prestaties van zijn eigen regiment is Cadell uiteraard lovend. Hun optreden wordt in meerdere citaten als moedig, standvastig en bewonderingswaardig bestempeld, waarvan hier een voorbeeld: 'I can only speak of our share in it, which was confined principally to repelling the furious charges of the enemy, and maintaining our position till the close of the day. The coolness and intrepidity with which the regiment received and repulsed, in square, the several gallant charges of the enemy's cavalry, was the admiration of every one.'¹⁴²

Wanneer er vervolgens naar de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 wordt gekeken, lijkt er niet zoveel veranderd te zijn. Uit het werk van Rem wordt meteen duidelijk

¹³⁵ Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign', 388-392, 389-397.

¹³⁶ Ibidem, 388-392.

¹³⁷ Ibidem, 389-397.

¹³⁸ Ibidem, 391-392, 394-397.

¹³⁹ Ibidem, 403-404.

¹⁴⁰ Ibidem, 389, 397.

¹⁴¹ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regiment*, 2-4.

¹⁴² Ibidem, 233; Voor andere, soortgelijke citaten zie pag. 232-233

dat het Nederlandse leger zich moedig verweerde en dat, hoewel het forse verliezen leed, het geen moment aan terugtrekken dacht. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat over de Slag bij Quatre-Bras: ‘De morgen van den 16den was onze vijand in de omstreken Quatre-Bras, maar wij waren daar ook [...]. De vijand viel ons aldaar aan met grof geschut. Wij maakten tweegeledeerenvuur en al tirailleurende weken wij wat terug, wij verloren reeds duizend man, doch om ’t veld over te geven, al was onze vijand nog zoo magtig, dat ging niet, en zo wat een uur op den middag kregen wij versterking [...]’.¹⁴³ Wanneer door Rem vervolgens de Slag bij Waterloo wordt beschreven, gebeurt dit met soortgelijke citaten.¹⁴⁴

Er is wel sprake van één belangrijk verschil tussen Rems werk en de voorgaande Nederlandse bronnen. Door Rem wordt namelijk niet ingegaan op de misstanden binnen het Nederlandse leger, noch wordt er kritiek geuit op de uitreiking van de Militaire Willems Orde. Een auteur die wel hierop ingaat is Van Doren, wie de Militaire Willems Orde zelf heeft mogen ontvangen. Hij is op dit punt dan ook een heel andere mening toegedaan als Eysinga en Swaving. Volgens hem hebben de officieren en onderofficieren zich tijdens de Waterloo campagne namelijk uitstekend gedragen. Zij zouden de Militaire Willems Orde dan ook zeker hebben verdiend, hetgeen het volgende citaat duidelijk maakt: ‘De officieren [...] onderscheidden zich uitstekend, terwijl de onder-officieren en chevaux legers, waaronder de helft van het regiment [...] bezielde door eenen goeden geest en welke ook eene bijzondere dapperheid aan den dag legden [...] Bij de eerste uitdeling van de militaire Willems orde [...]’.¹⁴⁵ Afgezien van dit alles, wordt door Van Doren ook, net als door de andere Nederlandse auteurs, de dapperheid en standvastigheid van de Nederlandse troepen op het slagveld benadrukt.¹⁴⁶

De laatste Nederlandse schrijver uit de periode 1860-1875, Christemeijer, volgt Rem en Van Doren waar het de verheerlijking van de eigen troepen betreft.¹⁴⁷ Een belangrijk verschil is echter wel dat Christemeijer het feit benoemt dat sommige Nederlandse soldaten zijn gedeserteerd, hoewel hij zich direct van deze deserteurs distantieert en meent dat het niet alleen een probleem was waarmee het Nederlandse leger te maken had.¹⁴⁸ Een ander belangrijk

¹⁴³ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7.

¹⁴⁴ Ibidem, 11, 13, 14 en 15.

¹⁴⁵ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden*, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815, 50.

¹⁴⁶ Ibidem, 62, 88, 89.

¹⁴⁷ Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo*, 40-72.

¹⁴⁸ Ibidem, 56.

verschil is dat er door Christemeijer wordt gereageerd op de beschuldigingen van Siborne aan het adres van de Nederlandse militairen, iets wat de andere Nederlandse auteurs opmerkelijk genoeg niet deden. De reactie van Christemeijer op Siborne wordt getoond in het volgende citaat: ‘Gaaf nu de partijdigheid ten onzen aanzien van sommige, zoo krijgs- als letterkundige schrijvers uit het buitenland zoo ver, dat er zijn, die ons aandeel in den strijd, of in een verkeerd daglicht plaatsen, of met geheel stilzwijgen voorbij gaan, en één zelfs (Siborne) ons schampschoten naar het hoofd werpt; anderen daarentegen en daaronder zelfs Franschen van verschillende staatkundige rigting [...] doen ons beter regt wedervaren, spreken met billijkheid over den moed en de standvastigheid van onze troepen en hunnen op[p]erhoofden; en toonen [...] ja met namen der bevelhebbers aan, welk beslissend aandeel de Hollandsche krijgsmagt, in de overwinning op hunnen keizer heeft gehad.’¹⁴⁹

Tijdens de analyse van de Britse bronnen uit de periode 1860-1875 viel het op dat de eerder beschreven patronen terugkomen. Leeke is een duidelijk voorbeeld van een auteur die zijn eigen regiment op een voetstuk probeert te plaatsen en daarom Siborne's verhaal van de gebeurtenissen in twijfel trekt. Dit gebeurt door hem overigens op een stuk minder objectieve wijze als door Macready, want Leeke beweert dat zijn regiment de aanvallen van een groot gedeelte van Napoleons keizerlijke garde geheel eigenhandig heeft afgeslagen.¹⁵⁰ Desondanks was ook hij niet geheel blind voor de prestaties van andere Britse regimenten. In allerlei passages in zijn werk wordt er namelijk wel op hun optreden ingegaan en er wordt ook regelmatig krediet aan hen gegeven.¹⁵¹ Wat wellicht interessanter is, is het feit dat er in Leeke's werk ook kort wordt stilgestaan bij enkele gedeserteerde Britse officieren. Het is namelijk het enige onderzochte Britse werk waarin dit gebeurt.¹⁵²

Wanneer er naar de volgende Britse auteur uit de periode 1860-1875 wordt gekeken, Kennedy, blijkt dat ook hij zijn eigen divisie op een voetstuk probeerde te plaatsen. Kennedy beweert namelijk, net als Leeke en Macready eerder, dat het juist zijn divisie was die bij Waterloo een groot deel van de Franse cavalerie-aanval heeft afgeslagen. Uiteraard komt Kennedy hiervoor ook weer met allerlei ‘bewijzen’ aanzetten, maar om te veel herhaling te voorkomen zal hier niet dieper op worden ingegaan.¹⁵³

¹⁴⁹ Ibidem, 56-57.

¹⁵⁰ Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, v-vi, 15, 34, 41-45.

¹⁵¹ Ibidem, 25-26, 28, 36, 41.

¹⁵² Ibidem, 9.

¹⁵³ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 2, 19-25, 50-52.

In tegenstelling tot de twee voorgaande auteurs, richt generaal Mercer zich in zijn werk juist op het optreden van het gehele Britse leger. Dit kan uiteraard het gevolg zijn van het feit dat hij als generaal veel meer troepen onder zijn bevel had. Het Britse optreden wordt, net als bij voorgaande auteurs, beschreven in termen van moedig, dapper en vastberaden.¹⁵⁴ Tevens treden de Britse troepen soms weer op als redders in nood.¹⁵⁵ Verder worden in Mercers werk de gevaren benadrukt waaraan de Britse troepen op het slagveld werden blootgesteld, met het doel om hun optreden nog heldhafter te laten lijken.¹⁵⁶

Wanneer er naar de laatste Britse bron wordt gekeken, de memoire van Hasker, lijkt er aanvankelijk een relatief neutraal beeld te worden geschetst. Er worden namelijk niet allerlei bijvoeglijke naamwoorden gebruikt om het optreden van de Britten te verheerlijken, hetgeen blijkt uit het volgende citaat: ‘About two o’clock we were ordered to mount and ascend the acclivity, sword in hand. There we found the French Cuirassiers cutting down our infantry. We charged them, on which they turned about and rode off, we following them, and as many as were overtaken were cut down. I observed, however, that many of them on our right flank got behind us and thus we were at once pursuing and pursued [...]’.¹⁵⁷ Desondanks kan ook de beeldvorming in dit werk niet neutraal worden genoemd. In andere passages worden de Britse troepen namelijk wel op allerlei manieren op een voetstuk geplaatst.¹⁵⁸

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat de Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845 de eigen troepen op een voetstuk plaatsten en hun nationale herinneringscultuur derhalve niet volgden. Dit is niet vreemd, omdat de uitgave van hun werken in een tijdperk waarin er in Nederland nog niet veel over de Slag bij Waterloo werd gepubliceerd, gezien kan worden als een poging om de heersende zwijgcultuur te doorbreken.¹⁵⁹ Toch gaan de auteurs niet zover in de verheerlijking van de eigen partij dat ze hierdoor blinde vlekken ontwikkelden voor misstanden binnen het Nederlandse leger, want ze verwijzen in hun werken regelmatig naar deserteurs, machtsmisbruik en mensen die de Militaire Willems Orde ten onrechte zouden hebben ontvangen. Wanneer er vervolgens naar de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 wordt gekeken, de jaren waarin het aantal Nederlandse Waterloo-publicaties het grootst

¹⁵⁴ Mercer, *Journal of the Waterloo campaign*, 310, 319, 327.

¹⁵⁵ Ibidem, 312-313.

¹⁵⁶ Ibidem, 310-312.

¹⁵⁷ Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 71.

¹⁵⁸ Ibidem, 73-74

¹⁵⁹ Zie hiervoor de tabellen en de grafiek van het aantal gepubliceerde egodocumenten in Nederland uit paragraaf 3.2.

was, dan lijkt er inhoudelijk niet zoveel te zijn veranderd. Uit dit laatste kan de conclusie worden getrokken dat de veteranen zichzelf op een voetstuk bleven plaatsen, net als ze eerder ook al deden. In nationaal opzicht was dit nu echter niet langer noodzakelijk, want de Nederlandse Waterloo-veteranen werden inmiddels geëerd. Verder is vastgesteld dat Christemijer de enige Nederlandse auteur was uit de periode 1860-1875 die in zijn werk reageert op de beschuldigingen van Siborne, hetgeen een opmerkelijke bevinding is.

Wat de Britse bronnen betreft, moet er een onderscheid worden gemaakt tussen auteurs die vooral hun eigen regiment op een voetstuk plaatsten en auteurs die het optreden van het gehele Britse leger bejubelden. De verhouding tussen deze twee groepen is half om half, voor beide onderzochte periodes.¹⁶⁰ Bij beide groepen is er echter sprake van verheerlijking van de eigen troepen, waardoor geconcludeerd kan worden dat alle Britse auteurs bij dit thema hun nationale herinneringscultuur volgden. De verheerlijking lijkt op basis van de inhoud van de geanalyseerde bronnen niet sterker of zwakker te worden in de loop der tijd. Uit de kwantitatieve analyse is echter gebleken dat het aantal Britse Waterloo-werken in de tweede onderzoeksperiode een dieptepunt bereikte. Tevens heeft de historiografie aangetoond dat de nationale aandacht voor de Slag bij Waterloo geleidelijk aan afnam, waardoor kan worden geconcludeerd dat de verheerlijking van de Britse troepen toch minder werd in de loop der jaren.

¹⁶⁰ Tijdens de periode 1830-1845 waren het Macready en Cadell die vooral het eigen regiment op een voetstuk plaatsten, tegenover Leach en Anton die meer een algemene geschiedenis geschreven. Tijdens de periode 1860-1875 plaatsten Leeke en Kennedy vooral hun eigen regiment op een voetstuk, tegenover de werken van Mercer en de memoire van Hasker. Zie hiervoor de gehele paragraaf.

4.2. Beeldvorming van de Prins van Oranje en Wellington

In deze paragraaf wordt de beeldvorming omtrent de Prins van Oranje en de hertog van Wellington besproken. Hierbij wordt dezelfde werkwijze gehanteerd als in de vorige paragraaf, alleen wordt er nu expliciet naar iedere verschillende auteur verwezen. Dit is in deze paragraaf noodzakelijk, omdat bij elke auteur het aantal verwijzingen naar zijn leider wordt vermeld.

Wanneer er wordt begonnen met de Nederlandse auteur Eysinga, dan kan er worden vermeld dat in zijn geanalyseerde hoofdstukken de Prins van Oranje 6 keer wordt genoemd.¹⁶¹ Dit gebeurt meestal kort, maar aan de citaten is wel te merken dat de auteur Oranjegezind was. De eerste keer dat er melding wordt gemaakt van de Prins van Oranje, is tijdens een audiëntie in Brussel. Hier vermeldt Eysinga enkel dat de prins hen op een ‘waardige’, ‘broederlijke’ en ‘aanmoedigende’ wijze toesprak.¹⁶² Even later wordt de prins in een citaat vergeleken met de hertog van Wellington en de Pruisische opperbevelhebber Blücher, een vergelijking die waarschijnlijk het doel heeft om de Prins van Oranje op hetzelfde niveau als hen te plaatsen.¹⁶³ Na enkele korte vermeldingen, waaruit niet zoveel valt op te maken, volgt een passage waarin beschreven wordt hoe het gehele Nederlandse leger de prins toejuichte tijdens de Slag bij Waterloo. Dit gebeurt in het volgende citaat: ‘De generaal Chassé zulks bemerkende, nam zijnen hoed, zwaaide dien in de lucht, en riep: “Leve de prins van Oranje!”. Deze kreet werd door de duizenden strijders, die onder hem dienden, herhaald. [...] Onze troepen rukten voorwaarts, roepende en schreeuwende: “Leve de prins! Leve de generaal!”’¹⁶⁴

Uit het voorgaande blijkt dat Eysinga Oranjegezind was, maar de cruciale vraag is of de andere Nederlandse auteurs net zo loyaal waren aan het Nederlandse koningshuis als hij. Het lijkt erop dat Swaving dit in ieder geval wel was, want ook in zijn werk wordt het Oranjehuis op verschillende manieren geëerd. Een goed voorbeeld hiervan is een passage waarin er door Swaving kritiek wordt geuit op het feit dat zijn overplaatsingsbevel naar Gent in het Frans is geschreven. Hij vatte dit als een belediging op, omdat het volstrekt in tegenspraak was met zijn liefde voor het Oranjehuis. Dit blijkt wel uit het volgende citaat: ‘Ik kon dit Fransch geschrift volstrekt niet met mijne oranjekokarde, oranjesherp en oranjekraag, noch met onze oranjevlag, noch met Neerlands oorspronkelijke gehechtheid aan de taal onzer vaderen, veel minder noch

¹⁶¹ Eysinga, *Verskillende reizen en lotgevallen*, 189-230.

¹⁶² Ibidem, 199.

¹⁶³ Ibidem, 222.

¹⁶⁴ Ibidem, 227-228.

met den, destijds heerschenden, ingekankerden, diepen afkeer tegen al wat Fransch was, in het reinste verband brengen.’¹⁶⁵

Het is zoeken naar passages waarin er naar de Prins van Oranje zelf wordt verwezen, maar op pagina 232-233 wordt hij eenmalig genoemd in een passage waarin door Swaving de loyaliteit van de Belgische bevolking in twijfel wordt getrokken. Volgens hem hielden de Belgen meer van Napoleon dan van de Prins van Oranje en het Nederlandse koningshuis, gedachten die worden geuit in het volgende citaat: ‘Ons verblijf in Antwerpen was slechts voor weinige oogenblikken, alzoo wij dadelijk verder landwaarts gezonden werden. De Oranjevlag wapperde nog van verscheidene torens der steden en dorpen [...] doch wie weet, bij hoe menigen vlaggestok destijds de Fransche vlag reeds heimelijk gereed lag [...] want dat de gemoederen in dat gedeelte der Nederlanden, meer van Napoleon dan van den Prins van Oranje hielden, daaraan zal zeer zeker wel niemand kunnen twijfelen [...]’.¹⁶⁶

Hoewel het voorgaande citaat enkel het doel lijkt te hebben om de loyaliteit van de Belgen in twijfel te trekken, is er hier naar mijn mening toch meer aan de hand. Het is namelijk opmerkelijk dat de Prins van Oranje wordt genoemd in het laatste gedeelte van het citaat, aangezien dit helemaal niet meer nodig was. De boodschap omtrent de Belgen was immers allang duidelijk. Het feit dat de prins toch wordt genoemd, toont wat mij betreft aan dat Swaving hier niet enkel zijn afgunst van de Belgen wilde tonen. Het citaat lijkt dan ook nog een tweede doel te dienen, namelijk het benadrukken van Swavings eigen trouw aan de Prins van Oranje en het Nederlandse koningshuis.¹⁶⁷

De twee voorgaande Nederlandse auteurs waren beide duidelijk Oranjegezind, hetgeen te maken kan hebben met hun protestantse achtergrond. Dezelfde liefde voor de Oranjes is echter niet terug te vinden in Allebrandi's werk, want hierin wordt geen enkele keer naar de prins of het Nederlandse koningshuis verwezen.¹⁶⁸ De geboorteplaats van de auteur, het Brabantse 's Hertogenbosch, zou hiervoor een verklaring kunnen vormen. Dit is echter lastig te bepalen, omdat er verder weinig over Allebrandi bekend is.¹⁶⁹ Zo weten we niet of hij katholiek

¹⁶⁵ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 220-221.

¹⁶⁶ Ibidem, 232-233.

¹⁶⁷ Het voorgaande citaat is het enige dat ik gevonden heb waarin er direct naar de prins zelf wordt verwezen. Meestal betreft het namelijk verwijzingen naar de ‘oranjes’ of ‘het koningshuis’. Desondanks wordt uit deze citaten meteen duidelijk dat Swaving zich profileert als oranjegezind.

¹⁶⁸ Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 1-140.

¹⁶⁹ Zie hiervoor paragraaf 3.3.

of protestants is opgevoed, hetgeen ook niet uit zijn werk valt op te maken.¹⁷⁰ Gezien al deze onduidelijkheden, valt het niet na te gaan hoe Allebrandi precies over de Prins van Oranje dacht.

Nu de Nederlandse schrijvers uit de periode 1830-1845 zijn behandeld, is het tijd om te gaan kijken naar wat de Britse auteurs over de hertog van Wellington schreven. In de geanalyseerde hoofdstukken van Leach wordt Wellington 6 keer genoemd, altijd in een positieve of neutrale context. Met een neutrale context worden passages bedoeld waarin Wellington een bevel geeft, zonder dat hier door de auteur direct een waardeoordeel aan wordt gekoppeld. Uit dergelijke passages valt niet veel af te leiden en ze zullen hier dan ook niet uitgebreid worden behandeld. Uit de positieve citaten valt wel veel af te leiden. Zo wordt Wellington op pagina 379 door Leach beschermd tegen beschuldigingen van critici dat hij op de 15^e juni verrast zou zijn door Napoleons inval in Vlaanderen. Dit gebeurt in het volgende citaat: ““Pray, sir, was not the Duke of Wellington taken quite by surprise, whilst he was at the Duchess of Richmond’s ball at Brussels, by the sudden irruption of Bonaparte’s army into Flanders?” Now, as every officer stationed in Brussels with Sir T. Picton division knew, I presume [...] it is utterly impossible but that those facts should have been known to the Duke of Wellington long before we could possibly have been informed of them.”¹⁷¹

In een passage die vrijwel direct op het voorgaande citaat volgt, worden Wellingtons critici als een stel dronken leugenaars bestempeld en stelt Leach dat Wellington bij Waterloo een van de grootste en meest briljante overwinningen uit de menselijke geschiedenis heeft behaald. Zie hiervoor het volgende citaat: ‘It is doubtless a pleasant and edifying occupation, while sitting by an English fire-side, to criticise and calumniate that commander, who, in spite of his being “taken by surprise”, contrived to gain the most splendid and decisive victory ever achieved by the British army or any other.’¹⁷²

De verheerlijking van Wellington door Leach beperkt zich niet tot de twee zojuist aangehaalde passages. Wellington speelt in zijn verhaal namelijk ook een belangrijke rol in de uiteindelijke overwinning, want het is hij die het bevel geeft tot de laatste aanval. Om zijn aandeel groter te maken wordt de rol van de Pruisen ernstig gebagatelliseerd, want er wordt gezegd dat ze pas arriveerden toen de slag reeds was gestreden.¹⁷³ Uit dit alles wordt duidelijk dat Wellington door Leach als een held werd beschouwd.

¹⁷⁰ Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 1-140

¹⁷¹ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 379.

¹⁷² Ibidem, 380.

¹⁷³ Ibidem, 392-393.

Wanneer er naar de tweede Britse auteur wordt gekeken, Cadell, dan kan er worden vermeld dat Wellington in zijn geanalyseerde hoofdstukken 3 keer wordt genoemd. De eerste keer is op pagina 231, wanneer Cadell de mededeling doet dat ze in Brussel geïnspecteerd zijn door de hertog van Wellington.¹⁷⁴ De tweede maal is pas na de Slag bij Waterloo, namelijk tijdens de victorieparade in Parijs. Wellington zou bij deze gelegenheid de overige aanwezige vorsten gewezen hebben op de moed die het 28ste regiment toonde tijdens de Slag bij Waterloo. De derde keer wordt er verwezen naar een ontmoeting tussen de Russische tsaar, de hertog van Wellington en het 28ste regiment in Parijs. Uit alle drie de voorbeelden spreekt bewondering voor de hertog van Wellington, maar tegelijkertijd lijkt Cadell hem ook als een middel te gebruiken om zijn eigen regiment op een voetstuk te plaatsen.¹⁷⁵

De derde Britse auteur uit de periode 1830-1845 is Anton. Wellington wordt in zijn geanalyseerde hoofdstukken over Waterloo 9 keer genoemd, telkens positief.¹⁷⁶ Uit een van de eerste verwijzingen blijkt direct hoe Anton over Wellington dacht, namelijk als de dapperste generaal die ooit heeft bestaan en die de onvoorwaardelijke steun genoot van zijn troepen. Dit toont het volgende citaat aan: ‘Britain roused her soldiers from their peaceful slumbers, and sent them forth as the first of Europe’s sons to prove their arms on the extensive plains of the Netherlands; and she sent, as their leader, as brave a general as ever drew a sword, and as fortunate as ever fought at a battle; in him the troops put every trust, and in their bravery he placed implicit confidence.’¹⁷⁷ Wellington wordt echter niet alleen in het vorige citaat, maar door de tekst heen verheerlijkt als de ‘nobeles en moedige’ leider. Daarnaast wordt hij, net als bij Leach eerder, verdedigd tegen beschuldigingen van critici dat hij verrast zou zijn geweest door Napoleons inval in Vlaanderen.¹⁷⁸

We kunnen vrij kort zijn over het laatste onderzochte Britse werk uit deze periode, dat van Macready. Het betreft namelijk slechts één verwijzing naar Wellington op pagina 395, waarin de hertog wordt afgeschilderd als een leider die het hoofd koel wist te houden en orde bij zijn troepen wist af te dwingen. Dit alles wordt duidelijk uit het onderstaande citaat: ‘The Duke passed us frequently at this momentous period. He was coolness personified. Whenever

¹⁷⁴ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regiment*, 231.

¹⁷⁵ Ibidem, 231, 241-242.

¹⁷⁶ Anton, *Retrospect of a military life*, 179-217.

¹⁷⁷ Ibidem, 179.

¹⁷⁸ Ibidem, 186-187.

he appeared, a murmur of ‘Silence- stand to your front- here’s the duke!’ was heard through the square, and then all was steady as on a parade.’¹⁷⁹

Nu de auteurs uit de periode 1830-1845 zijn behandeld, is het tijd om over te gaan op de Nederlandse werken uit de periode 1860-1875. In het werk van Rem wordt de Prins van Oranje in totaal 15 keer genoemd.¹⁸⁰ Dit is vaker dan in de eerdere bronnen, waaruit kan worden geconcludeerd dat de herinnering aan de reeds gestorven prins klaarblijkelijk nog springlevend was.¹⁸¹ Van de vijftien verwijzingen zijn er een aantal waarin de prins slechts voorbij rijdt of korte bevelen geeft om van positie te veranderen, citaten waaruit weinig valt op te maken.¹⁸² In een andere passage van Rem, waarop nader zal worden ingegaan in paragraaf 4.8, wordt de prins afgeschilderd als een man die de ontberingen van zijn soldaten deelde.¹⁸³

Dit laatste is uitzonderlijk, omdat geen van de in dit onderzoek geanalyseerde officieren iets vermeld over het medeleven van de Prins van Oranje met zijn troepen. Desondanks vertoont het verhaal van Rem ook veel overeenkomsten met de officiersverhalen. Ook bij hem wordt de prins op het slagveld bijvoorbeeld bejubeld door de soldaten, hetgeen gebeurt in het volgende citaat: ‘Onze prins reed ons voorbij en overal weergalmde het van het gejuich onder krijgslieden: “Lang leev” de koning van Holland! Oranje boven!’ [...].’¹⁸⁴

De tweede Nederlandse auteur uit de periode 1860-1875 is Van Doren. In zijn geanalyseerde hoofdstukken wordt de Prins van Oranje meer dan 25 maal genoemd, het meest van alle hier onderzochte Nederlandse werken. Een strategie die vaak door Van Doren wordt gebruikt om de prins te verheerlijken, is het aanhalen van ‘uitspraken’ van Wellington, waarin de hertog lovend over de prins spreekt. Zie hiervoor bijvoorbeeld het volgende citaat: ‘Ongeveer ten 11 ure kwam lord Wellington [...] en keurde de maatregelen door den prins van Oranje genomen goed [...] Toen hij weg ging, zeide hij tot den prins: “Uwe Hoogheid zal spoedig aangevallen worden. Ik reken op u, om het vol te houden, tot dat de divisien, die op marsch zijn, zullen arriveren.” Zijn jonge veldheer onder zijn bevel in Spanje in de krijgskunde opgeleid, was dat vertrouwen waardig, en lord Wellington had zich niet bedrogen gezien.’¹⁸⁵

¹⁷⁹ Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of the Waterloo Campaign’, 395.

¹⁸⁰ Om de vergelijking zuiver te houden, is het aantal verwijzingen in de inleiding van het werk, die geschreven is door P. Wakker, niet meegenomen.

¹⁸¹ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 1-16.

¹⁸² Ibidem, 6-7, 13.

¹⁸³ Ibidem, 11.

¹⁸⁴ Ibidem, 11.

¹⁸⁵ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815*, 44-45. Andere citaten waarin Wellington zich lovend over de Prins van Oranje uitsprekt zijn bijvoorbeeld te vinden op blz. 44 en blz. 61.

Een andere wijze waarop de heldhaftigheid van de prins door Van Doren wordt benadrukt, is door hem voorop te laten gaan in de strijd.¹⁸⁶ Verder neemt hij, net als Rem overigens, de tijd om stil te staan bij het memorabele moment waarop de Prins van Oranje gewond raakte.¹⁸⁷

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat zowel Rem als Van Doren de prins verheerlijkten in hun werken. Dit is ook het geval bij het laatste Nederlandse werk uit deze periode, dat van Christemeijer. In de geanalyseerde hoofdstukken wordt de prins in totaal 12 keer genoemd. Net als bij de voorgaande auteur, wordt de prins qua strategisch inzicht, dapperheid en leiderschapsstijl gespiegeld aan Wellington en wordt er stilgestaan bij het moment dat hij gewond raakte.¹⁸⁸ Verder wordt de prins verheerlijkt, doordat hij telkens wordt afgeschilderd als de redder in nood. Iedere keer als de situatie zorgelijk lijkt voor de Nederlandse troepen of de geallieerden, komt alles goed doordat hij ingrijpt. Van dit laatste is de volgende passage een goed voorbeeld: ‘Van de hoogten, waar de Fransche linkervleugel staat, dalen drie divisien voetvolk van het corps Reille [...] Onder haar moorddadig vuur heeft die troepenmacht weldra het bosch en de gebouwen omsingeld en gaat beide, onder het aanhoudend vuur harer artillerie bespringen. Maar de prins van Oranje is daar, die de bestormers heeft zien aankomen en hen van de hoogten, waar onze regtervleugel staat, met het vuur zijner batterijen begroet, onder wier bescherming hij de dappere bezetting [...] telkens versterking van manschap uit onze liniën van de regterflank toezendt.’¹⁸⁹

Wat de analyse van de Nederlandse bronnen betreft, kan er worden geconcludeerd dat de prins in vijf van de zes geanalyseerde bronnen wordt verheerlijkt. Nu de Nederlandse werken zijn besproken, is het tijd om in te gaan op de Britse bronnen uit de periode 1860-1875.

In de geanalyseerde hoofdstukken van Leeke's werk wordt Wellington in totaal 16 keer genoemd. Dit is meer dan in de Britse bronnen uit de vorige periode, maar bij de meeste van deze verwijzingen is Wellington enkel de man die orders geeft.¹⁹⁰ Bij geen enkele verwijzing is het beeld dat wordt geschetst overigens negatief. Wellington wordt, net als bij voorgaande Britse auteurs, beschreven als een bekwame leider die zijn hoofd koel weet te houden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat: ‘Soon after this, when it was nearly eight o'clock, the Duke

¹⁸⁶ Voor citaten, zie bijv: Ibidem, 61, 89 en 96-98.

¹⁸⁷ Ibidem, 96-98.

¹⁸⁸ Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo*, 59, 63, 66.

¹⁸⁹ Ibidem, 42; Voor andere citaten waar de prins van oranje als redder in nood optreedt zie blz. 43, 44 en 61.

¹⁹⁰ Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 1-54.

rode across our front [...] I remember him and his cool, quiet demeanour as well as if I had seen him only yesterday.’¹⁹¹

Door Mercer wordt in grote mate dezelfde lijn gevolgd. In zijn geanalyseerde hoofdstukken wordt Wellington 8 keer genoemd, elke keer neutraal of positief. In het volgende citaat spreekt Mercer, wiens eenheid in een hopeloze situatie verkeerde, zijn vertrouwen uit in Wellington als leider: ‘My answer was, “It does indeed look very bad, but I trust in the Duke, who, I am sure, will get us out of it somehow or other.”’¹⁹² Aangezien de beeldvorming in Mercers werk erg overeenkomt met de voorgaande Britse bronnen, wordt er hier niet stilgestaan bij andere citaten van hem.¹⁹³

Tot nu toe geven alle Britse auteurs een positief beeld van Wellington. Kennedy, in wiens geanalyseerde hoofdstukken de hertog 11 keer wordt genoemd, vormt hierop geen uitzondering.¹⁹⁴ Wellington wordt in zijn werk namelijk afgeschilderd als de kalme leider die het Britse leger succesvol door de slag heen wist te loodsen.¹⁹⁵ Toch is de houding van de auteur ten opzichte van Wellington niet geheel ondubbelzinnig, want de hertog wordt in meerdere passages gebruikt om het optreden van Kennedy’s eigen regiment te benadrukken. Dit gebeurt het duidelijkst op bladzijde 22 t/m 25 van het werk, waar verschillende ‘uitspraken’ van Wellington worden aangehaald waarin wordt beweerd dat Kennedy’s divisie een uitstekende prestatie op het slagveld zou hebben geleverd.¹⁹⁶

De laatste Britse bron uit de periode 1860-1875 is de memoire van Hasker, een werk met een sterk religieus karakter. Zo worden de Ieren erin bekritiseerd vanwege hun katholieke geloof en worden er sneren geuit naar soldaten die vloeken.¹⁹⁷ Door de sterke nadruk op religie raken andere thema’s enigszins ondergesneeuwd, maar ze worden wel behandeld. Wellington wordt in de geanalyseerde hoofdstukken bijvoorbeeld 14 keer genoemd. Het beeld dat van hem wordt geschetst is grotendeels hetzelfde als bij de overige Britse auteurs, waardoor er niet verder op in zal worden gegaan.¹⁹⁸

¹⁹¹ Ibidem, 41. In een ander citaat op dezelfde bladzijde wordt verteld hoe Wellington zeer koel bleef tijdens de aanval van Napoleons keizerlijke garde en de juiste orders wist te geven.

¹⁹² Mercer, *Journal of the Waterloo campaign*, 307.

¹⁹³ Ibidem, bijv. 301, 310.

¹⁹⁴ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 2-26, 50-151.

¹⁹⁵ Ibidem, 128.

¹⁹⁶ Ibidem, 22-25.

¹⁹⁷ Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 58-62.

¹⁹⁸ Ibidem, 57-80, 64-66, 75.

Er kan worden geconcludeerd dat er sprake is van verheerlijking van de Prins van Oranje, respectievelijk de hertog van Wellington, in vrijwel alle van de hier onderzochte werken. Er dient dan ook te worden vastgesteld dat bij dit thema vrijwel alle auteurs, op Allebrandi na, de nationale herinneringscultuur van hun land volgden. Deze conclusie geldt voor beide onderzoeksperiodes en voor zowel de Britse als de Nederlandse schrijvers. De verheerlijking van de leiders vindt in de bronnen op verschillende manieren plaats. Vaak wordt de kalmte en het strategisch inzicht van hen benadrukt, evenals het vertrouwen dat de troepen in hen stelden. Verder wordt door sommige auteurs de menselijke kant van Wellington/ de Prins van Oranje belicht, met name waar het hun medeleven met de soldaten betrof. In bepaalde gevallen is er ook sprake van een groot aantal expliciete verwijzingen naar hen in de tekst, maar zoals de tabel op de volgende bladzijde aantoont is dit zeker niet bij alle bronnen het geval.¹⁹⁹

De enige opmerkelijke bevinding bij dit thema is dat zowel in de Britse als de Nederlandse bronnen het aantal verwijzingen naar de Prins van Oranje/ Wellington niet afnam in de loop der tijd. Dit lag wel in de lijn der verwachting, gezien het geleidelijk aan uitsterven van de communicatieve herinnering en het feit dat beide leiders in de laatste onderzoeksperiode reeds zijn gestorven. In plaats daarvan zien we dat in de bronnen uit de periode 1860-1875 het aantal verwijzingen naar de Prins van Oranje/ Wellington juist een stuk hoger ligt dan in de bronnen uit de periode 1830-1845, hetgeen valt op te maken uit de tabel op de volgende bladzijde. Vermoedelijk probeerden de veteranen die hun werken schreven in de jaren 1860-1875 de herinnering aan hun vroegere leider levend te houden, een probleem waar de auteurs uit de periode 1830-1845 zich geen zorgen over hoefden te maken.

¹⁹⁹ De aantallen in de tweede kolom van de tabel komen overeen met het aantal verwijzingen dat bij elke auteur in deze paragraaf is genoemd.

Aantal verwijzingen naar de Prins van Oranje/ de hertog van Wellington²⁰⁰

Land en periode	Aantal verwijzingen naar de Prins van Oranje (NL)/ Wellington (GB) in de onderzochte hoofdstukken	Gemiddeld aantal verwijzingen (totaal aantal verwijzingen: aantal bronnen)
Nederland, 1830-1845	Roorda van Eysinga: 6 Swaving: 1 (wel sterk Oranjegezind, ondanks het vrijwel ontbreken van directe verwijzingen naar de prins) Allebrandi: 0 Totaal: 7	Gemiddeld: 2,33
Nederland, 1860-1875	Van Doren: 25 Rem: 15 Christemeijer: 12 Totaal: 52 Totaal – Van Doren als uitschieter: 27	Gemiddeld inclusief Van Doren: 13 Gemiddeld exclusief Van Doren: 13.5
Groot Brittannië, 1830-1845	Anton: 9 Leach: 6 Cadell: 3 Macready: 1 Totaal: 19	Gemiddeld: 4.75
Groot Brittannië, 1860-1875	Leeke: 16 Hasker: 14 Kennedy: 11 Mercer: 8 Totaal: 49	Gemiddeld: 12.25

²⁰⁰ De aantallen in de tweede kolom zijn gebaseerd op de aantallen die in deze paragraaf bij elke auteur zijn genoemd. Deze aantallen zijn het resultaat van een turving in de onderzochte hoofdstukken.

4.3 Beeldvorming van de Franse vijand

In deze paragraaf staat de beeldvorming van de Franse vijand centraal. Om verwarring te voorkomen, wordt er meteen duidelijk gemaakt dat het in deze paragraaf niet gaat om de vraag of de Fransen als vijand werden afgeschilderd. Het is namelijk logisch dat ze in alle bronnen als dusdanig worden bestempeld. In plaats daarvan gaat het om de vraag of, en in hoeverre, de beeldvorming over de Fransen neutraal van karakter was. Hierbij is er gekeken naar een aantal zaken, zoals de aan- of afwezigheid van positieve passages over de Fransen, de bijvoeglijke naamwoorden die worden gebruikt om hun acties te beschrijven en de mate van ontmenselijking in de bronnen. Tevens is de beeldvorming van de Franse vijand vergeleken met de wijze waarop de auteurs het optreden van de eigen troepen representeerden.

De Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 geven een vrij eenduidig, negatief beeld van de Fransen. In Eysinga's werk komt dit negatieve beeld het sterkst naar voren. Zo wordt Napoleon door hem uitgemaakt voor het 'opperhoofd eener rooversbende', 'een moordenaar, 'de kiem eener doodelijke besmetting, 'een schrikgedrocht' en 'een ontketend wild dier dat naar bloed dorstte'. Al deze benoemingen zijn zeer negatief en in de laatste drie gevallen is er zelfs duidelijk sprake van ontmenselijking.²⁰¹ De Franse troepen komen er net zo slecht vanaf in zijn werk. Er is geen enkele positieve passage over hen te vinden en nadat ze een roversbende zijn genoemd, volgt even later een vergelijking met een kudde 'woedende olifanten'.²⁰² Verder wordt beweerd dat de Franse troepen niet vochten voor bepaalde idealen zoals de geallieerden, maar slechts voor 'oorlogsbuit'. De belofte van enkele dagen plundering zou dan ook voldoende zijn geweest voor Napoleon om de Franse soldaten opnieuw over te halen om voor hem te vechten.²⁰³ De Franse vijand wordt van nog veel meer slechte dingen beticht, maar het algemene beeld dat door Eysinga wordt geschetst lijkt me duidelijk.²⁰⁴

In Swavings werk komen de Fransen er eveneens niet goed vanaf, hetgeen wellicht al duidelijk werd uit het citaat in de vorige paragraaf over de 'barbaarsheid' van de Franse taal.²⁰⁵ Uit deze en andere passages valt Swavings afkeer van Frankrijk op te maken, een afkeer die nog eens versterkt lijkt te worden door het katholicisme in dat land. In het volgende citaat stelt hij bijvoorbeeld dat de zeer katholieke Lodewijk XVIII beter in een gesticht opgesloten had

²⁰¹ Eysinga, *Verskillende reizen en lotgevallen*, 189-191.

²⁰² Ibidem, 208.

²⁰³ Ibidem, 223.

²⁰⁴ Ibidem, 224-225.

²⁰⁵ Zie blz. 56 en 57 van deze masterthesis en Swaving, *Swaving's tienjarige militaire loopbaan*, 221.

kunnen worden: ‘Toen ik voor de eerstemaal den drempel van deze vorstelijke hoofdkerk betrad, bevonden zich juist Lodewijk XVIII, benevens de Hertoginne van Angoulême en de Prins van Broglio in dien tempel. [...] Het was de eerste maal mijns levens, dat ik de eer had eenen koning, als ook eenen prinselijken bisschop, in levende lijve voor ogen te zien. [...] beiden dienden in een verbeter- of gekkenhuis opgesloten te worden, in plaats van wereldlijke en kerkelijke troonen te beklimmen, en hunnen evenmensch moedwillig op den dwaalweg te brengen.’²⁰⁶

Van de onderzochte Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845 is Allebrandi het minst negatief over de Fransen, maar desondanks ontbreken ook in zijn werk positieve passages over hen.²⁰⁷ De Fransen worden weliswaar niet uitgescholden of voor krankzinnig uitgemaakt, maar het wordt meteen duidelijk dat ook Allebrandi ze niet mag. Zo spreekt hij over de bevrijding van ‘het juk eener lange overheersing’ en de strijd voor ‘de heilige zaak van vrijheid en het recht’.²⁰⁸ De auteur lijkt de periode van de Franse onderdrukking, meer dan twintig jaar na dato, dan ook nog niet te zijn vergeten. Napoleon komt er eveneens niet goed vanaf, want hij wordt een ‘geweldenaar’ genoemd en hij zou met zijn ‘toemeloze heerschzucht’ duizenden de dood in hebben gejaagd.²⁰⁹ Verder wordt duidelijk dat Allebrandi ook een persoonlijk motief had om de Fransen te haten. Tijdens zijn tocht als gewonde soldaat richting Brussel is hij namelijk door enkele Franse soldaten overvallen, bestolen, uitgekleeed en vervolgens hulpeloos achtergelaten. Dit alles blijkt uit het volgende citaat: ‘Plotselijk hoorde ik in de nabijheid voetstappen en stemmen, doch de duister belette mij iets hoegenaamd te kunnen onderscheiden. In de hoop, dat ik Nederlanders mogt aantreffen, [...], riep ik de onbekende nachtwandelaars aan; doch zag mij in een oogenblik door Franschen omsingeld, die mij, onder dreigende woorden en verschrikkelijke vloeken, van den zwakken toestand, waarin ik mij bevond, en die mij tot zelfs de gedachte aan tegenweer benam, gebruik makende, geheel uitplunderden en ontkleedden, zonder mij iets over te laten, dan mijn hemd en broek. Zoo verlieten zij mij en bleef ik, in de diepste duisternis, aan mijn lot overgelaten.’²¹⁰

Uit het voorgaande blijkt dat in de periode 1830-1845 de herinnering aan de Franse onderdrukking in Nederland nog niet was vergeten. Het beeld dat door de Nederlandse auteurs van de Fransen en Napoleon wordt geschetst, varieert dan ook van negatief tot ronduit

²⁰⁶ Swaving, *Swaving's tienjarige militaire loopbaan*, 256-257.

²⁰⁷ Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 1-35.

²⁰⁸ Ibidem, 3.

²⁰⁹ Ibidem, 11-12.

²¹⁰ Ibidem, 23.

ontmenselijkend. De vraag is of de Britse auteurs uit deze periode ook zo negatief over de Fransen schreven en hen wellicht zelfs vernederden in hun werken, hetgeen in lijn zou zijn met de Britse nationale herinneringscultuur.

De analyse toont aan dat de Britse auteurs uit de periode 1830-1845 een genuanceerder beeld van de Franse vijand hadden dan de Nederlandse schrijvers. In de Britse werken zijn bijvoorbeeld wel positieve passages over de Fransen te vinden. Zo wordt door Leach vermeld dat de Franse troepen een ongelooflijke moed en vastberadenheid toonden bij Waterloo. Dit stelt hij in het volgende citaat, waarmee hij zijn verhaal over de campagne afsluit: ‘Those amongst us who had witnessed in the Peninsula many well contested actions, were agreed on one point, that we had never before seen such determination displayed by the French as on this day. Fighting under the eye of Napoleon, and feeling what a great and important stake they contested for, will account for their extraordinary perseverance and valour, and for the vast efforts which they made for victory.’²¹¹

In Cadells werk is eveneens een positieve passage over de Fransen te vinden. Door hem worden de Franse charges namelijk als ‘galant’ bestempeld en hij meent dat de geordende wijze waarop deze aanvallen plaatsvonden hem versteld deden staan.²¹² Macready spreekt ook zijn bewondering uit over de ‘geordende’ Franse cavalerie charges en beschrijft de onvoorstelbare moed van een neergesabelde Franse officier, die zijn troepen nog eenmaal tot een dappere aanval aanspoorde.²¹³ Anton, ten slotte, volgt de voorgaande auteurs door te stellen dat de Franse troepen absoluut geen lafaards waren en een even groot gevoel van nationale trots hadden als de Britten. Dit blijkt uit het volgende citaat: ‘That man who brands our foe with cowardice deserves the lie; he advances to our cannon’s mouth, and seeks death from the destructive bayonet, but he meets with men inured to war, animated with an equal share of nationale pride [...]’.²¹⁴

Dergelijke positieve citaten over de Fransen kunnen echter een misleidend beeld geven, wanneer de context waarin ze staan uit het oog wordt verloren. Allereerst bevatten de Britse bronnen natuurlijk ook negatieve passages over Napoleon en de Fransen, hoewel er van

²¹¹ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 393-394; Voor andere positieve citaten over de Fransen zie pag. 375-376 en 392.

²¹² Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regt.*, 233.

²¹³ Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of Waterloo’, 390, 395-396.

²¹⁴ Anton, *Retrospects of a military life*, 213. Een andere passage waarin Anton de Fransen moedig noemt is te vinden op pag. 195.

vernedering en ontmenselijking in de Britse werken geen sprake is.²¹⁵ Tevens dient vermeld te worden dat de Fransen in veel passages gewoon als de tegenstander worden afgeschilderd, zonder dat er hierbij sprake is van enige positieve of negatieve beeldvorming. Dit lijkt een neutrale wijze om hun aandeel in de strijd te beschrijven, maar dat is het niet omdat de Britse troepen immers wel continu op een voetstuk worden geplaatst.²¹⁶ Verder is het zo dat de Franse troepen weliswaar in sommige gevallen positief worden bejegend, maar dat ze het uiteindelijk altijd weer moeten afleggen tegen de ‘superieure’ Britten en hun bevelhebber Wellington.²¹⁷ De zojuist genoemde zaken leiden er toe dat ook de Britse beeldvorming over de Fransen in zijn totaliteit als negatief moet worden bestempeld, ook al zijn de verschillen met de Nederlandse auteurs groot.

Wanneer er vervolgens naar de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 wordt gekeken, valt het op dat de beeldvorming over de Fransen een stuk genuanceerder is geworden. Ze worden niet langer beschreven als monsters en van lange tirades tegen hen is geen sprake meer. Ze worden nu meestal gewoon bestempeld als de vijand, vaak zonder enige negatieve of positieve ondertoon. Een goed voorbeeld van een dergelijke beschrijving is het volgende citaat van Van Doren: ‘Toen vloog van alle punten het vijandelijke schroot door de gelederen heen, doch de Nederlandse troepen waren onverzettelijk, terwijl die van den regter vleugel weldra de halsstarrige pogingen van de vijand, om hunnen positie te nemen, afsloegen.’²¹⁸

In sommige passages worden de Fransen nu zelfs positief belicht, hoewel dit minder vaak het geval is als in de Britse bronnen. Een voorbeeld hiervan is het volgende citaat van Christemeijer over Napoleons keizerlijke garde: ‘Daar rukken zij aan, die gevreesde keizerlijke keurbenden, wier harding in den krijg van de dagen van Marengo, van Jena, voor sommigen, van den slag bij Egypte’s pyramiden heugt; wier woeste dapperheid werd verstaald door Moskou’s vuurbrand en beproefd in de ijsvelden van Rusland.’²¹⁹ Een andere, soortgelijke passage over de Franse keizerlijke garde is te vinden op pagina 106 van het werk van Van

²¹⁵ Zie bijvoorbeeld Anton, *Retrospects of a military life*, 179, 192.

²¹⁶ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 375-376, 386, 393; Anton, *Retrospects of a military life*, 192, 194-195, 210; Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of Waterloo’, 390, 393.

²¹⁷ Zie voor voorbeelden de citaten in de vorige paragraaf.

²¹⁸ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815*, 89; Voor voorbeelden van de andere auteurs zie Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7, 11 en Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo*, 61.

²¹⁹ Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo*, 65.

Doren.²²⁰ In zijn werk staat op pagina 84 tevens nog een ander citaat, waarin de dapperheid van het gehele Franse leger wordt benadrukt.²²¹

Ondanks het feit dat de beeldvorming over de Fransen genuanceerder is geworden, dient ook hier weer te worden vermeld dat in zijn totaliteit de Nederlandse beeldvorming over hen negatief blijft. Met name hun tactische inferioriteit wordt in de Nederlandse werken keer op keer benadrukt.²²²

Uit de analyse is gebleken dat er bij de Britse bronnen weinig verandering optrad in de periode 1860-1875. De Fransen worden nog steeds in sommige passages positief bejegend, met name waar het gaat om hun ‘ordelijke’ aanvallen.²²³ In veel andere stukken worden ze wederom slechts afgeschilderd als de vijand.²²⁴ De wisseling van de strijdkansen op het slagveld wordt soms wat meer erkend dan voorheen, maar nog steeds delven de Fransen in de meeste situaties het onderspit omdat ze niet opgewassen zouden zijn tegen de Britten.²²⁵ Verder vindt er nog steeds geen vernedering of dehumanisering in de Britse bronnen plaats. In zijn totaliteit blijft de beeldvorming dus genuanceerd, maar negatief.

Uit het voorgaande kunnen enkele belangrijke conclusies worden getrokken. Allereerst kan er worden geconcludeerd dat het beeld van de Fransen in de Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 zeer negatief was en dat er in bepaalde gevallen zelfs sprake was van ontmenselijking. Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat de herinnering aan de Franse bezetting in deze periode nog relatief vers was. De Britse bronnen uit dezelfde periode zijn, tegen elke verwachting in, een stuk genuanceerder in hun oordeel. Door de Britse auteurs worden in sommige gevallen zelfs positieve karaktereigenschappen aan de Fransen toegekend, zoals moed, dapperheid en doorzettingsvermogen. Het lijkt er derhalve op dat gedurende de periode 1830-1845 de Fransen niet zozeer door de Britten als ultieme vijand werden gezien,

²²⁰ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden*, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815, 106.

²²¹ Ibidem, 84.

²²² Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7; Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre-Bras en Waterloo*, 56; Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden*, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815, 108.

²²³ Zie bijv. Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 35; Mercer, *Journal of the Waterloo Campaign*, 317, 319; Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 119.

²²⁴ Zie bijv. Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 45-46; Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 105, 109-110

²²⁵ Voor de passages waar de wisseling van de strijdkansen meer wordt herkend, zie bijvoorbeeld Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 71; Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 105. Voor passages waarin dit niet het geval is, zie bijvoorbeeld Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 26-27; Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 28, 35 en 45-46.

maar juist door de Nederlanders. Toch mag de Britse ‘genuanceerdheid’ niet worden verward met een ‘neutrale’ beeldvorming, want in zijn totaliteit komen de Fransen er ook in de Britse bronnen slechter vanaf dan de eigen troepen. Wanneer er vervolgens weer naar de Nederlandse bronnen wordt gekeken, zien we een duidelijk verschil tussen de beide onderzoeksperiodes. In de periode 1860-1875 is het beeld van de Fransen namelijk een stuk genuanceerder geworden en zijn er zelfs enige positieve passages over hen in de bronnen terug te vinden. Dit is wellicht een indicatie dat de haat tegenover de Fransen afnam naarmate de historische afstand ten opzichte van de periode van de Franse bezetting groter werd. Verder is gebleken dat er in de periode 1860-1875 nauwelijks verandering optrad in de Britse beeldvorming. Hierdoor kan er geconcludeerd worden dat waar het de beeldvorming over de Franse vijand betreft, de Nederlandse en Britse werken in de loop der tijd steeds meer op elkaar zijn gaan lijken. Uiteindelijk is in alle bronnen de beeldvorming namelijk in zijn totaliteit negatief, maar genuanceerd. De negatieve beeldvorming viel te verwachten op basis van de nationale herinneringsculturen, de genuanceerdheid niet.

4.4 Representatie van het Pruisisch aandeel in de slag

In deze paragraaf wordt de beeldvorming over de Pruisen geanalyseerd. Hierbij wordt er met name gelet op twee dingen, namelijk de hoeveelheid aandacht die geschonken wordt aan het Pruisisch aandeel in de strijd en de neutraliteit van de beeldvorming.

De Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 vormen wederom het startpunt van de analyse. De conclusie die uit deze bronnen getrokken dient te worden is dat het aandeel van de Pruisen in de strijd sterk wordt gebagatelliseerd. Zo worden ze door Eysinga slechts vijfmaal genoemd, telkens kort. De eerste keer verwijst hij naar hun leider Blücher, hetgeen gebeurt in het volgende citaat: ‘Lord Wellington, de prins van Oranje en prins Blücher waren met hunne legers tegen hem opgetrokken, en al de legers vlamden op den oogenblik om het lot van Europa te beslissen.’²²⁶

Uit het bovenstaande citaat blijkt dat Eysinga het aandeel van de Pruisen in de strijd erkende, hetgeen het des te opmerkelijker maakt dat ze vervolgens pas weer worden genoemd bij de achtervolging van het vluchtende Franse leger van het slagveld.²²⁷ Bij de vijfde vermelding staat het geallieerde leger zelfs al voor de poorten van Parijs.²²⁸ Eysinga geeft de Pruisen op deze wijze geen serieus aandeel in de overwinning, die volgens hem overigens sowieso niet aan mensenwerk toe te schrijven viel. Zonder hulp van God, zou deze immers nooit zijn behaald.²²⁹

Het is wellicht opgevallen dat twee passages van Eysinga over de Pruisen nog niet zijn toegelicht. De reden hiervoor is dat in deze passages een waardeoordeel over de Pruisen wordt geveld, dat zeer negatief is. Eysinga bestempelt ze als lompe barbaren, die hem vanwege een misvatting gevangen namen en hem vervolgens probeerden te vermoorden. Het volgende citaat laat dit zien: ‘Eenige Pruisen, die mij voor een Fransch officier aanzagen, namen mij gevangen en wilden mij vermoorden. Ik toonde hun mijne oranje sjerp, doch zij waren te dom om dit onderscheidingsteeken te kennen. Nu kwamen mijne soldaten toeschieten en ik was weder vrij.’²³⁰ Uit een passage die kort op dit citaat volgt, blijkt opnieuw de wreedheid van de Pruisen.

²²⁶ Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen*, 222.

²²⁷ Ibidem, 229

²²⁸ Ibidem, 238.

²²⁹ Ibidem, 228-229.

²³⁰ Ibidem, 232.

Zij zouden namelijk op 19 juni een boerderij in brand hebben gestoken. Het Nederlandse leger hoorde vervolgens gegil en wist de bewoners net op tijd uit de vlammenzee te bevrijden.²³¹

Nu Eysinga is behandeld, wordt er gekeken naar de overige Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845. Door Allebrandi worden de Pruisen slechts eenmalig genoemd. Uit de desbetreffende passage valt niet op te maken hoe hij over de Pruisen dacht, noch of hij hun komst op het slagveld als bepalend voor de overwinning beschouwde.²³² Door Swaving wordt niet eens de moeite genomen om specifiek naar de Pruisen te verwijzen. De enige verwijzing die hij namelijk naar hen maakt is zeer indirect.²³³ Ze worden onder de term ‘verbondene Mogendheden’ geschaard, hetgeen blijkt uit het volgende citaat: ‘Aangemoedigd door het vroom en boetvaardig voorbeeld van Lodewijk VIII, zaliger gedachtenis, die zich, terwijl de verbondene Mogendheden elders de baan, naar Frankrijks troon, voor Zijne Christelijke Majesteit moesten schoonvegen, zich hier in Gent al biddende en biechtende buiten schot bleef houden [...]’.²³⁴

Het is duidelijk geworden dat het Pruisisch aandeel in de strijd door de Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 wordt gebagatelliseerd en dat uit de paar verwijzingen die er zijn geen systematisch waardeoordeel valt op te maken. Dit laatste geldt niet voor Eysinga, van wie duidelijk is dat hij een negatief beeld van de Pruisen had. De Britse bronnen uit deze periode bagatelliseerden het Pruisisch aandeel in de strijd overigens ook. Zo worden in Leach zijn werk de Pruisen slechts genoemd in drie korte passages. In de eerste passage wordt melding gemaakt van hun optreden tijdens de Slag bij Ligny, hetgeen vrij uniek is voor de hier onderzochte Britse bronnen. De wijze waarop Leach hun optreden beschrijft strookt echter op geen enkele wijze met de historische realiteit. Hij stelt namelijk dat het Pruisische leger bij Ligny compleet werd verslagen en zeer zware verliezen leed, terwijl in werkelijkheid een groot deel van het Pruisische leger juist de tijd kreeg om zich terug te trekken.²³⁵ Dit laatste stelde hen in staat om twee dagen later bij Waterloo een cruciale rol te spelen, maar ook dit wordt door Leach ontkend. Volgens hem arriveerden de Pruisen namelijk pas zeer laat op het slagveld, op een moment dat de strijd eigenlijk al was beslist.²³⁶

²³¹ Ibidem, 233.

²³² Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 3.

²³³ Eysinga maakt ook eenmalig gebruik van deze term. Dit doet hij op pag. 191 van zijn werk.

²³⁴ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 250;

²³⁵ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 377-378.

²³⁶ Ibidem, 392-393.

Leach is echter nog vrij mild, want het Pruisisch aandeel in de strijd wordt door andere Britse auteurs uit de periode 1830-1845 nog veel sterker gebagatelliseerd. Zo worden de Pruisen door Anton slechts eenmalig kort genoemd. Hij stelt dat ze pas bij Waterloo arriveerden op het moment dat de laatste aanval reeds door de Britten was ingezet en dat ze voor de rest alleen een rol hebben gespeeld bij de achtervolging van de vluchtende Fransen. Zie hiervoor het volgende citaat: ‘The charge is given from right to left, and all Napoleon’s columns and lines, foot and horse, in one mingled mass of confusion, fly over the field, while on our left the hardy Prussians come in to share the toils of the hard-fought day, and push the disorganized enemy over the face of the country, till midnight gives a respite to the pursuer and the pursued.’²³⁷

Cadell gaat in zijn werk zelfs nog een stap verder dan Anton. Bij hem lijkt de overwinning bij Waterloo namelijk volledig Brits, aangezien de aankomst van de Pruisen niet eens wordt genoemd.²³⁸ Hetzelfde geldt voor Macready, door wie de Pruisen eveneens worden genegeerd.²³⁹

In zowel de Nederlandse als de Britse bronnen uit de periode 1830-1845 wordt het Pruisisch aandeel in de strijd derhalve gebagatelliseerd en in sommige gevallen zelfs compleet genegeerd. Bij de Nederlandse bronnen is er wat dit betreft veel veranderd in de periode 1860-1875. Nu wordt namelijk wel duidelijk aangegeven dat de Pruisen een belangrijk aandeel in de overwinning hebben gehad. Rem stelt bijvoorbeeld in het volgende citaat: ‘Op dat oogenblik reed Graaf van Bijland ons voorbij met den Prins, zij zeiden: “houdt moed, zoo oogenblikkelijk komen onze wapenbroeders de Pruisen 40.000 man infanterie en cavalerie,” die men kort daarna op ’t slagveld zag aankomen, onder gejuich hoezee! hoezee! Zij vielen op den vijand aan als leeuwen en sloegen hem op den regter vleugel.’²⁴⁰

In de werken van Van Doren en Christemeijer wordt er nog veel meer krediet aan de Pruisen gegeven. Door hen wordt namelijk niet alleen het Pruisisch aandeel in de overwinning bij Waterloo erkend, maar ook een uitgebreide beschrijving van de Slag bij Ligny gegeven.²⁴¹ Van Doren geeft hierbij bovendien een positief beeld van de Pruisische troepen door ze dapper

²³⁷ Anton, *Retrospect of a military life*, 215.

²³⁸ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regt.*, 229-243.

²³⁹ Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of Waterloo’, 388-404.

²⁴⁰ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 13-14.

²⁴¹ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815*, 32-33, 39-40, 108; Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre Bras en Waterloo*, 24-27, 50-51, 66-68.

en volhardend te noemen, hetgeen hij doet in het volgende citaat: ‘Tegelijkertijd begon de vijand met een groot gedeelte zijner magt [...] den maarschalk Blücher aan te tasten. Het Pruisische leger, bezielde door zijne gewone dapperheid en volharding, behield zijne positie, in weerwil van de groote ongelijkheid zijner magt, daar het 4de korps onder het bevel van Bulow nog niet aangekomen was, [...]’.²⁴²

Christemeijer onthoudt zich van waardeoordelen, maar ook door hem wordt, zoals net is vermeld, het Pruisisch aandeel in de overwinning erkend. Desondanks waren het niet de Pruisen, noch het leger van Wellington, aan wie de uiteindelijke overwinning volgens Christemeijer te danken was. Zonder de helpende hand van God, stelt hij, was Napoleon immers nooit verslagen.²⁴³

De voorgaande analyse toont aan dat in de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 het Pruisisch aandeel in de strijd niet langer wordt gebagatelliseerd. De Britse bronnen uit dezelfde periode tonen een beeld dat diverser is. Van de vier Britse auteurs die voor de periode 1860-1875 zijn geanalyseerd, wordt het Pruisisch aandeel door twee schrijvers nog steeds gebagatelliseerd. De eerste van deze twee schrijvers is Leeke, die in zijn werk beweert dat de Pruisen pas na de overwinning bij Waterloo arriveerden. Volgens hem zouden de Pruisische kanonnen tijdens de laatste fase van de veldslag nog meer dan een kilometer van de Britten verwijderd zijn geweest.²⁴⁴ De andere Britse auteur door wie het aandeel van de Pruisen niet eerlijk wordt erkend, is Mercer. Volgens hem kwamen de Pruisen pas ’s avonds laat aan op het slagveld, hetgeen hij vermeldt in het volgende citaat: ‘The evening had become fine, and but for an occasional groan or lament from some poor sufferer, and the repeated piteous neighing of wounded horses, tranquillity might be said to reign over the field. As it got dusk, a large body of Prussian artillery arrived, and formed their bivouac near us.’²⁴⁵ Vervolgens zouden ze de gehele nacht hebben doorgefeest, met veel muziek, lawaai en drank, dit tot ergernis van Mercer die compleet uitgeput was van de strijd en wilde slapen.²⁴⁶

In de twee overige Britse werken uit de periode 1860-1875 wordt er een stuk meer krediet aan de Pruisen gegeven. Zo wordt in de memoire van Hasker het Pruisisch aandeel in

²⁴² Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815*, 32; Voor andere citaten waarin Van Doren positieve karaktereigenschappen aan de Pruisen toekent zie pag. 39 en 40.

²⁴³ Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre Bras en Waterloo*, 67, 71.

²⁴⁴ Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 53-54.

²⁴⁵ Mercer, *Journal of the Waterloo campaign*, 323-333.

²⁴⁶ Ibidem, 336.

de overwinning erkend. Tevens worden de Pruisen geëerd voor hun getoonde moed, hetgeen gebeurt in het volgende citaat: ‘The English army, as well as the Prussian, is reported to have fought with a valour which it was impossible to surpass. [...] Shortly after half-past seven, though the issue of the battle was still to be settled, a movement near the village of Smohain, decided the defeat of the enemy, the whole English line advancing while circumstances favoured the attack formed by the Prussian army.’²⁴⁷ Dat de uiteindelijke overwinning toch niet aan de in het bovenstaande citaat genoemde legers wordt toegeschreven, maar aan God, is gezien het religieuze karakter van deze bron geen verrassing.²⁴⁸

Hoewel de beeldvorming bij Kennedy in grote lijnen dezelfde is als in de memoire van Hasker, wordt er door hem nog meer krediet aan de Pruisen toegekend. In zijn werk wordt namelijk niet alleen gesteld dat de Slag bij Waterloo een gecombineerde Brits-Pruisische overwinning was, maar er wordt eveneens stilgestaan bij de verplaatsingen van het Pruisische leger in de dagen voorafgaand aan de slag. Hij is de enige van de onderzochte Britse auteurs uit de periode 1860-1875 die dit doet.²⁴⁹

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat het Pruisisch aandeel in de strijd door zowel de Britse als de Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 werd gebagatelliseerd. Dit was te verwachten bij de Britse bronnen, maar het is opmerkelijk dat het ook in de Nederlandse bronnen plaatsvindt, aangezien de nationale herinneringscultuur hier geen enkele aanwijzing voor gaf. Het is misschien wel te verklaren, want het kan zijn dat de Nederlandse auteurs hun eigen aandeel in de overwinning probeerden te benadrukken door het Pruisisch aandeel te bagatelliseren. Hierin verschilden zij dan niet van de Britse auteurs, die eenzelfde strategie toepasten. Voor de periode 1860-1875 zien we dat in de Nederlandse bronnen het Pruisisch aandeel in de strijd niet langer wordt gebagatelliseerd. Bij de Britse auteurs uit deze periode is het beeld ingewikkelder. Door de helft van hen wordt het Pruisisch aandeel in de strijd namelijk nog steeds gebagatelliseerd, terwijl in de andere bronnen een eerlijker beeld wordt geschetst. In de bronnen waarin het Pruisisch aandeel nog steeds wordt gebagatelliseerd is de beeldvorming negatief, bij de anderen positief of neutraal. Er wordt overigens door geen enkele auteur uit de periode 1860-1875 verwezen naar de Pruisische expansiedrift, hetgeen een opmerkelijke bevinding is.

²⁴⁷ Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 73.

²⁴⁸ Ibidem, 75.

²⁴⁹ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 120-121, 133-141.

4.5 Britse beeldvorming van de Nederlandse troepen en vice versa

In deze paragraaf wordt bekeken hoe de Britse en Nederlandse auteurs elkaars aandeel representeerden in hun werken. Hierbij wordt op dezelfde twee zaken gelet als in de vorige paragrafen, namelijk de hoeveelheid aandacht die aan elkaar wordt besteed en de neutraliteit van de beeldvorming.

Wanneer er wederom wordt begonnen met Eysinga, dan blijkt dat in zijn werk het aandeel van de Britten net zo sterk wordt gebagatelliseerd als dat van de Pruisen. Wellington en de Britse troepen worden enkele malen genoemd, maar dit gebeurt vooral in passages na de Slag bij Waterloo.²⁵⁰ Hierdoor lijkt de slag zelf vooral een strijd tussen de Nederlanders en de Fransen te zijn geweest.²⁵¹ Verder is het beeld dat van Wellington en de Britten wordt gegeven negatief. Wellington wordt namelijk afgeschilderd als een slavendrijver, die de Nederlandse troepen veel slechter behandelde dan zijn eigen manschappen. Dit wordt beschreven in het volgende citaat: ‘Wij marcheerden onophoudelijk met gedwongene en versnelde marsen voort, ontvingen onze levensmiddelen niet en leden er geweldig door. De hertog van Wellington gaf strenge bevelen [...] Onze bivakken werden altoos door eene keten van schildwachten omsingeld, die beletten moest, dat er niemand op strooperijen uitging [...] doch wij leden er door terwijl de Engelschen op hunne bivakken van alles voorzien waren.’²⁵²

Bij Swaving rijst eenzelfde beeld op als in de vorige paragraaf. In zijn werk worden de Britten namelijk slechts één keer genoemd, hetgeen net als in de vorige paragraaf gebeurt onder de term ‘verbondene mogendheden’.²⁵³ In Allebrandi’s werk wordt er wel naar de Britten verwezen, maar alleen naar het optreden van de Bergschotten bij Quatre Bras.²⁵⁴ Ook door hem wordt het Britse aandeel in de strijd derhalve gebagatelliseerd.

Nu beschreven is hoe de Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845 tegen de Britten aankeken, kan het omgekeerde worden onderzocht. Al vrij snel wordt duidelijk dat de Nederlands-Belgische troepen in de Britse bronnen weinig worden genoemd en dat wanneer dit gebeurt, het vrijwel altijd in negatieve zin is. Zo noemt Leach hen alleen bij de verdediging van

²⁵⁰ Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen*, 236-239; Een uitzondering hierop is het citaat op pag. 222, waarin Wellington samen met Blücher en de Prins van Oranje wordt genoemd. Dit citaat is reeds in het vorige subhoofdstuk besproken.

²⁵¹ Ibidem, 224-231.

²⁵² Ibidem, 236-237.

²⁵³ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 250.

²⁵⁴ Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 6-10. Voor het exacte citaat over de bergschotten zie pag. 9.-12.

Quatre-Bras, waar de Nederlands-Belgische troepen na ‘enig verzet’ teruggedreven werden en de Britten vervolgens de situatie zouden hebben moeten oplossen. Dat de Nederlands-Belgische troepenmacht voor de komst van de Britse versterkingen lang om het behoud van Quatre-Bras had gevochten, wordt niet vermeld.²⁵⁵ Desondanks is Leach nog vrij mild in zijn beschrijving, want Macready verwijst slechts eenmalig naar de Prins van Oranje, terwijl in Cadells verhaal de Nederlands-Belgische troepenmacht helemaal wordt genegeerd.²⁵⁶ De enige Britse auteur die een positieve opmerking maakt over de Nederlands-Belgische troepen is Anton, hetgeen hij doet in het volgende citaat: ‘Before us was a line of Belgic and Dutch troops [...] yet here the gunners stand in all their pride in front of their countrymen, to give a bright example of coolness, courage, and unparalleled perseverance throughout the toils of the following day.’²⁵⁷

Verder wordt er door Anton nog twee keer kort verwezen naar enkele Belgische troepen die door Britse soldaten te hulp werden geschoten. Dit kan worden uitgelegd als een negatief oordeel over de Belgen, maar het lijkt er meer op dat de auteur in de betreffende passages de Britten op een voetstuk wilde plaatsen.²⁵⁸

De Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 wijken duidelijk af van die uit de eerste periode. In alle werken wordt nu namelijk aandacht aan de Britten geschonken en door alle bronnen wordt nu een positief beeld van hen geschetst. In Rems werk gebeurt dit laatste vooral bij verwijzingen naar Wellington.²⁵⁹ Van Doren looft Wellington eveneens, met name vanwege zijn kalmte in het heetst van de strijd.²⁶⁰ Tevens worden door hem de Britse troepen dapper en standvastig genoemd, hetgeen bijvoorbeeld blijkt uit het volgende citaat over de verdediging van Hougomont: ‘Zes bataillons van de divisie van prins Jérôme, in gesloten kolonne vielen krachtdadig het kasteel en de hoeve Hougomont aan, die door Nassauers, Brunswijckers en 11 compagnieën Engelschen, van de brigade Byng dapper verdedigd werd. [...] Gedurende meer dan een uur, steeds aanvoer van versche troepen ontvangende, vochten zij als leeuwen, en de Franschen geen kans ziende, de hoeve te overheersen, besloten die door middel van houwitsers in brand te schieten [...]’.²⁶¹ Door Christemeijer, ten slotte, wordt niet van de voorgaande lijn afgeweken. Hij mag dan kritiek hebben op Siborne, maar over het

²⁵⁵ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 375-377.

²⁵⁶ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eighth regt*, 229-243; Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of Waterloo’, 391.

²⁵⁷ Anton, *Retrospect of a military life*, 207.

²⁵⁸ Ibidem, 192, 210.

²⁵⁹ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 14, 15.

²⁶⁰ Zie bijv. Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815*, 44.

²⁶¹ Ibidem, 75.

optreden van de Britse troepen bij Waterloo is hij ronduit lovend. In het bijzonder worden door hem de aanvallen van de Bergschotten en de Grijze Schotten geprezen.²⁶²

Ondertussen lijkt er bij de Britse bronnen niet zoveel veranderd te zijn, behalve dan wellicht dat ze nog negatiever zijn geworden over het optreden van de Nederlands-Belgische troepen. Door Leeke worden de Nederlanders en Belgen vier keer genoemd, waarvan tweemaal in een korte verwijzing en tweemaal in een langere passage. In de langere passages is de beeldvorming over hen ontzettend negatief. Zo worden ze in het onderstaande citaat uitgemaakt voor lafaards die achter de Britse linies zouden zijn weggevlucht, met als gevolg dat de Britten gedwongen werden de aanval in te zetten waarbij de beroemde generaal Picton sneuvelde: ‘Bylandt’s Ducht Belgian brigade was in advance of the interval between Kempt’s and Pack’s brigades, and shamefully fled past the British brigades, notwithstanding the efforts of their officers to restrain them, directly they felt the fire of the advancing skirmishers; Picton ordered Kempt’s brigade to advance on the enemy, which they did, and fired on them and charged them as they were reaching the crest of the position and completely routed them. In this melée the gallant Sir Thomas Picton was killed.’²⁶³

Soortgelijke passages over de Nederlands-Belgische troepen zijn terug te vinden in de andere Britse bronnen uit de periode 1860-1875. Door Kennedy worden de Nederlands-Belgische troepen bijvoorbeeld beschuldigd van desertie en een passieve houding tijdens de Franse ruiteraanvallen.²⁶⁴ Mercer onthoudt zich van dergelijke aantijgingen, maar door hem wordt wel beweerd dat de Belgische soldaten net ‘een stel dronken beesten waren die lukraak op iedereen schoten.’²⁶⁵ Tevens zouden de Belgen ‘zingend en schreeuwend’ over het slagveld hebben gerend, waardoor ze per ongeluk bijna door Britse troepen werden neergeschoten.²⁶⁶ In de memoire van Hasker, ten slotte, worden de Nederlanders en Belgen volledig genegeerd.²⁶⁷

Er kan worden geconcludeerd dat er in alle Nederlandse bronnen uit de periode 1830-1845 weinig aandacht aan de Britse bondgenoten wordt besteed, waardoor hun aandeel in de overwinning wordt gebagatelliseerd. Dit is compleet anders bij de Nederlandse auteurs uit de

²⁶² Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre Bras en Waterloo*, 41, 45-46; Voor het citaat over Siborne, zie pag. 56-57 van zijn werk.

²⁶³ Leeke, *The history of lord Seaton’s regt.*, 26; Het andere negatieve citaat over de Nederlands-Belgische troepen is te vinden op pag. 48. In dit citaat bestaat een laffe Belgische soldaat een gewonde Fransman.

²⁶⁴ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 111-112, 119-120.

²⁶⁵ Mercer, *Journal of the Waterloo campaign*, 330.

²⁶⁶ Ibidem, 309.

²⁶⁷ Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*.

periode 1860-1875. Door hen wordt namelijk een positief beeld van de Britten geschetst en van bagatellisering is niet langer sprake. Wanneer er vervolgens wordt gekeken naar het beeld dat de Britse auteurs van de Nederlands-Belgische soldaten schetsten, dan blijkt dat vrijwel alle Britse schrijvers negatief over hen berichtten en dat het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd sterk wordt gebagatelliseerd. Dit geldt zowel voor de periode 1830-1845 als voor de periode 1860-1875, met als enige verschil dat de Britse beeldvorming in de laatste periode nog negatiever lijkt te zijn.

4.6 Nederlands beeld van de Belgen

In deze paragraaf staat het Nederlandse beeld van de Belgen centraal. Aan dit onderwerp wordt speciale aandacht geschonken, omdat België zich in 1830 afscheidde van Nederland. Aan de Britse auteurs wordt in dit hoofdstuk geen aandacht besteed.

De enige Nederlandse auteur die zijn werk tijdens het jaar van de Belgische afscheiding schreef, was Swaving. Het beeld van de Belgen in zijn werk is vrij negatief. In paragraaf 4.2 is reeds vermeld dat Swaving twijfelde aan de Oranjegezindheid van de Belgische bevolking.²⁶⁸ Daarnaast moest hij niets hebben van de Vlaamse taal, hetgeen volgens hem ‘een wartaal’ is die enkel in een ‘paardenstal’ gesproken hoort te worden.²⁶⁹ Verder wordt door hem de positie van Vlaamse officieren in het Nederlandse leger ter discussie gesteld. Ze zouden volgens hem geen officiersfuncties mogen vervullen, omdat ze de Nederlandse taal niet kennen, slecht met geld zouden kunnen omgaan en de administratieve druk niet zouden kunnen dragen.²⁷⁰

Wanneer er vervolgens wordt gekeken naar Eysinga, die zijn werk een jaar na de Belgische afscheiding publiceerde, dan valt het op dat er door hem helemaal geen aandacht wordt besteed aan de Belgische troepen binnen het Nederlandse leger. Het aandeel van de Belgen in de strijd wordt in zijn werk derhalve genegeerd. Wel wordt er het een en ander over de Belgische bevolking gezegd, waaruit blijkt dat Eysinga niets van hen en vooral niet van hun katholieke geloof moest hebben. Zie hiervoor het volgende citaat: ‘Ik merkte helaas, dat hoe schooner het landschap werd, des te dommer, te bijgeloviger, de mensen werden [...]. Doch men moet die ongelukkige mensen toegeven en medelijden met hen hebben, zij hebben niet beter geleerd, hunne priesters hebben hun uit belangzucht de oude vooroordelen ingestampt, dewelke er met geen brandstapels kunnen uitgebrand worden. Helaas ! mogten zij eens echte Christenen worden, thans zijn zij er even ver af als de Turken.’²⁷¹

Enkele jaren later, in 1835, publiceerde Allebrandi zijn werk. Door hem worden de Belgen compleet genegeerd. Daarom kan er ook niet worden nagegaan hoe hij precies over hen dacht.²⁷²

In de periode 1860-1875 lijkt de beeldvorming omtrent de Belgen een verandering te hebben ondergaan. Door twee van de drie Nederlandse auteurs wordt er nu namelijk op het

²⁶⁸ Swaving, *Swavings tienjarige militaire loopbaan*, 232-233.

²⁶⁹ Ibidem, 259.

²⁷⁰ Ibidem, 233-236.

²⁷¹ Eysinga, *Verskillende reizen en lotgevallen*, 194-195.

²⁷² Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*.

optreden van de Belgische troepen bij Waterloo geweest. Wat misschien nog wel belangrijker is, is het feit dat er ook een positief beeld van hen wordt geschetst.²⁷³ Door de andere Nederlandse auteur uit deze periode, Christemeijer, wordt het Belgische aandeel in de strijd nog steeds gebagatelliseerd.²⁷⁴

De eerste van de twee auteurs die positief bericht over de Belgische troepen bij Waterloo is Rem. Dit doet hij in het onderstaande citaat, waarin de trouw van de Belgen aan het Oranjestad wordt benadrukt. Het citaat dient helemaal uitgelezen te worden om de positieve boodschap ervan te begrijpen: ‘Onze prins reed ons voorbij en overal weergalmde het van het gejuich onder krijgslieden: “Lang leef” de koning van Holland! Oranje boven!’ waaronder de belgische een gejuich maakten van “vivat l’empereur Napoleon, en het gerucht ging dat de franschen zeiden, “zie zoo, de Belgen hebben wij al op onze zijde en de Hollanders zullen wij ook wel krijgen”, waarop de Prins van Oranje eenigszins neerslachtig werd, [...] Maar de belgische hervatten het woord en riepen nu: “vivat, lang leef de Prins van Oranje”, waarna wij onmiddellijk, t.w. de geheele tweede divisie, twee gelederen vuur maakten.’²⁷⁵

De andere Nederlandse auteur die zich positief uitlaat over de Belgen is Van Doren. Hij benadrukt in enkele passages hun dapperheid, standvastigheid en trouw.²⁷⁶ Verder spreekt hij zich lovend uit over een bepaald Belgisch bataljon, het 7de van linie, dat zich bij Quatre-Bras en Waterloo zou hebben onderscheiden.²⁷⁷

Er kan worden geconcludeerd dat de Nederlandse auteurs die hun werken tijdens of vlak na de Belgische afscheiding schreven het aandeel van de Belgen in de strijd bagatelliseerden en een negatief beeld van hen schetsten. In de negatieve beeldvorming wordt zowel de onbekwaamheid van de Belgische troepen als hun gebrek aan intelligentie benadrukt. Daarnaast wordt er gewezen op het ‘verkeerde katholieke geloof’ van de Belgische bevolking en wordt hun trouw aan het Oranjestad in twijfel getrokken. Tijdens de periode 1860-1875 lijkt dit negatieve beeld te zijn omgeslagen in een positiever beeld. Vermoedelijk heeft dit te maken met de grotere historische afstand ten opzichte van de Belgische Opstand.

²⁷³ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7, 11-12; Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden*, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815, 32, 43, 88.

²⁷⁴ Christemeijer, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815, aangaande Quatre Bras en Waterloo*.

²⁷⁵ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 11-12.

²⁷⁶ Van Doren, *Strategisch verhaal van de veldslagen tusschen het Fransche leger en dat der geallieerden*, op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815, 32, 88.

²⁷⁷ *Ibidem*, 43.

4.7 Een vergelijking tussen Engelse en Schotse militairen

In deze paragraaf vindt er een vergelijking plaats tussen de verschillende Britse auteurs, die worden opgedeeld naar regionale achtergrond. Zoals gebleken is uit paragraaf 3.3, waren drie van de Britse auteurs afkomstig uit Schotland en de overige vijf uit Engeland. Van de drie Schotse schrijvers publiceerden er twee hun werk in de periode 1830-1845, hetgeen betekent dat de verhouding tussen Engelse en Schotse auteurs voor deze onderzoeksperiode half om half is. Dezelfde verhouding werd nagestreefd voor de periode 1860-1875, maar dat is gezien het beschikbare bronnenmateriaal helaas niet gelukt. Hierdoor bevindt er zich in de laatste onderzoeksperiode slechts één Schotse auteur, tegenover drie Engelse auteurs.²⁷⁸ De Schotse auteur uit deze periode was een officier, waardoor er besloten is om de Engelse soldaat Hasker niet mee te nemen in deze paragraaf. De verhouding voor de periode 1860-1875 werd hierdoor iets eerlijker, namelijk één tegenover twee in plaats van één tegenover drie.²⁷⁹ Helaas blijven de bevindingen voor de periode 1860-1875 dan nog steeds minder betrouwbaar dan de resultaten voor de periode 1830-1845, maar wellicht dat dit probleem opgelost kan worden via vervolgonderzoek. Tevens zou er dan een uitgebreidere vergelijking kunnen plaatsvinden tussen Engelse en Schotse auteurs.²⁸⁰

De Engelse en Schotse auteurs zullen in deze paragraaf vergeleken worden op de thematische punten uit de voorgaande paragrafen. Om misverstanden te voorkomen, wordt er hier meteen duidelijk gemaakt welke auteurs tegenover elkaar worden afgezet. Voor de periode 1830-1845 worden de Engelse schrijvers Leach en Macready vergeleken met de Schotse auteurs Anton en Cadell. Voor de periode 1860-1875 wordt de Schotse schrijver Kennedy tegenover Leeke en Mercer geplaatst.²⁸¹

Voordat de auteurs op de verschillende thema's met elkaar worden vergeleken, lijkt het me echter goed om eerst aan iets anders aandacht te schenken. Een belangrijke vraag die vooraf dient te worden gesteld, is namelijk of er tussen de Engelse en Schotse auteurs substantiële verschillen bestonden betreffende hun motief voor publicatie. Wanneer dit het geval is, zou het immers de gehele vergelijking kunnen beïnvloeden. Dergelijke verschillen zijn gedurende de analyse niet ontdekt. Het is bijvoorbeeld niet zo dat de Schotse auteurs zich exclusief toelegden

²⁷⁸ De Schotse auteurs uit de periode 1830-1845 zijn Anton en Cadell. De enige Schotse auteur uit de periode 1860-1875 is Kennedy.

²⁷⁹ Hasker is een soldaat en dat zou de resultaten van de analyse kunnen verstoren. Bovendien wordt er nogmaals apart aandacht aan hem besteed in paragraaf 3.10.

²⁸⁰ Bijvoorbeeld een aparte masterthesis omtrent dit onderwerp.

²⁸¹ Voor de afkomst en levensbeschrijvingen van al deze auteurs, zie paragraaf 3.3.

op regimentsgeschiedenis en de Engelse auteurs op een algemene beschrijving van de Waterloo-campagne of andersom. In de werken van Cadell, Macready, Leeke en Kennedy wordt vooral het eigen regiment op een voetstuk geplaatst, terwijl Leach, Anton en Mercer tot de andere categorie behoren. Er kan derhalve worden geconcludeerd dat zowel Schotse als Engelse auteurs in beide groepen vertegenwoordigd zijn.²⁸²

Naast de motieven van de auteurs, is er gekeken naar wat de Engelsen en Schotten over elkaars aandeel in de strijd te melden hadden. Hierbij viel het op dat er in de bronnen meestal niet expliciet naar elkaar wordt verwezen, omdat het eigen optreden vrijwel altijd wordt beschreven met inclusieve termen als ‘wij’, ‘het Britse leger’ of ‘onze divisie’.²⁸³ Desondanks verschilden de Engelse en Schotse auteurs op één punt wel heel duidelijk van elkaar, namelijk in de beschrijving van de aanval van de Scots Grey.²⁸⁴

De charge van de Scots Grey vond plaats rond twee uur in de middag en voorkwam dat de Franse cavalerie door de Britse linies heen wist te breken.²⁸⁵ Het is opvallend dat er door de Engelse schrijvers geen specifieke aandacht aan de charge wordt besteed of dat de aanval wordt bestempeld als een gecombineerde aanval van Engelse, Ierse en Schotse troepen. Dit in tegenstelling tot een meerderheid van de Schotse werken, waarin juist wel bij de charge van de Scots Grey wordt stilgestaan.²⁸⁶ Zo wordt de aanval door de Schotse schrijver Anton als volgt beschreven: ‘The foe beheld our front and paused, a sudden terror seized his flushed ranks. We were in the act of breaking through the hedge, when our general gave orders to open our ranks. In an instant our cavalry passed through, leaped both hedges, and plunged on the panick stricken foe. “Scotland for ever!” bursts from the mouth of each Highlander, as the Scots Grey pass through our ranks.’²⁸⁷

Het citaat van Anton hierboven staat in schrill contrast met de wijze waarop de aanval door de Engelse schrijver Leach wordt beschreven. De charge wordt door hem namelijk enkel in een bijzin genoemd en er wordt expliciet op gewezen dat niet alleen de Schotten, maar ook

²⁸² Zie hiervoor ook paragraaf 4.1, waarin er bij de Britse schrijvers een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen auteurs die een algemene geschiedenis geven van de Waterloo campagne en auteurs die vooral het eigen regiment op een voetstuk plaatsten.

²⁸³ Zie hiervoor ook paragraaf 4.1.

²⁸⁴ Zie de volgende alinea.

²⁸⁵ Voor meer informatie over deze aanval zie <http://www.britishbattles.com/waterloo/waterloo-army-greys.htm> (10-11-2015).

²⁸⁶ De Schotse auteurs Anton en Kennedy gaan uitgebreid op de aanval van de Scots Grey in. Cadell is de enige Schot die dit niet doet. Van de Engelse auteurs benoemt Leach de aanval zijdelings en bestempelt deze als een gecombineerde aanval, net zoals Leeke. Macready en Mercer maken geen specifieke melding van de charge.

²⁸⁷ Anton, *Retrospect of a military life*, 210.

de Engelse Royals en de Ierse Enniskillen Dragoons eraan deelnamen. Zie hiervoor het volgende citaat: ‘It was, I think, about this time also that the brigade consisting of the Royals, Scotch Geys, and Enniskillen Dragoons, made so briljant a charge, and took two eagles and seventeen hundred prisoners.’²⁸⁸ Door de andere Engelse auteur uit deze periode, Macready, word zelfs helemaal niets vermeld over de charge.²⁸⁹

Eenzelfde soort onderscheid tussen de Engelse en Schotse auteurs is kenmerkend voor de periode 1860-1875. De charge van de Scots Grey wordt door de Engelse schrijver Mercer niet specifiek genoemd en door Leeke enkel in een bijzin.²⁹⁰ Door de Schotse schrijver Kennedy wordt daarentegen weer wel uitgebreid aandacht aan de charge besteed, waarbij er expliciet wordt benadrukt dat de Franse cavalerie op een ‘briljante wijze’ werd verslagen.²⁹¹ Het lijkt er dan ook sterk op dat de Schotse auteurs de charge van de Scots Grey gebruikten om hun aandeel in de overwinning bij Waterloo te claimen.

Nu dit duidelijk is, rijst de vraag op of de Engelse auteurs eenzelfde soort strategie toepasten. Uit de analyse is dit niet gebleken. Er is namelijk niet één specifieke generaal of divisie die constant door de Engelse auteurs wordt aangehaald en door de Schotse bronnen wordt genegeerd. Deze uitkomst valt overigens wel te verklaren, want waarschijnlijk werd het Engelse aandeel in de overwinning binnen Groot Brittannië toch al als vanzelfsprekend beschouwd. De Engelse auteurs hadden derhalve het voordeel dat ze zichzelf niet hoefden te bewijzen.

Nu er kort bij de beeldvorming van de Engelsen en Schotten over zichzelf en over elkaar is stilgestaan, wordt het tijd om naar de andere thema’s te gaan kijken. Bij de beeldvorming over Wellington werden vooraf geen grote verschillen verwacht. Wellington was namelijk van Ierse afkomst en bovendien de opperbevelhebber van het gehele Britse leger, waardoor verschillen in de beeldvorming opmerkelijk zouden zijn.²⁹² Uit de analyse zijn dergelijke verschillen ook niet gebleken. Er zijn geen grote afwijkingen geconstateerd in het aantal verwijzingen naar Wellington door respectievelijk de Schotse of de Engelse auteurs. Voor de periode 1830-1845 is de verdeling als volgt: Leach 6 verwijzingen, Macready 1 vermelding, Anton 9 verwijzingen en Cadell 3 vermeldingen. Tijdens de periode 1860-1875 ligt het aantal verwijzingen bij zowel de Schotse als de Engelse auteurs hoger, namelijk Leeke 16 keer, Mercer

²⁸⁸ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 388.

²⁸⁹ Macready, ‘On a part of Captain Siborne’s History of Waterloo’, 388-404.

²⁹⁰ Leeke, *The history of Lord Seaton’s regiment*, 27; Mercer, *Journal of the Waterloo Campaign*.

²⁹¹ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 109-111.

²⁹² <http://www.bbc.co.uk/timelines/zxjw7ty> (10-11-2015).

8 keer en Kennedy 11 keer.²⁹³ Tevens zijn er geen grote verschillen opgemerkt in de wijze waarop Wellington wordt beschreven. Hij wordt namelijk door zowel de Britse auteurs als de Schotse schrijvers verheerlijkt en beschermd tegen beschuldigingen van critici. Tevens wordt hij door sommige auteurs gebruikt om het optreden van het eigen regiment te benadrukken.²⁹⁴

Bij het volgende thema, de beeldvorming over de Franse vijand, werden vooraf eveneens geen grote verschillen verwacht. Er was namelijk geen reden om aan te nemen dat de relatie tussen de Engelsen en de Fransen substantieel verschilde van die tussen de Schotten en de Fransen. Uit de analyse is gebleken dat er bij dit thema inderdaad nauwelijks verschillen bestonden tussen de Engelse en Schotse auteurs. De Fransen worden door beide groepen namelijk afgeschilderd als een sterke, maar inferieure vijand. Tevens maakten auteurs uit beide groepen enkele positieve opmerkingen over hen, met name over de dapperheid van de Franse troepen en de geordendheid van hun aanvallen. De beeldvorming over de Fransen is zowel bij de Engelsen als de Schotten derhalve genuanceerd, maar in zijn totaliteit negatief. Deze conclusie geldt zowel voor de periode 1830-1845 als voor de periode 1860-1875.²⁹⁵

De beeldvorming over de Pruisen vertoont eveneens grote overeenkomsten, hetgeen net als bij de beeldvorming over de Fransen was verwacht. Voor de periode 1830-1845 kan worden gesteld dat het Pruisisch aandeel in de overwinning door Cadell en Macready, respectievelijk een Schotse en een Engelse auteur, compleet wordt genegeerd.²⁹⁶ Bij Leach en Anton wordt hun aandeel niet compleet genegeerd, maar wel ernstig gebagatelliseerd.²⁹⁷

Voor de periode 1860-1875 ontstaat een ander beeld. Door de twee Engelse schrijvers wordt het Pruisisch aandeel in de overwinning nog steeds gebagatelliseerd, maar dit is niet het geval bij de Schotse auteur Kennedy.²⁹⁸ Door hem wordt namelijk een uitgebreide beschrijving van het Pruisisch aandeel in de Waterloocampagne gegeven. Tevens worden de Pruisen gecompimenteerd voor hun getoonde moed en doorzettingsvermogen.²⁹⁹ Desondanks kunnen

²⁹³ Zie hiervoor ook paragraaf 3.3.

²⁹⁴ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 379-380, 392-393; Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eight regt.*, 231, 241-242; Anton, *Retrospect of a military life*, 179, 186-187; Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of Waterloo', 395; Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*, 41; Mercer, *Journal of the Waterloo Campaign*, 307; Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 22-25, 128.

²⁹⁵ Zie paragraaf 4.3 voor de algemene lijn en de verschillen tussen de individuele auteurs op dit punt. Hieruit blijkt dat er op dit punt geen substantiële verschillen in beeldvorming bestaan tussen de Engelse en Schotse auteurs.

²⁹⁶ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eight regt.*; Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of Waterloo', 388-404.

²⁹⁷ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 377-378, 392-393; Anton, *Retrospect of a military life*, 215.

²⁹⁸ Leeke, *The history of Lord Seaton's regiment*; Mercer, *Journal of the Waterloo Campaign*.

²⁹⁹ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 120-121.

er op basis van één Schotse bron moeilijk bredere conclusies worden getrokken. Om te bepalen of het Schotse beeld van de Pruisen in deze periode op een wezenlijke manier verschilde van het Engelse beeld, dient er dan ook eerst meer onderzoek te worden verricht. De bevindingen daarvan zullen moeten aantonen of Kennedy een uitzondering was of als representatief kan worden gezien voor de Schotse Waterloo-auteurs uit de periode 1860-1875.

Het laatste thema waarop de Engelse en Schotse schrijvers worden vergeleken, is hun houding ten opzichte van de Nederlanders en de Belgen. Bij dit punt geldt wederom dat er vooraf geen grote verschillen werden verwacht. Deze verwachting kwam grotendeels uit. Bij de auteurs uit de periode 1830-1845 wordt het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd namelijk door respectievelijk één Engelse en één Schotse schrijver, Macready en Cadell, genegeerd.³⁰⁰ In het werk van de andere Engelse schrijver, Leach, worden de Nederlanders en Belgen wel genoemd, maar op een zeer negatieve wijze.³⁰¹ Een uitzondering in dit opzicht is de Schotse schrijver Anton, omdat er door hem positief over de Nederlanders en de Belgen wordt bericht.³⁰² Er dient echter opnieuw te worden gezegd dat er op basis van één bron geen bredere conclusies kunnen worden getrokken.

Voor de periode 1860-1875 zijn de Engelse en Schotse auteurs volledig eensgezind in hun beschrijving van de Nederlanders en de Belgen. De Nederlands-Belgische troepen worden door zowel Kennedy, Leeke als Mercer namelijk beschuldigd van lafheid, wreedheid, desertie en verraad.³⁰³ Een goed voorbeeld van dergelijke beschuldigingen is het volgende citaat van de Schotse auteur Kennedy, waarin de Nederlands-Belgische troepen worden beticht van passiviteit tijdens een Franse cavalerie aanval: 'To understand these great cavalry attacks, it is necessary to bear in mind the extraordinary fact that the large bodies of Dutch Belgian cavalry [...] took no part in the action. The only cavalry which did act being the small remains of Lord Edward Somersets brigade, the 3rd Hussars of the Kings German Legion, and part of Grant's brigade.'³⁰⁴

Wanneer alle onderzochte thema's in ogenschouw worden genomen, kan er worden geconcludeerd dat de Engelse en Schotse auteurs op de meeste punten niet veel van elkaar

³⁰⁰ Cadell, *Narratives of the campaigns of the twenty eight regt.*; Macready, 'On a part of Captain Siborne's History of Waterloo', 388-404.

³⁰¹ Leach, *Rough sketches of the life of an old soldier*, 375-377.

³⁰² Anton, *Retrospect of a military life*, 207.

³⁰³ Leeke, *The history of lord Seaton's regt.*, 26, 48; Mercer, *Journal of the Waterloo campaign*, 330; Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 111-112, 119-120.

³⁰⁴ Kennedy, *Notes on the Battle of Waterloo*, 119-120.

verschilden. Wellington wordt namelijk door beide groepen verheerlijkt en beschermd tegen critici. Tevens is de beeldvorming van beide groepen over de Franse vijand negatief, maar genuanceerd. Verder geldt dat het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd door zowel de Engelse auteurs als de Schotse schrijvers negatief wordt belicht of zelfs compleet wordt genegeerd. Het werk van Anton, waarin positief wordt gesproken over de Nederlanders en de Belgen, vormt hierop een merkwaardige uitzondering. Dit geldt overigens wel alleen op dit punt. Waar het andere thema's betreft, zoals de bagatellisering van het Pruisisch aandeel in de strijd, wordt door Anton namelijk gewoon de lijn van de overige Britse auteurs gevolgd. Verder kan er worden geconcludeerd dat de Engelse en Schotse auteurs niet wezenlijk van elkaar verschilden wanneer er wordt gekeken naar de manier waarop ze elkaars aandeel in de strijd beschrijven. Wat dit laatste betreft, is er sprake van één belangrijke uitzondering. De beroemde charge van de Scots Grey wordt in de Engelse en Schotse werken namelijk op een verschillende wijze behandeld. Door de meeste Schotse schrijvers wordt specifiek bij de aanval stilgestaan, terwijl de Engelse auteurs dit niet doen of erop wijzen dat ook Engelse en Ierse troepen aan de charge deelnamen.³⁰⁵ Het lijkt er dan ook op dat de Schotse schrijvers zich de aanval van de Scots Grey wilden toe-eigenen, om zodoende hun eigen aandeel in de overwinning bij Waterloo te benadrukken. Het feit dat de Engelse schrijvers niet eenzelfde soort strategie gebruikten lijkt aan te tonen dat zij het niet noodzakelijk vonden om op een dergelijke wijze hun aandeel in de strijd te benadrukken. Vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat het Engelse aandeel in de overwinning toch al als vanzelfsprekend werd gezien binnen Groot-Brittannië.

³⁰⁵ Zie pag. 85-86 van deze thesis.

4.8 Een vergelijking tussen een Nederlandse en een Britse soldaat

In deze laatste paragraaf worden een Nederlandse en een Britse soldaat uit de periode 1860-1875 met elkaar vergeleken. De reden dat hier apart aandacht aan hen wordt besteed, is zodat hun perspectief niet ondergesneeuwd raakt tussen de vele officiersperspectieven. Aangezien de twee bronnen die hier besproken worden ook al meegenomen zijn in de totaalanalyse, is enige herhaling onvermijdelijk. Toch is geprobeerd dit tot een minimum te beperken en reeds vermelde zaken in een nieuw daglicht te plaatsen. Waar het nuttig wordt geacht, zullen de werken van de soldaten ook met die van de officieren uit eigen land worden vergeleken.

Voordat er met de inhoudelijke analyse wordt begonnen, lijkt het me goed om de werken van de twee soldaten hier even te noemen. Voor Nederland gaat het om het werk van Jan Rem, uitgegeven door Wakker. Dit werk wordt afgezet tegenover de memoire van de Engelse soldaat Thomas Hasker, uitgegeven door Everett.³⁰⁶ De werken worden op dezelfde thema's vergeleken als in de vorige paragrafen, met als belangrijkste verschil dat ze nu in de eerste plaats tegenover elkaar worden afgezet in plaats van tegenover de andere bronnen uit hun eigen land. Na de behandeling van de verschillende thema's volgt er een conclusie waarin alle bevindingen nogmaals kort worden samengevat, net als bij de vorige paragrafen.

Wanneer er wordt gekeken naar hoe beide soldaten over de eigen troepen berichtten, valt het meteen op dat ze niet veel afwijken van elkaar en van de andere auteurs uit hun land. Door beide schrijvers worden de eigen troepen namelijk op een voetstuk geplaatst en hun optreden wordt beschreven als 'dapper', 'moedig' en 'volhardend'.³⁰⁷ Toch valt er bij dit thema wel één groot verschil te bespeuren, een verschil dat niet zozeer te vinden is tussen de twee soldatenbronnen zelf maar wel tussen deze bronnen en de officierswerken. De soldatenbeschrijvingen geven namelijk een veel gedetailleerder en daarmee een veel gruwelijker beeld van de actie op het slagveld. Dit blijkt wel uit het volgende citaat, waarin Hasker zwaar gewond raakt: 'I turned to follow the regiment, but had not proceeded far when my horse fell. Before I had well recovered my feet, one of the cuirassiers rode up, and began cutting and slashing at my head with his sword. I soon fell down with my face to the ground. Presently a man rode by and stabbed me with a lance. I turned round, and was then stabbed with a sword, by a man who walked past me. Very soon another man came up, with a firelock and

³⁰⁶ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*; Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*.

³⁰⁷ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7; Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 73-74.

bayonet, and raising both his arms, thrust the bayonet (as he thought) into my side near my heart. One of my fingers was cut off before I fell; and there I lay, bleeding from at least a dozen places, and was soon covered with blood.’³⁰⁸

Het feit dat Hasker zwaar gewond raakte in de strijd is veelzeggend. Wanneer er naar de gehele bronnencollectie wordt gekeken, valt het namelijk direct op dat vooral de soldaten dit ongelukkige lot ten deel viel. Twee van de drie onderzochte soldaten, Hasker en Allebrandi, raakten immers zwaar gewond.³⁰⁹ Hiertegenover staat geen enkele officier uit de bronnencollectie. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat officieren nooit gewond raakten, maar wel dat de soldaten klaarblijkelijk een grotere kans hierop liepen. Wellicht dat hun beschrijvingen daarom ook veel gedetailleerder en gruwelijker zijn dan die van de onderzochte officieren. Vervolgonderzoek zal echter moeten uitwijzen of deze hypothese klopt.

Wanneer vervolgens wordt gekeken naar de beeldvorming over de eigen leiders, dan valt het op dat ook hier de verschillen tussen de twee soldaten niet groot zijn. Zowel in de autobiografie van Rem als de memoire van Hasker wordt de eigen leider, respectievelijk de Prins van Oranje en de Hertog van Wellington, namelijk verheerlijkt.³¹⁰ De inhoud van deze twee werken verschilt echter opnieuw op één belangrijk punt van de inhoud van de officiersbronnen. Door de soldaten wordt namelijk de verbondenheid van de leiders met de eigen troepen veel sterker benadrukt. Zo wordt er door Rem op gewezen dat de Prins van Oranje dezelfde ontberingen deelde als zijn soldaten, hetgeen gebeurt in het volgende citaat: ‘Ons brood en brandewijn verkwikten heel wat en bewaarde er velen, die van koude nattigheid afgemat waren. Ons vleesch moesten wij nog koken. Ik ging om een takkebosch of wat om het te koken en zag de Prins van Oranje, even als wij, ons moesten behelpen, zich ook behelpen. Hij zat even als wij op den kalen grond wat te gebruiken, hij had even goed honger als wij en hapte er goed in. O! wat doet het een soldaat goed als hij ziet dat zijn overste gelijk op deelt met den soldaat.’³¹¹

In Hasker’s memoire zijn dergelijke citaten niet te vinden, maar de betrokkenheid van Wellington met zijn troepen wordt in het werk wel op andere manieren benadrukt. Zo wordt er gezegd dat Wellington zijn troepen spaarde waar mogelijk, dit in tegenstelling tot Napoleon die

³⁰⁸ Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 71-72.

³⁰⁹ Idem; Allebrandi, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan*, 21.

³¹⁰ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7-16; Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 64-80

³¹¹ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 11.

geen enkele moeite zou hebben gehad met het opofferen van zijn manschappen.³¹² Tevens wordt er beweerd dat Wellington na de Slag bij Waterloo geheel ontdaan was door het aangezicht van de vele gewonde en gesneuvelde soldaten.³¹³ Wellington wordt derhalve, net als de Prins van Oranje door Rem, afgeschilderd als een man die meeleeft met zijn troepen.

Wanneer er naar het volgende thema wordt gekeken, de beeldvorming over de Franse vijand, valt het op dat ook hier de auteurs niet veel van elkaar verschillen. De Fransen worden door beiden afgeschilderd als harde vechters, die ondanks vele verwoede pogingen echter niet door de geallieerde linies heen wisten te breken.³¹⁴ Door beide auteurs wordt derhalve de lijn van de andere auteurs uit hun land gevolgd.³¹⁵

Bij de beeldvorming van het Pruisisch aandeel in de strijd werden enige verschillen verwacht, omdat uit paragraaf 4.4 is gebleken dat de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 meer krediet gaven aan de Pruisen dan de Britse bronnen. Toen is echter ook meteen vastgesteld dat de memoire van Hasker niet tot de Britse bronnen behoorde waarin het Pruisisch aandeel wordt gebagatelliseerd. Er is derhalve opnieuw sprake van eenzelfde soort beeld in beide bronnen.³¹⁶

Wat het laatste thema betreft, de beeldvorming van de Britten en Nederlanders over elkaar, zijn er wel grote verschillen te bespeuren tussen Rem en de memoire van Hasker. In Hasker's memoire wordt het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd namelijk compleet genegeerd, terwijl er door Rem juist krediet wordt gegeven aan de Britse troepen.³¹⁷ Gezien de bevindingen in paragraaf 4.5 zijn de verschillen bij dit thema vrij gemakkelijk te verklaren. De memoire van Hasker was immers niet de enige Britse bron uit de periode 1860-1875 waarin het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd wordt gebagatelliseerd. Dit deden namelijk alle Britse auteurs uit deze periode in meer of mindere mate. Eenzelfde soort redenering kan worden toegepast op Rem, want ook zijn beeld van de Britten is niet uitzonderlijk wanneer zijn werk met de andere Nederlandse auteurs wordt vergeleken. Beide schrijvers passen derhalve binnen

³¹² Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 65-66.

³¹³ Ibidem, 75.

³¹⁴ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 7-16; Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*, 26-27, 71.

³¹⁵ Zie paragraaf 4.3 voor een gedetailleerdere uiteenzetting omtrent dit thema. Aangezien het beeld dat de soldatenbronnen schetsen overeenkomt met het algemene beeld, is het zinloos om alles hier te gaan herhalen.

³¹⁶ Zie paragraaf 4.4 voor de algemene beeldvorming omtrent de Pruisen.

³¹⁷ Wakker, *Aantekeningen van een veteraan*, 14-15; Everett, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker*.

het eigen nationale plaatje, hetgeen precies de reden is waarom ze bij dit thema zo sterk van elkaar verschillen.³¹⁸

Uit het voorgaande kunnen enkele conclusies worden getrokken. Allereerst is het duidelijk geworden dat de werken van de hier onderzochte soldaten op veel punten overeenkomen. In beide werken wordt namelijk de eigen leider verheerlijkt en het optreden van de eigen troepen op een voetstuk geplaatst. Tevens wordt door beide auteurs ongeveer hetzelfde beeld geschetst van de Franse vijand en het Pruisisch aandeel in de Waterloo campagne. Desondanks zijn er op één thema wel heel duidelijke verschillen te bespeuren tussen de twee soldatenbronnen. In Haskers memoire wordt het Nederlands-Belgisch aandeel in de strijd namelijk genegeerd, terwijl er door Rem juist krediet wordt gegeven aan het optreden van de Britten. Dit valt alleen te verklaren wanneer er terug wordt gekeken naar paragraaf 4.5. Dan blijkt dat beide soldaten de algemene tendens van hun land volgden.

Als de conclusie is dat de hier onderzochte soldatenbronnen niet veel van elkaar verschilden, betekent dit dan dat er helemaal niets op te merken valt? Deze vraag dient negatief te worden beantwoord. Er is namelijk wel degelijk sprake van twee verschillen, maar deze zijn te vinden tussen de soldatenbronnen en officiersbronnen. Allereerst wordt door de soldatenbronnen veel sterker de band benadrukt tussen de leiders en de troepen. De Prins van Oranje en de hertog van Wellington krijgen hierdoor in de soldatenbronnen een veel menselijker karakter dan in de officiersbronnen, waarin de opperbevelhebbers afstandelijker worden benaderd. Een ander belangrijk verschil is dat in de soldatenbronnen de strijd op het slagveld veel gedetailleerder wordt beschreven, waardoor deze ook een veel gruwelijker karakter krijgt.

³¹⁸ Zie de bevindingen uit paragraaf 4.5 voor deze conclusies.

Hoofdstuk 5: Conclusie en suggesties voor vervolgonderzoek

Het wordt tijd om antwoord te geven op de vraag die in dit onderzoek centraal staat. Deze luidt als volgt: Hoe verhoudt het beeld dat de onderzochte Britse en Nederlandse militairen in hun nagelaten autobiografieën/memoires van de Slag bij Waterloo schetsten zich tot de dominante nationale herinneringscultuur waarvan zij deel uitmaakten?

Om tot een antwoord op de bovenstaande vraag te komen, is eerst onderzocht hoe de Slag bij Waterloo gedurende de negentiende eeuw in Nederland en Groot-Brittannië op nationaal niveau werd herinnerd. Hierbij is rekening gehouden met het feit dat de nationale herinneringscultuur in beide landen niet statisch was, maar in de loop der tijd veranderde. Vervolgens is er gekeken naar hoe een veertiental Britse en Nederlandse Waterloo-militairen de slag representeerden in hun autobiografieën/memoires. Daarna zijn de militaire bronnen, die een representatie vormen van de communicatieve herinnering van de reeds gestorven Waterloo-militairen, afgezet tegenover de nationale herinneringscultuur van hun land. Ten slotte is er nog een vergelijking gemaakt tussen de Nederlandse en Britse bronnen.

De verhouding tussen de nationale herinneringscultuur en de communicatieve herinnering van de Waterloo-militairen, zoals gerepresenteerd in hun nagelaten bronnen, is voor zowel Nederland als Groot-Brittannië geanalyseerd aan de hand van vijf thema's. Om eventuele ontwikkelingen in de nationale herinneringscultuur ook in de primaire bronnen te kunnen volgen, zijn de bronnen van elk land opzettelijk verdeeld over twee periodes. De eerste periode betreft de jaren 1830-1845, de tweede periode de jaren 1860-1875. De keuze voor beide periodes is verantwoord in paragraaf 3.1.

Bij het eerste thema is er gekeken naar de representatie van de eigen troepen. Uit de historiografie is gebleken dat er in Nederland op dit punt sprake was van een nationale zwijgcultuur, die tot circa 1865 voortduurde. De militairen die terugkwamen van het slagveld konden niet op een heldenontvangst rekenen. De meeste van hen, op degenen die de Militaire Willems Orde kregen uitgereikt na, ontvingen geen eremedaille. Tevens werd er geen monument voor de gesneuvelde soldaten opgericht, noch werd er een ander officieel teken van erkenning gegeven. Verder schreven veel van de Nederlandse militairen niet over hun eigen ervaringen, hetgeen blijkt uit het geringe aantal Nederlandse Waterloo-publicaties. Dit alles veranderde pas rond 1865, het jaar van de vijftigjarige herdenking van de slag. In dit jaar kregen alle nog in leven zijnde veteranen alsnog een Zilveren Kruis uitgereikt en werden ze in het zonnetje gezet tijdens de vele onofficiële herdenkingen die omstreeks 18 juni overal in het land

werden gehouden. Tevens begonnen meer Nederlandse Waterloo-veteranen hun ervaringen op schrift te stellen.

De vraag is of de communicatieve herinnering, zoals gerepresenteerd in de werken van de Nederlandse Waterloo-veteranen, de hierboven beschreven nationale herinneringscultuur volgde. Wanneer er gekeken wordt naar het geringe aantal Nederlandse publicaties dat gedurende de periode 1830-1845 over de Slag bij Waterloo is verschenen, kan er worden geconcludeerd dat er ook onder de veteranen sprake was van een zwijgcultuur. Wanneer er naar de inhoud van de geanalyseerde bronnen uit deze periode wordt gekeken, dient echter exact het tegenovergestelde te worden geconcludeerd. De Nederlandse auteurs kenmerkten zich namelijk niet door de te verwachten bescheidenheid en zwijgzaamheid, maar plaatsten in hun bronnen juist zichzelf en hun medetroepen op een voetstuk. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de veteranen met de publicatie van hun werken de nationale zwijgcultuur wensten te doorbreken. Hierop zouden ze echter nog even moeten wachten, want de nationale zwijgcultuur werd pas doorbroken in de jaren 1860-1865. Toen pas gingen meer Waterloo-veteranen hun werken uitgeven en toen pas kregen ze allemaal een officieel ereteken, in de vorm van het Zilveren Kruis. De beeldvorming in de geanalyseerde werken uit de periode 1860-1875 wijkt overigens niet veel af van die in de werken uit de periode 1830-1845. De Nederlandse militairen plaatsten zichzelf en hun kameraden nog steeds op een voetstuk, ook al was dit niet langer noodzakelijk om officiële erkenning voor hun daden te verkrijgen.

Wanneer er vervolgens naar de Britse nationale herinneringscultuur wordt gekeken, dan springen de verschillen met Nederland direct in het oog. In Groot-Brittannië werden de militairen die terugkeerden namelijk wel publiekelijk geëerd. Elke militair die terugkeerde ontving een officiële eremedaille. Tevens werden ze het onderwerp van vele liederen, toneelstukken en gedichten. Daarnaast schreven de Britse militairen zelf ook veel over hun ervaringen, hetgeen blijkt uit het hoge aantal Britse Waterloo-publicaties tot 1845. Na 1845 nam het aantal Britse publicaties over Waterloo echter geleidelijk aan af, totdat er een dieptepunt rond 1865 werd bereikt. Deze teruggang in het aantal publicaties lijkt een algemenere trend in de Britse samenleving te weerspiegelen. De nationale aandacht voor Waterloo en haar hoofdrolspelers, zoals de hertog van Wellington, werd namelijk minder naarmate de historische afstand tot de gebeurtenis zelf groter werd en de veteranen geleidelijk aan uitstierven.

De vraag is opnieuw of de nationale herinneringscultuur door de communicatieve herinnering werd gevolgd. Uit de primaire bronnenanalyse kan worden geconcludeerd dat dit

voor de periode 1830-1845 het geval was. De Britse Waterloo-veteranen schreven in deze jaren namelijk volop over hun ervaringen en ook inhoudelijk gezien komen hun werken overeen met de nationale herinneringscultuur. De Britse troepen worden in de autobiografieën/memoires namelijk systematisch op een voetstuk geplaatst, doordat ze constant als moedig, dapper en standvastig worden afgeschilderd. Voor de periode 1860-1875 is de conclusie iets ingewikkelder. Kwantitatief gezien klopt het beeld dat de verheerlijking van de eigen troepen minder werd in de loop der tijd, want er werden in deze periode een stuk minder Britse Waterloo-verhalen gepubliceerd dan in de periode 1830-1845. Wanneer er naar de inhoud van de geanalyseerde werken uit de periode 1860-1875 wordt gekeken, lijkt er echter niet zoveel te zijn veranderd. De Britse veteranen plaatsten zichzelf en hun medestrijders namelijk nog steeds op een voetstuk, zonder dat ze daarbij ook maar enige bescheidenheid toonden.

Het tweede thema had betrekking op de beeldvorming over de eigen leider, respectievelijk de hertog van Wellington voor de Britse auteurs en de Prins van Oranje voor de Nederlandse schrijvers. Uit de historiografie is gebleken dat beide leiders in hun land werden verheerlijkt. Dit gebeurde via schilderijen, monumenten, dure geschenken en op allerlei andere manieren. In de geanalyseerde bronnen uit de periode 1830-1845 is deze verheerlijking ook duidelijk terug te zien, want Wellington en de Prins van Oranje worden door vrijwel alle auteurs op een voetstuk geplaatst. Uit de werken die gepubliceerd zijn in de periode 1860-1875 rijst eenzelfde soort beeld op. De leiders worden nog steeds verheerlijkt door de Britse en Nederlandse schrijvers, hetgeen op dezelfde manieren gebeurt als in de periode 1860-1875. Kortom, er kan bij dit thema worden geconcludeerd dat zowel de Britse als de Nederlandse militairen hun nationale herinneringscultuur volgden.

Bij het voorgaande dient echter één kleine kanttekening te worden geplaatst. In de historiografie is immers vastgesteld dat de nationale verheerlijking van Wellington, respectievelijk de Prins van Oranje, minder werd in de loop der tijd. Deze ontwikkeling is niet terug te vinden in de geanalyseerde bronnen van de Waterloo-militairen, want het aantal verwijzingen naar de Prins van Oranje en Wellington lag in de tweede onderzoeksperiode juist hoger dan in de eerste. Deze opmerkelijke bevinding zou verklaard kunnen worden uit het feit dat de veteranen die hun werken schreven in de jaren 1860-1875 de herinnering aan hun leider levend wilden houden, iets waar de auteurs uit de periode 1830-1845 zich geen zorgen over hoefden te maken.

Bij het derde thema, de beeldvorming omtrent de Franse vijand, was de hypothese dat zowel de Britse als de Nederlandse militairen een negatief beeld van hen zouden schetsen. In

de nationale herinneringscultuur van beide landen werden de Fransen immers beschouwd als de vijand, hetgeen nog vele decennia na de Slag bij Waterloo zo zou blijven. Tevens was de verwachting dat de negatieve beeldvorming bij de Britse schrijvers sterker zou zijn dan bij de Nederlandse auteurs, gezien het superioriteitsgevoel dat de Britten koesterden ten opzichte van de Fransen. Dit Britse superioriteitsgevoel uitte zich onder andere in een publiekelijke vernedering van de Fransen, zowel binnen als buiten Groot-Brittannië. Zo werden Franse legervandaag en de persoonlijke attributen van Napoleon publiekelijk tentoongesteld in Britse musea, terwijl veel Britse toeristen persoonlijk een kijkje gingen nemen op het slagveld waar hun troepen de Fransen hadden verslagen.

De hypothese dat de beeldvorming over de Franse vijand in zowel de Nederlandse als de Britse bronnen negatief zou zijn bleek juist. In alle onderzochte werken worden de Fransen namelijk als inferieur afgeschilderd. De tweede hypothese bleek echter onjuist. In de periode 1830-1845 waren het namelijk vooral de Nederlandse auteurs die de Fransen uitscholden en betichtten van allerlei kwade zaken, hetgeen te maken kan hebben met het feit dat de herinnering aan de jarenlange Franse bezetting van Nederland toen nog vrij vers was. De Nederlandse auteurs uit de periode 1860-1875 schetsten daarentegen een genuanceerder beeld van de Fransen, wat wellicht een indicatie is dat de haat ten opzichte van hen afnam naarmate de historische afstand ten opzichte van de Franse bezetting groter werd. Deze genuanceerde houding viel overigens niet te verwachten op basis van de nationale herinneringscultuur. Daarom dient er bij dit thema geconcludeerd te worden dat de Nederlandse auteurs uit de periode 1830-1845 hun nationale herinneringscultuur volgden, hetgeen minder het geval was voor de Nederlandse schrijver uit de periode 1860-1875.

Wanneer er naar de Britse auteurs wordt gekeken, dan valt het op dat er zowel in de eerste als in de tweede onderzoeksperiode een vrij genuanceerd beeld wordt geschetst van de Franse vijand. In de Britse bronnen was dan ook geen sprake van vernedering, hetgeen op basis van de nationale herinneringscultuur wel werd verwacht. Deze genuanceerdheid mag echter niet worden verward met een neutrale beeldvorming, want daarvan was geenszins sprake. De Fransen worden in alle Britse bronnen namelijk nog steeds bestempeld als inferieur. Kortom, er kan worden geconcludeerd dat de Britse bronnen een genuanceerder beeld schetsten van de Franse vijand dan op basis van de nationale herinneringscultuur te verwachten viel. Een verklaring hiervoor heb ik niet kunnen vinden en dien ik dan ook schuldig te blijven. Verder zijn de Britse schrijvers uit de periode 1830-1845 genuanceerder in hun oordeel over de Franse vijand dan de Nederlandse auteurs uit deze jaren, hetgeen eveneens niet in de lijn der

verwachting lag, maar verklaard zou kunnen worden uit het Nederlandse verleden. In zijn totaliteit bleef de beeldvorming over de Fransen echter ook in de Britse bronnen negatief, hetgeen dan weer wel in lijn is met de Britse nationale herinneringscultuur.

De analyse van het vierde thema, de beeldvorming over het Pruisisch aandeel in de strijd, levert eveneens enige opmerkelijke conclusies op. De verwachting op basis van de nationale herinneringscultuur was dat de Britse auteurs het aandeel van de Pruisen zouden bagatelliseren en een negatief beeld van hen zouden schetsen. Deze verwachting bleek geheel juist te zijn voor de periode 1830-1845, maar voor de periode 1860-1875 rijst er een gecompliceerder beeld op. Twee van de vier Britse schrijvers uit deze periode bagatelliseerden inderdaad het Pruisisch aandeel in de strijd en schetsten een negatief beeld van hen, maar dit was niet het geval bij de overige twee Britse auteurs. Zij gaven namelijk een eerlijk beeld van het aandeel dat de Pruisen in de overwinning hebben gehad, hetgeen opmerkelijk is omdat de nationale verhouding met Pruisen er sinds 1845 zeker niet beter op was geworden. Het land vormde in de periode 1860-1875 immers een veel grotere bedreiging voor Groot-Brittannië dan in de periode 1830-1845. Een verklaring voor het verschil tussen de nationale herinneringscultuur en de communicatieve herinnering in de laatste periode zou kunnen zijn dat individuele auteurs zich niet zoveel aantrokken van ontwikkelingen in de internationale politiek.

Voor de Nederlandse auteurs was de verwachting bij dit thema anders, omdat de nationale herinneringscultuur geen aanwijzingen gaf voor een vijandige houding tegenover de Pruisen. Uit het primaire bronnenonderzoek is echter gebleken dat niet alleen de Britse auteurs het Pruisisch aandeel in de overwinning bagatelliseerden, maar dat ook Nederlandse schrijvers uit de periode 1830-1845 zich hieraan schuldig maakten. Dit is een opmerkelijke bevinding, maar het zou een tactiek van de Nederlandse schrijvers kunnen zijn geweest om zo hun eigen aandeel in de strijd te vergroten. De Nederlandse auteurs uit de periode 1860-1875 schetsten overigens wel een eerlijk beeld van het Pruisisch aandeel in de overwinning, waardoor er geconcludeerd kan worden dat zij bij dit thema hun nationale herinneringscultuur wel volgden.

Het laatste thema waarop de Britse en Nederlandse auteurs zijn geanalyseerd betreft hun beeldvorming over elkaar. Geheel in lijn met de eigen nationale herinneringscultuur en het beroemde werk van Siborne, zien we dat de Britse schrijvers het Nederlands-Belgische aandeel in de strijd bagatelliseerden of zelfs compleet negeerden. Tevens was de beeldvorming in de Britse bronnen over de Nederlands-Belgische troepen negatief. Zij werden namelijk uitgemaakt voor laffe deserteurs, dronkenlappen, plundersaars en in sommige gevallen zelfs moordenaars.

Andersom vond er echter ook bagatellisering plaats, met name in de Nederlandse bronnen die gedurende de periode 1830-1845 werden geschreven. Dit was niet verwacht, aangezien de Nederlandse nationale herinneringscultuur hier geen enkele aanwijzing voor gaf. Deze bevinding valt dan ook moeilijk te verklaren, behalve wanneer er vanuit wordt gegaan dat de bagatellisering van het Britse aandeel in de strijd het doel diende om het Nederlandse aandeel in de overwinning te vergroten. In de Nederlandse bronnen uit de periode 1860-1875 wordt het aandeel van de Britten in de strijd overigens niet langer gebagatelliseerd, hetgeen dan weer wel in lijn is met de nationale herinneringscultuur. Verder is het opmerkelijk dat van alle Nederlandse auteurs uit deze periode, er alleen door Christemeijer gereageerd wordt op Siborne's beschuldigingen.

Voor de Nederlandse auteurs is er nog een extra thema geanalyseerd, namelijk de beeldvorming over de Belgen. Dit beeld was in de periode 1830-1845, geheel zoals verwacht, zeer negatief. De Belgen werden in de Nederlandse bronnen uit deze periode namelijk genegeerd of belachelijk gemaakt vanwege hun gebrek aan intelligentie of/en hun katholieke geloof. Het feit dat de Belgen door de auteurs uit de periode 1860-1875 niet langer worden genegeerd en dat de beeldvorming over hen een stuk positiever is geworden, was dan weer niet verwacht. Vermoedelijk heeft dit te maken met de grotere historische afstand ten opzichte van de Belgische Opstand, waardoor er ruimte was voor een genuanceerder oordeel.

De conclusie die getrokken dient te worden uit het voorgaande is dat de communicatieve herinnering van de Britse en Nederlandse Waterloo militairen, zoals gerepresenteerd in hun nagelaten autobiografieën en memoires, op veel punten overeenkwam met de nationale herinneringscultuur, maar op bepaalde punten ook niet. Soms verzetten de auteurs zich namelijk tegen de nationale herinneringscultuur van hun land, hetgeen bijvoorbeeld het geval was bij de Nederlandse veteranen uit de periode 1830-1845, die met de publicatie van hun werken tegen de heersende zwijgcultuur ingingen. Het onderzoek laat dan ook zien dat wanneer we de herinnering aan een belangrijke gebeurtenis als de Slag bij Waterloo volledig willen begrijpen, we niet enkel af mogen gaan op de nationale herinneringsculturen en de representatie hiervan in grootschalige herdenkingen, monumenten en feestdagen. Er zal namelijk ook onderzoek moeten worden verricht naar de wijze waarop ooggetuigen, zoals de in deze thesis geanalyseerde Waterloo-militairen, een gebeurtenis hebben beleefd. Bij relatief recente gebeurtenissen, zoals de Tweede Wereldoorlog of de aanslagen op 11 september 2001, kan de visie van ooggetuigen wellicht via interviews worden achterhaald. Bij gebeurtenissen die langer geleden zijn, zoals de Slag bij Waterloo, zijn we aangewezen op documenten die in de archieven

zijn nagelaten. In alle gevallen zal er echter rekening moeten worden gehouden met de factor historische afstand, want zoals is aangetoond in dit onderzoek, heeft ook het verstrijken van de tijd invloed op de beeldvorming. Deze factor kan ondervangen worden door in een onderzoek bronnen uit verschillende tijdsperiodes met elkaar te vergelijken, zoals hier is gebeurd. Bij recentere gebeurtenissen kunnen er ook verschillende interviews door de tijd heen worden gehouden.

Deze thesis wordt afgesloten met enkele suggesties voor vervolgonderzoek. Naar mijn mening kan het huidige onderzoek op verschillende manieren worden uitgebreid. Allereerst kunnen er meer bronnen worden geanalyseerd, wellicht ook uit Pruisen en Frankrijk. Een andere mogelijkheid is om het aantal thema's waarop de bronnen worden onderzocht uit te breiden. Verder zou er onderzoek kunnen worden verricht naar de beeldvorming over andere belangrijke veldslagen in de Napoleontische oorlogen. Voor welke manier van uitbreiding er wordt gekozen, maakt eigenlijk niet eens zoveel uit. Het gaat erom dat we een beter beeld krijgen van hoe ooggetuigen deze turbulente periode in de Europese geschiedenis hebben beleefd.

Lijst met primaire bronnen

Allebrandi, Sebastian, *Herinneringen uit mijne tienjarige militaire loopbaan door S.A.* (Amsterdam 1835).

Anton, James, *Retrospect of a military life during the most eventful periods of the last war* (Dublin 1841).

Cadell, Charles, *Narratives of the Campaigns of the twenty-eighth regt. since their return from Egypt in 1802* (London 1835).

Christemeijer, Jan Bastijaan, *Herinneringen van een oud-strijder van 1813-1815 aangaande Quatre Bras en Waterloo. Een verhaal van de voornaamste gebeurtenissen tot den veldtogt van 1815 in de Nederlanden betrekkelijk* (Utrecht 1865).

Everett, James, *The camp and the sanctuary or the power of religion, as exemplified in the army and the church. A memoir of Thomas Hasker, formerly of the 1st dragoon guards* (1859).

Eysinga, S. Roorda en P.P. Roorda van Eysinga, *Verschillende reizen en lotgevallen, tweede deel* (Amsterdam 1831).

Kennedy, James Shaw, *Notes on the Battle of Waterloo* (London 1865).

Leach, Jonathan, *Rough sketches of the life of an old soldier* (London 1831).

Leeke, William, *The History of Lord Seaton's regiment (52nd Light Infantry Regt.) at the Battle of Waterloo* (London 1866).

Macready, Edward Nevil, 'On a part of Captain Siborne's History of the Waterloo Campaign', *United Services Magazine*, 47 (1845).

Mercer, Alexander Cavalié, *Journal of the Waterloo Campaign* (Edinburgh en Londen 1870).

Swaving, J.G., *Swavings tienjarige militaire loopbaan. Door hem zelven beschreven* (Dordrecht 1830).

Van Doren, J.B.J., *Strategisch verhaal van de veldslag tussen het Fransche leger en dat der geallieerden op 15, 16, 17 en 18 Junij 1815 op Mont-Saint-Jean* (Amsterdam 1865).

Wakker, P., *Aantekeningen van een veteraan, dato 16 Augustus 1815, die onder den Prins van Oranje in 's Prinsen klein leger, in de velden van Waterloo gestreden heeft, medegedeeld door P. Wakker* (Purmerend 1863).

Bibliografie

Baggerman, Arianne, 'Autobiography and family memory in the nineteenth century', in Rudolf Dekker (ed.), *Egodocuments and history. Autobiographical writing in its social context since the middle ages* (Hilversum 2002) 161-174.

Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker, “‘De gevaarlijkste van alle bronnen’” Egodocumenten: Nieuwe wegen en perspectieven’, in A. Baggerman en R. Dekker (eds.), *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen* (Amsterdam, Aksant 2004) 3-23.

Cookson, John E., ‘Regimental Worlds: Interpreting the Experience of British Soldiers during the Napoleonic Wars’, in Alan Forrest, Karen Hagemann en Jane Rendall (eds.) *Soldiers, Citizens and Civilians Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820* (Houndmills, Basingstoke en Hampshire 2009) 23-43.

De Meulenaere, Philippe, *Bibliographie analytique des témoignages oculaires imprimés de la campagne de Waterloo en 1815* (Parijs 2004).

Forrest, Alan, Karen Hagemann en Jane Rendall, ‘Introduction: Nations in arms-people at war’, in Alan Forrest, Karen Hagemann en Jane Rendall (eds.), *Soldiers, Citizens and Civilians Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820* (Houndmills, Basingstoke en Hampshire 2009) 1-17.

Frijhoff, Willem, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Rotterdam 2011).

Heijn, Dr. N. Vels, *Waterloo. Glorie zonder helden* (Amsterdam 1990).

Hewitson, Mark, ‘‘I witnesses’’: Soldiers, selfhood and testimony in modern wars’, *German History* 28, 3 (2010) 310-325.

Huisman, Marijke, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918* (2008).

Kansteiner, Wolf, ‘Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies’, *History and Theory* 41 (2002) 179-197.

Knoop, W.J., *Beschouwingen over Siborne’s geschiedenis van den oorlog van 1815 in Frankrijk en de Nederlanden en de wederlegging van de, in dat werk voorkomende, beschuldigingen tegen het Nederlandse leger* (Breda 1847).

Leerssen, Joep, ‘“Retro-fitting the past’: literary historicism between the Golden Spurs and Waterloo’, in Hugh Dunthorne en Michael Wintle (eds.) *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries* (Leiden/Boston 2012) 113-131.

Mills, Sara, *Discourse* (Londen en New York 1997).

Pryor, Kevin, The mobilization of memory: the battle of Waterloo in German and British memory, 1815-1915. Unpublished thesis (Illinois: Southern Illinois University Carbondale, 2010).

Schom, Alan, *One hundred days. Napoleon's road to Waterloo* (Londen 1993).

Seymour, William, Eberhard Kaulbach en Jacques Champagne, *Waterloo. Battle of three armies* (Londen 1979).

Sloos, Louis Ph., *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen en Oudenbosch 2015).

Steegmans, Martin, Vergeten glorie? De slag bij Waterloo in het collectieve geheugen van Nederland, 1815-1965, Master Thesis (EUR Rotterdam 2011).

Van den Berg, Pieter, Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands in 1865 (EUR Rotterdam 2012).

Von Greyerz, Kaspar, ‘Egodocuments: The last word?’, in *German History* 28, 3 (2010) 273-282.

Lijst met internetbronnen

<http://historiek.net/waterloo-in-het-rijksmuseum/50692/>

<http://www.belgie-toerisme.nl/informations/evenementen-waterloo-200ste-verjaardag-van-de-slag-bij-waterloo-grootse-historische-reconstructie/nl/E/27278.html>

<http://www.knm.nl/Over-KNM/nl/page/179/>

<http://nos.nl/artikel/2040208-belgie-ontwijkt-frans-veto-met-waterloo-munt-van-2-50-euro.html>

<http://secret-cities.com/2010/03/26/moving-statues>

<http://www.standbeelden.be/standbeeld/1630>

<http://www.zoover.nl/belgie/waals-brabant/waterloo/fotos>

<http://www.dbnl.org/index.php>

<http://www.biografischportaal.nl/links>

<http://www.palgraveconnect.com/pc/doifinder/10.1057/9781137305688.0590?focus=true>

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor009>

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor006>

http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog19_01/aa_001biog19_01_0875.php

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=roor006>

http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog19_01/aa_001biog19_01_0876.php

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=swav001>

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/lemmata/data/swaving>

http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten/egodocumenten_detail/2075

https://ospreypublishing.com/blog/waterloo_dutch_belgians_quatre_bras

<http://1815fieldarmy.nl/news/138-waterloo-200-retreat-to-waterloo-17-june-1815>

<http://www.raysociety.org.uk/publications/general-and-historical/rifle-green-by-nature-william-elford-leach-k-harrison-and-e-smith/>

<http://jerseyeveningpost.com/news/2015/04/02/are-you-a-descendant-of-waterloo-soldiers/>

<http://archive.spectator.co.uk/article/12th-december-1840/18/james-anton-s-retrospect-of-a-military-life>

<https://blackwatchmuseum.wordpress.com/2015/06/12/waterloo-connections/>

<http://www.therag.co.uk/the-club/blog-the-rag/the-battle-of-waterloo-an-ensigns-view/>

http://resources.huygens.knaw.nl/egodocumenten/egodocumenten_detail/9244

http://www.npo.nl/de-slag-bij-waterloo-in-de-klas/27-07-2015/WO_NTR_1481439

<http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=dore002>

http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog25_01/aa_001biog25_01_0325.php

http://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_1172.php

http://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0190.php

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/17011/page/891>

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/17979/page/1990>

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18063/page/1534>

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18503/page/1688>

<https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18503/page/1688>

[http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-](http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search.pl?sur=&suro=c&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&tex=%22LK825W%22&sye=)

[bin/search.pl?sur=&suro=c&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&tex=%22LK825W%22&sye=&eye=&col=all&maxcount=50](http://venn.lib.cam.ac.uk/cgi-bin/search.pl?sur=&suro=c&fir=&firo=c&cit=&cito=c&c=all&tex=%22LK825W%22&sye=&eye=&col=all&maxcount=50)

http://www.biographi.ca/en/bio/mercier_alexander_cavalie_9E.html

https://books.google.nl/books?id=b9qkAwAAQBAJ&pg=PA18&lpg=PA18&dq=thomas+hasker,+waterloo&source=bl&ots=a74KgB3VSF&sig=s9S9UIekSMek8k73jNpcnkUVa_wU&hl=

[nl&sa=X&ved=0CD8Q6AEwBGoVChMIyrOfxsu1yAIVxrIUCh10gwPT#v=onepage&q=thomas%20hasker%2C%20waterloo&f=true](#)

[http://www.archive.org/stream/dictionarynatio54stepgoog#page/n433/mode/1up](#)

[http://www.bbc.co.uk/timelines/zxjw7ty](#)

[http://www.britishbattles.com/waterloo/waterloo-army-greys.htm](#)